

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS
JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLA – JOGTÖRTÉNETI ALPROGRAM

Mázi András

**A KÖTELESRÉSZ MEGJELENÉSE A MAGYAR
MAGÁNJOG RENDSZERÉBEN**

-

Tekintettel a nagy európai jogrendszerek megoldásaira

Doktori értekezés

Témavezető:

Dr. Kajtár István

tanszékvezető egyetemi tanár

PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék

Pécs, 2009

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	3
BEVEZETÉS	6
A FRANCIA MODELL: AZ EGYENLŐSÉG ÉS A TULAJDON FELETTI SZABAD RENDELKEZÉS KONFLIKTUSA	10
A forradalom előtti időszak – az „ancien régime”	10
Légitime	11
Réserve	12
Légitime de droit és légitime coutumier	12
A forradalmi korszak	14
A Code civil rendszerének kialakulása	20
Viták a lemenők kötelesrészéről	21
Viták az oldalági rokonok kötelesrészéről	24
A Code civil rendszere	25
Viták a Code civil rendszere körül	27
A réserve hatása a családok szerkezetére	29
A réserve hatása demográfiai folyamatokra	30
A réserve hatása a gazdasági viszonyokra	30
Reformjavaslatok	31
A NÉMET MODELL: A VÉGRENDELKEZÉSI SZABADSÁG KONFLIKTUSA A CSALÁDI ÉRDEKEKKEL ÉS A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁGGAL	33
A BGB öröklési jogának kodifikációja	33
A szóba jöhető megoldások	35
A gemeines Recht	36
A porosz ALR (1794)	37
A Code civil (1804)	37
Az osztrák polgári törvénykönyv (1811)	38
A szász polgári törvénykönyv (1865)	40
Mommsen tervezete	41
A német jogászgyűlés referenseinek javaslatai (1878)	42

Schmitt tervezete	45
A kötelelő rész szükségessége	45
A kötelelő részre jogosultak köre	47
A kötelelő rész mértéke	48
A kötelelő rész jogi természete	48
Az első javaslat kritikája	50
A kötelelő rész szükségessége	50
A kötelelő részre jogosultak köre	51
A kötelelő rész mértéke	51
A kötelelő rész jogi természete	52
Viták a második bizottságban és a törvényhozásban	53
A KORLÁTOZOTT KORLÁTLANSÁG: A VÉGINTÉZKEDÉS SZABADSÁGÁNAK MEGSZORÍTÁSA AZ ANGOLSZÁSZ JOGRENDSZEREKBE	55
A végintézkedés korlátozása a családtagok érdekében az angol jog szabályai szerint	55
A végintézkedés szabadságának korlátai az Egyesült Államok jogrendszerében	61
A common law végintézkedési szabadsága az amerikai öröklési jogokban	62
A kontinentális hagyomány elszorítása a déli tagállamokban	63
A KÖTELELŐ RÉSZ MEGJELENÉSE A MAGYAR MAGÁNJOG RENDSZERÉBEN	66
Reformkori törekvések a szabad végintézkedés megteremtésére	66
Az Osztrák Polgári Törvénykönyv bevezetése	70
A Schmerling-bizottság tárgyalásai	70
Az ősiségi pátenz és az Optk.	73
Az Országbírói Értekezlet vitái a kötelelő részről	74
Az alválasztmány többségi javaslata	77
Az alválasztmány javaslatának kritikája	77
A benyújtott javaslatok vitája	79
A közvetítő javaslat és a törvényes osztályrész elfogadása	81
A TÖRVÉNYES OSZTÁLYRÉSZ KÖRÜLI VITÁK	84
A törvényes osztályrész kritikája az 1860-as években	84
A törvényes osztályrész rendszerét elvetők érvei	84
A törvényes osztályrészt támogatók érvei	87
Kísérletek a végintézkedési szabadság kiterjesztésére	88

Indítvány a kötelesrész eltörlésére	90
Az indítványt ellenzők érvei	91
Az 1870-es évek megélénkülő vitája	93
A tradicionalisták	93
A modernisták	100
A Magyar Jogászgyűlés 1879-es vitája	104
A kötelesrész szükségessége	104
Javaslatok a jogosultak körére, a kötelesrész mértékére és jogi természetére	110
A KÖTELESRÉSZ A MAGYAR MAGÁNJOG KODIFIKÁCIÓS KÍSÉRLETEIBEN	113
Teleszky 1882-es öröklési jogi tervezete	114
Az öröklési jogról szóló 1887-es tervezet	117
A kötelesrész szükségessége	118
A kötelesrészre jogosultak köre	119
A kötelesrész mértéke	120
A kötelesrész jogi természete	122
A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete	124
A kötelesrész szükségessége	124
A kötelesrészre jogosultak köre és a kötelesrész mértéke	125
A kötelesrész jogi természete	129
Az általános polgári törvénykönyv revíziója és további tervezetei	131
A kötelesrész szükségessége	132
A kötelesrészre jogosultak köre és a kötelesrész mértéke	132
A kötelesrész jogi természete	139
A kódextervezetek kötelesrészi szabályainak kritikai fogadtatása	142
A relatív végrendelkezési szabadságot támogatók érvei	142
A kötelesrész indokoltságát támogató érvek	145
A kötelesrészre jogosultak körére vonatkozó kritikák	146
A kötelesrész jogi természete körüli javaslatok	147
A kötelesrész az 1959. évi IV. törvényben	150
KÖVETKEZTETÉSEK	153
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	162
FELHASZNÁLT IRODALOM	164
ABSTRACT	190

BEVEZETÉS

"... az lesz az örökösöd, aki testedből származik."

(Ter 15,4)

Az öröklés joga a 19. század végéig a magánjog szinte egyetlen területe, ahol a polgári társadalmi és jogi berendezkedés alapkérdései megvitatásra kerültek.¹ Az öröklés kodifikált rendje voltaképpen az egyetlen legális mód, amelynek segítségével a modern államok beavatkozhatnak a tulajdoni, vagyoni viszonyok alakulásába; ily módon adott államok öröklési jogi politikája egyben társadalomról, tulajdonról alkotott képüket is tükrözik. A jogalkotók gazdaság- és szociálpolitikai céljaik elérésének eszközeként tekintenek az öröklési jog szabályozására.

Az öröklési jog egyik nagy vitakérdése már a 18. század végétől megjelenően a végintézkedési szabadság kiterjesztése, avagy megszorítása. A viták rendszerint a családra, gazdasági és társadalmi fejlődésre gyakorolt káros vagy éppen hasznos hatásaira koncentráltak. Támogatói a család védelmét látták benne, hiszen a szülői (atyai) hatalmat erősíti; ugyanakkor ellenzői szerint éppen a családot fenyegető individualizmust mozdítja előre. Gazdasági következményeként emelték ki, hogy biztosítja a gazdaság fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges rugalmasságot a javak elosztásában; azonban mások szerint éppen ezt a fejlődést gátolja, hiszen improduktív nagybirtokok és tőkeegyesülések létrejöttét és fennmaradását segíti elő.²

Az öröklési jog szabályai a modern, polgári társadalmakban a személyiség kibontakozását előtérbe helyezve alapvetően az örökhagyó szabadságának megvalósulását szolgálják. A magánautonómia az öröklési jog területén a végintézkedési szabadság formájában jelenik meg. A végintézkedési szabadság alapján az örökhagyó dönthet úgy, hogy legközelebbi hozzátartozóit kirekeszti az öröklésből.

Morális szemszögből a szabadság ilyen jellegű kiterjesztése igazságtalannak, indokolatlannak tűnik. Ezért az öröklési jogszabályok rendszerint meghatároznak a

¹ HOLTHÖFER 121-122. o.

² BECKERT 2004 36. o.

fentiek közül egy bizonyos személyi kört, akik számára valamilyen részesedés a hagyatékából mégis biztosított.

Ennek egyik alapja az a gondolat, hogy az örökhagyót még halála utáni időre átnyúlóan is gondoskodási kötelezettség terheli közeli családtagjai tekintetében: ezért a kötelesrészre jogosultak kötelmi igénnyel léphetnek fel a végintézkedésben örökösnek nevezett(ek)el szemben, amely alapján meghatározott pénzösszeg kifizetését követelhetik.³

A családi kötelék tehát az örökhagyó végintézkedéseinek legfőbb erkölcsi korlátját jelenti: a végintézkedési szabadság gyakorlásának ezért a családi összetartozás előmozdítását kell szolgálnia. Ez az elképzelés azonban sok esetben nem valósul meg a gyakorlatban, ezért látszik szükségesnek a végintézkedés szabadságának az örökhagyó családtagjainak védelmét megtestesítő kötelesrész általi korlátozása.⁴

„Az örökhagyónak joga van a méltatlant büntetni, de nincs joga azokat, kinek életet adott, s kiktől életét vette, p. o. egy hízogó cimborá, egy csábító nő miatt, megrontani, ha keblében maga a természeti ösztön az atyai s gyermeki érzés nem működne.”⁵

A kötelesrész intézménye a halál esetére szóló rendelkezés szabadságának törvény általi megkötöttsége, ugyanakkor az arra jogosultak igényeinek védelme: a családi viszonyokra tekintettel az örökhagyó vagyonából biztosított meghatározott hányad, melyet leszármazói és esetenként felmenői akár az örökhagyó végintézkedése ellenére (contra testamentum) is feltétlenül követelhetnek. A kötelesrész tehát rendeltetése szerint a törvényes öröklés védelme, annak pótlója.⁶

Ezen pótlás, védelmezés alapja a törvényhozó parancsa, melyből következően a kötelesrész kötelezettségképpen terheli az örökhagyót illetve a végrendeleti örökösöket; jogosultság, váromány címén illeti a jogosultakat. A köteles részre való jogosultság tehát olyan jogviszonyt jelent, amely voltaképpen már az örökhagyó életében létrejön. Valójában ez jogviszony a törvény alapján minden természetes személy majdani hagyatékára tekintettel létezik, amennyiben a jogrend által kötelesrészre jogosított személyek életben vannak; a jogviszonyból eredő jogaikat

³ BROX – WALKER 363. o.; OLZEN 354. o.

⁴ LINKER 10-13.o.

⁵ TÓTH 1854a 179. o.

⁶ BECK 1913 7. o.

azonban csak az örökhagyó halálát túlélő ilyen személyek érvényesíthetik, a jogviszonyból eredő kötelezettségek pedig a végintézkedés értelmében örökös pozíciót elnyerőket terheli.

Jelen dolgozat arra tesz kísérletet, hogy a nagy európai jogrendszerek⁷ fényében mutassa be, hogyan jelent meg a magyar magánjog horizontján a régi öröklési normáktól eltérő rendszer reprezentánsaként a kötelesrész; hogyan fogadta és fogadta be a magyar jogász közvélemény az új jogintézményt, milyen eszmék mentén indokolták vagy éppen tagadták létének szükségességét. Ennek során a vizsgálat középpontjába a rendelkezés jogának halál esetére szóló megszorításának szükségessége körüli viták kerültek, melyeket a kötelesrészre jogosítottak köréről, jogosultságuk mértékéről és érvényesítésének lehetőségéről – pontosabban a kötelesrész jogi minőségéről – folytatott diskurzusok, jogalkotói javaslatok elemzése ölel körül. A kötelesrész egyéb szabályai (így a kitagadás, a kiszámítás módja, a betudás, a kötelesrészért való felelősség) boncolgatását hiába keresi az Olvasó; ez talán hiányérzettel is eltöltheti.

Szerző mentsége, hogy kutatásai egyre inkább azon meggyőződését mélyítették el, hogy a kötelesrész körüli nézetkülönbségekben alapvetően ne jogtechnikai megoldások közötti alternatívák okán folytatott, szigorúan dogmatikus vitát, hanem sokkal inkább a jogi tradíciók, az állam és a társadalom illetve az egyén viszonya, a tulajdonos polgár szabadságának korlátlan vagy korlátozott mivolta, az erkölcsi, gazdasági, politikai szempontok öröklési jogban való alkalmazhatósága kapcsán kibontakozott disputát – ha úgy tetszik, ideológiai csatározásokat – lásson.

Az értekezés jellege összehasonlítónak mondható, még ha az összehasonlításra kijelölt nemzeti jogok kiválasztása némiképp önkényesnek is tűnik. A tartalmi célkitűzések, a terjedelem és az arányok kívánta okok indokolták, hogy a vizsgálódás látóköre ne terjedjen az összehasonlítás merész kísérletével íródó jogtudományi művekben rendszerint mellőzhetetlennek tartott német, francia és angolszász jogokon túlra.

„...senki azért, a miért tán egyik lex Barbarorumban a rendelkezés szabadságát a vérek joga így-
úgy szorítja, vagy a miért Menu az indok számára ősi s szerzett vagyon közt különbséget tett, el
nem hinné nekem, hogy ez már most jó, avagy rossz. Először is, mert köztünk s köztök rokonságot

⁷ Az Egyesült Államok jogrendszereiben található szabályokat az európai normák sajátos változatának tekinthetjük, ily módon beleférnek eme fogalmi keretbe.

egymásra hatást nem lát, aztán ki tudja azt, hogyan értik ott a törvény alkalmazását, mi ott a vagyon, sőt keleti népeknél, mi az apa, mi a gyermek? Ki fog nálunk abból, hogy Khinában nyolczvan bambusz éri, a kire kisütik, hogy gyermekét meg szeretné rövidíteni, hozzávetni ahhoz: jó-e vajjon a véreknek jogot adni vagy sem?”⁸

Szerző reméli, hogy – még ha ebben a kérdésben pusztán Grosschmid tekintélye mögé bújt is – az Olvasó elfogadja döntését.

⁸ ZSÖGÖD 1873 335. o.

A FRANCIA MODELL: AZ EGYENLŐSÉG ÉS A TULAJDON FELETTI SZABAD RENDELKEZÉS KONFLIKTUSA

A forradalom előtti időszak – az „ancien régime”

A Code Civil vonatkozó szabályai a régi francia jog (*ancien droit français*) különböző jogintézményeinek kombinációjából alakultak ki.⁹ A francia területeken letelepedő barbár törzsek az európai tendenciának megfelelően a személyhez tapadó jog elvét¹⁰ követték: ennek értelmében azon törzs, nép normái voltak alkalmazandóak, amelyhez az adott személy tartozott. A 11. századra ezt a rendszert egész Európában felváltotta a területiség elve, azaz mindenki saját, tartománya, városa normái szerint élt.¹¹

A dél-francia területek („az írott jog országa” - *pays de droit écrit*) szokásjogainak közös mintája a római jog volt; az északi területek („a szokásjog országa” - *pays de droit coutumier*) szokásjogi rendszereinek tömegében a germán tradíció túlsúlya volt jellemző. A területiség elvének megjelenése már a 9. században megfigyelhető: ezt bizonyítja Kopasz Károly 864-ben keletkezett pistes-i ediktuma, amely említést tett azon régiókról, melyekben a római jog alapján ítéleztek¹².

A francia területek nagyjából egyharmadát kitevő¹³, az írott jog uralma alatt álló prosperáló régióban a római jog továbbélése megakadályozta a helyi

⁹ DAINOW 1940a 669. o.

¹⁰ CALISSE 1912 60-70. o.

¹¹ A hűbériségre alapozott, személyes lekötelezési viszonyokon alapuló, alulról építkező középkori állam területiális jellege kétségtelenül elősegítette a területi elv felülkerekedését. Ld. CALISSE 1912 80-83. o.

¹² Edictum Pistense 13. szakasz: „*in illis [...] regionibus, in quibus secundum legem Romanam iudicia terminantur*” MGH 315. o.; 16. szakasz: „*in illa terra, in qua iudicia secundum legem Romanam terminantur; [...] et in illa terra, in qua iudicia secundum legem Romanam non iudicantur*”. MGH 316. o.; 20. szakasz: „*in illis [...] regionibus, in quibus secundum legem Romanam iudicantur iudicia*”. MGH 318-319. o.; Vö. ZACHARIÁ/CROME 1894 16. o.; GUTERMAN 338-342. o.; MONTESQUIEU 737. o.

¹³ Ide tartozott Gascogne, Rousillon, Navarra és Béarn, Guyenne, Saintonge, Limousin, Lyon, Languedoc és Provance, valamint Burgundia jelentős része és Szavoja (bár utóbbi nem volt a Francia Királyság része). HAMZA 61. o. Vö. BRISSAUD 1912a 204-205. o.

szokásjogok fejlődését; ugyanakkor a két régió jogai közötti markáns különbséget árnyalja, hogy délen számos, a szokásjog dominálta északi területeken ismert jogintézmény is megjelent, továbbá a római jog is rendelkezett némi autoritással északon.¹⁴

Légitime

A déli régió megőrizte a jusziniánuszi reformok által meghatározott kötelesrészt (*légitime*); ez nem más, mint az elhunyt családtagjainak a hagyaték egy részében való szükségöröklése. Ennek alapja a családtagok egymás iránti kötődéséből fakadó kötelezettség (*officium pietatis*) volt, amely kizárta, hogy idegenek öröklése esetén a hátramaradt családtagok jelentős hátrányt szenvedjenek.

A légitime szabályai alapján amennyiben az örökhagyó legfeljebb négy gyermeket hagyott hátra, nekik összesen a hagyaték egyharmada jár, öt illetve több túlélő gyermek esetén a hagyaték fele; az adott részt (egyharmad illetve fél) a jogosultak számuk szerint egyenlően osztották fel egymás között. Amennyiben valamelyik gyermek az örökhagyó halálakor már nem élne, az ő gyermeke(i) lép(nek) helyébe a kötelesrész jogosultja(i)ként oly módon, hogy elhunyt szülőjük kötelesrésze köztük arányosan megoszlik. Lemenők nemlétében a felmenők is részesülhetnek, ők törvényes örökrészük egyharmad részét követelhetik; az örökhagyó testvérei azonban nem követelhettek kötelesrészt, kivéve, ha a hagyaték egyébként rosszhírű személyekhez kerülne.¹⁵

A légitime-re való jogosult pozíciója nem az öröklésben való részesedésként határozható meg, ezért elegendő volt, ha az igénylő követelést nyújtott be a végintézkedés kedvezményezetteinél – „*legitima est pars bonorum, non hereditatis*”. Ebből következően a légitime jogosultja nem volt felelős a hagyatéki tartozásokért; követelését azok kifizetése után teljesítik. Amennyiben a követelés benyújtója nem a légitime-nek megfelelő értéket, hanem örökrészt kért, szükségessé vált a hagyatéki osztály. A légitime-re való jogosultságot nem zárta ki, ha az örökhagyó szabad rendelkezése alatt álló vagyonrészéből is juttatott az adott személynek.¹⁶

¹⁴ BRISSAUD 1912a 203-204. Vö. DAWSON 766. o.

¹⁵ DOMAT 461-465. o.; DAINOW 1940a 671. o.

¹⁶ DOMAT 470-473. o.; BRISSAUD 1912b 744-745. o.

Réserve

A germán hagyományok alapján álló öröklési szabályok értelmében az öröklés nem volt más, mint a vagyon családban maradásának normatív biztosítója. A dolgok felosztása is a családi vagyon kiemelt fontosságán alapult: jogi sorsuk alapján különböztek az ősi (öröklött) és a szerzett vagyontárgyak. A réserve tehát voltaképpen a családi vagyonközösség elvének továbbélése volt.

A szokásjogi réserve¹⁷ szabályait az öröklött (ősi) vagyonra alkalmazták, ingóságok és a szerzett vagyon tekintetében az egyesek szabad rendelkezése nyert teret¹⁸. A réserve tehát az ősi vagyon meghatározott részének lekötése a törvényes örökösök számára, amely az örökhagyó rendelkező szabadságát meglehetősen leszűkítette. A lekötött vagyonrész a hagyaték azon része, melyről való rendelkezés a törvényes örökösök sérelmét jelentette; mértéke a 13. századtól rendszerint az ősi vagyon négyötöde¹⁹ volt.

A réserve-re jogosultak köre felölelte a lemenőket, felmenőket és oldalági rokonokat egyaránt; lemenők nemléte esetén azonban a felmenők illetve az oldalági rokonok csak azon vagyonrészre tarthattak igényt, amely az ő águkról származott.

Légitime de droit és légitime coutumier

A 13. századtól a déli és az északi területek között erősödő jogi kölcsönhatás eredménye az írott jog országaiban alkalmazott kötelesrész szokásjog uralta területeken való felbukkanása volt. Ez a *légitime du droit* kizárólag a lemenők személyes követelésként jelent meg azokra az esetekre alkalmazva, amikor a réserve-re való jogosultság nem volt érvényesíthető.

Egyes területeken a légitime más jellegű szokásai alakultak ki: ez a *légitime coutumier*. Jelentősége azokban az esetekben volt, amikor a réserve nem volt elegendő az örökhagyó gyermekei boldogulásának biztosítására. A szokásjogi légitime tehát a réserve kiegészítője lehetett csupán, azaz jogosultja csak olyan

¹⁷ BRISSAUD 1912b 738-741. o. vö. DAINOW 1940a 672-674. o.; HEDEMANN 1930 50. o.

¹⁸ Ugyanakkor egyes territoriális szokásjogokban a szerzett vagyon is a réserve szabályai szerint volt kötött; ennek oka a korábbi normák továbbélése illetve helyenként a római jogi alapú kötelesrészszel való keveredés lehetett. Ld. BRISSAUD 1912b 739. o. 1. lj.

¹⁹ A réserve nagysága területenként változott: korábban megjelent a vagyon kétharmadának, felének, háromnegyedének lekötése illetve egyéb megoldások is. Ld. BRISSAUD 1912b 739. o. 5. lj. vö. DOMAT 460. o.; DELL'ADAMI 1879a 49-50. o.

személy lehetett, aki maga is örökösi pozícióban volt – „*nemo legitimam habet nisi qui heres est*”.

Az északi területeken végül ebből a két szokásjogi jellegű kötelelrészből olvadt össze az alapvetően a réserve kiegészítését célzó legitime. A legitime mértékét kezdetben a b r  állapította meg olyan összegben, amely az örökös( k) megfelelő létfenntartását biztosította; a 14. századra rendszerint a szerzeményi és ingó hagyaték felében rögzült. A párizsi szokásjog (*Coutume de Paris*)²⁰ 298. szakasza²¹ alapján a legitime fele volt annak, amit a jogosult törvényes öröklés útján kapott volna. A réserve-vel szemben a legitime kizárólag a lemenők javára szolgáló jogintézményt jelentett, mely az előbbi által nem kötött hagyatéki részekből (szerzemények, ing k) juttatott a jogosultak számára.

Annak eldöntése, hogy a lemenők követelhetik-e a legitime-et, a réserve és a legitime értékének összehasonlítása alapján történt. Amennyiben a réserve értéke nagyobb vagy egyenlő volt a legitime értékéhez képest, a lemenők nem voltak jogosultak a legitime-re. Amennyiben az örökhagyó után egyáltalán nem maradt réserve (azaz a hagyatékban  si vagyon nem, csak szerzemény és ing k voltak), a lemenők jogosan követelték törvényes örökrészük felét. Amennyiben a réserve értéke kisebb volt a legitime-n l, a jogosultak a szerzeményből és ing kb l egészithették ki az  rt kk l nb zetet.

A legitime tehát a réserve mellett, annak korrekciós eszközeként épült be a francia szok sjogba. Az eredetileg a családi érdekeket hangsúlyozó, szolgáló öröklési jog fokozatosan az egyén érdekeit figyelembe védő tendenciát mutatott. A forradalom időszakában egy harmadik érdek: az állam, a társadalom érdeke is felsorakozik ezek mellé; a kodifikáció során e három érdek egymáshoz való viszonya, összeütközése játszott alapvető szerepet.

²⁰ A területi szokásjogok hivatalos  sszeir sa már a 13. századtól megindult. A 15. század utolsó évtizedeinek uralkodói egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a territoriális jogok összegyűjtésére és reviz j ra. Ezek közül a jogfejlődésre a legnagyobb hatást a párizsi szokásjog 1510-ben megjelent (1580-ban átdolgozott) gyűjteménye gyakorolta. DAWSON 770-776. o.; SCHLOSSER 126-127. o.; GUDIAN 642-646. o.; B HLER 907-912. o.

²¹ COING 1984 33. o.; PORTER 715. o. 36. l.j.; ZACHARI /CROME 1895 309-310. o.

A forradalmi korszak

A forradalom korszakának jogalkotása a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerező egyenlőség nevében kívánta felszámolni a feudálisnak tekintett társadalmi és jogrendszert. Ennek eredménye azonban meglehetősen felemás lett: voltaképpen politikai szükségleteket megjelenítő résztörvények követték egymást, melyek semmilyen koherens rendszert nem alkottak. Ennek oka a folyamatosan változó politikai berendezkedés, a hatalom csúcsain egymást váltó személyek és eszmék mellett abban gyökerezett, hogy a kodifikáció eszméjét Franciaországban elsősorban filozófusok hirdették, akik a jogalkotásban a társadalom megreformálásának eszközét látták.²² A forradalmi időszak átmeneti korszakot jelentett a francia közjogtörténetben; magánjogi intézkedései is átmeneti jogként (*droit intermédiaire*) értékelhetőek²³, melyek karaktere a Code civil megalkotásáig terjedő intervallumban először a politikai radikalizálódást követte, majd fokozatosan konszolidálódott.

A Code civil megalkotása előtti kevesebb, mint két évtizedes periódusban az öröklési jog kérdései kiemelkedő szerepet játszottak; az alkotmányozó nemzetgyűlés és a Konvent is számos öröklési jogszabályt fogadott el. A végintézkedési szabadság megszorítását – esetleges megszüntetését - az előjogok felszámolásához, a társadalmi egyenlőség megvalósításához elengedhetetlen eszköznek tekintették. A forradalmi korszak jogalkotásának célja az öröklési jog reformjával egyben a családok struktúrájának a gyermekek egyenlőségét²⁴ megvalósító, az atyai (örökhagyói) önkény megszüntetését és a nemesi családok reprodukciójának megakadályozását célzó megváltoztatása volt.

„Megtámadjuk az arisztokráciát még a sírban is, hogy elvegyük azokat az eszközeit, mellyel szétzúzhatná szabadságunkat.”²⁵

²² Ezzel szembeállítható az egy évszázaddal későbbi német kodifikáció, ahol a jogalkotás elsősorban a világos, koherens rendszert létrehozni kívánó jogászok kezében volt. VARGA 100. o.

²³ PLANIOL 274-275. o.; SCHLOSSER 128-129. o.

²⁴ Sajátos adalék a politikai szándékok magyarázatához, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés tagjainak jelentős része nem elsőszülöttje volt családjának, így saját bőrén tapasztalhatta az öröklés egyenlőtlenségét. Vö. BECKERT 2004 38. o.

²⁵ Pénières 1793. március 7-én a Konventben. Idézi DESAN 148. o. [Az idegen nyelvű forrásokból vett idézetek az én fordításaim – M. A.]

A forradalmi korszak a családi struktúra öröklési jog általi megváltoztatásában az új politikai berendezkedés kiépítéséhez szükséges előfeltételek megteremtésnek eszközét látta: eszerint a nagyobb egyenlőségen alapuló családi és vagyoni viszonyok azokat az alapokat jelentik, melyekre az új politikai rend társadalmi egységei felépíthetők. A család, mint ilyen, az egyenlőségre alapozott egység nem más, mint a társadalom egy-egy sejtje, melyek alapvetően befolyásolják a politikai rendszer minőségét. Az öröklési jog ennél fogva az egyik legfontosabb „affaire d’Etat”²⁶:

„A politikai és társadalmi forradalmak története meg van írva az örökösödési jog történetében.”²⁷

A forradalmi korszak öröklési jogi reformjainak hangzatos jelszava tehát az egyenlőség megteremtése volt. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata már az első cikkében megadta ennek alapját, minden embert jogokban egyenlőnek születettnek deklarálva. A forradalom előtti öröklési jog szabályait az egyenlőség elvével összeegyeztethetetlennek tartották, így nem csoda, hogy ebben a rövid periódusban az öröklési jog gyökeres átalakítása folyamatosan napirenden volt.

A forradalmi jogalkotásra komoly hatással volt *Montesquieu*, aki az öröklési jogot a természetjogtól elszakítva kizárólag a tételes jog következményeként értelmezte:

„A természet törvénye azt parancsolja az atyáknak, hogy tartsák el gyermekeiket, de nem kötelezi őket arra, hogy örökösökké is tegyék azokat. A vagyon megosztása és annak szabályai, az örökösödés olyan személy után, aki ebben az osztozkodásban részesedett: mindezt csak a társadalom rendezheti, mégpedig közjogi vagy polgári jogi törvények útján. [...] Általános elv tehát, hogy a gyermekek eltartása a természetjogból eredő kötelesség, míg az öröklés biztosítása számukra olyan kötelesség, amely az államjogból vagy a polgári jogból folyik.”²⁸

Rousseau a tulajdonjogot magát a társadalomból vezette le: a tulajdonos az általános akarat által meghatározott jogokkal rendelkezhet. Az állam kötelessége a társadalmi különbségeket csökkentő vagyonmegosztást biztosító jogrend megvalósítása.²⁹

²⁶ BECKERT 2004 37-38. o.; DAINOW 1940a 675-676. o.

²⁷ Schützenbergert idézi DELL’ADAMI 1879a 16. o.

²⁸ MONTESQUIEU 686-688. o.

²⁹ BERTRAM 94-95. o.; DELL’ADAMI 1879a 28. o.

A társadalmi egyenlőtlenség tehát hatalmi, alávetettségi viszonyokat hoz létre, ráadásul veszélyezteti a forradalmi időszak másik nagy alapértékét, a szabadságot. Az egyenlőség alapelve az új öröklési jog kialakítása során egyfajta szentként tisztelt hivatkozási alapként jelent meg.

A végintézkedési szabadság korlátairól először 1791 áprilisában folyt törvényhozási vita. A kérdés a jogalkotók számára alapvetően az volt, vajon hogyan vihető keresztül az egyenlőség megvalósítása a végintézkedési szabadság megszorításával.

„Felvetődik az a sarkalatos kérdés: megengedheti-e jogrendünk, hogy [...] a felmenők maguk rendelkezhessenek tulajdonuk felett öröklési szerződéssel vagy végrendelet útján, egyenlőtlenséget okozva a családi javak eloszlásában?”³⁰

A **végintézkedési szabadság ellenzői** alapvetően Rousseau társadalmi szerződésére alapozták álláspontjukat, melyből a végintézkedés természetellenes, az állam számára káros és a családokat romlásba döntő mivoltát vezették le. Mirabeau az öröklési jogban Montesquieu és Rousseau nyomán pozitív jogot látott, azaz a jogalkotó maga dönthet annak elveiről, szabályairól.³¹ A tulajdon ebből eredően élethosszig tartó jog, amely a személy halála után visszazáll a társadalomra.³²

Ebből azonban végül nem a végintézkedések teljes megszüntetését vonták le konzekvenciaként, ehelyett a végintézkedés alapjául szolgáló vagyonrészt a teljes vagyon egytizedében javasolták meghatározni. A végintézkedési szabadság korlátai védőkörlátot jelentenek a társadalmon belüli vagyoni egyenlőtlenség újbóli megvalósulása ellen, mely a jogegyenlőtlenség állapotának visszatérésével fenyegető állapot lenne.³³

Az **egyenlőség** elvének kiemelése mellett a végintézkedési szabadság ellenzői nagy hangsúlyt fektettek a **családi viszonyokra** gyakorolt negatív hatásainak

³⁰ Mirabeau beszéde 1791. április 2-án. Idézi: BECKERT 2004 44. o. Mirabeau 1791. április 2-án halt meg; az általa írt beszédet ugyanazon a napon Talleyrand olvasta fel. A beszédnek sajátos felhangot ad, hogy a végintézkedési szabadságot ész- és természetellenesnek hirdető Mirabeau a halála előtti napon maga is végrendeletet készített. DELL'ADAMI 1879a 30. o.; MCMURRAY 97. o.

³¹ Robespierre értelmezésében a tulajdonjog nem természetjogi alapon nyugszik, hanem pusztán a jogrendszer által biztosított társadalmi jelenség, amely ennél fogva a jog által meghatározott feltételeknek alárendelt. BAKER 2006 650. o.

³² Mirabeau posztumusz beszédében egyenesen abszurditásnak nevezte azt, hogy az egyén akarata halála után is irányadó lehessen vagyona sorsa tekintetében. MCMURRAY 97. o.

³³ Pétion de Villeneuve 1791. április 6-án. Idézi: BECKERT 2004 45. o.

bemutatására. A szabad végrendelkezés atyai despotizmust szül, hiszen gyermekeit fenyegetésben tarthatja örökösödésből való esetleges kizárásuk lehetőségével; ráadásul az örökösök közötti egyenlőtlen vagyoneeloszlás a családon belüli gyűlölködés magjait veti el.

„Aki csak azért tiszteli atyját, mert ezért nagyobb örökrészt remél cserébe, türelmetlenül várja azt az időt, amikor örökrészét végre megkaphatja, és így meggyűlölheti atyját.”³⁴

A később lezajló öröklési jogi vitákhoz képest a **gazdasági** jellegű érvelés viszonylag háttérbe szorult 1791-ben. A végintézkedési szabadság ellenzői a házasságok számának emelkedését, a népesség növekedését, a tulajdonosi réteg szélesedését várták a korlátozásoktól. A nagybirtokok visszaszorulása a föld kiegyensúlyozottabb eloszlását eredményezné, mely a szegénységben élő agrárnépesség nyomorúságán enyhítené. Összességében a végintézkedés korlátozása nagyobb gazdasági egyenlőség megteremtését alapozná meg.³⁵

A **végintézkedési szabadság védelmezői** tipikusan a déli területekről származó nemzetgyűlési tagok voltak; számukra a végrendelkezés ugyanolyan természetes jog volt, mint az elidegenítés vagy megterhelés joga, ezért azt a tételes jog által nem eltörölhető. Véleményük szerint a végintézkedési szabadság megszorítása (eltörlése) jelentősen aláásná az atyai tekintélyt, mely szerintük a társadalmi rend alappillére. A hagyatékok kötelező egyenlő felosztása a vállalkozói szellem csökkenésével, továbbá a földbirtokállomány felbomlásával járna, ami a mezőgazdasági termelés visszaesését, így az általános életszínvonal romlását vonná maga után.³⁶

„[Ha megkérdezzük a földművest,] vajon földjét és ingóságait egyenlő mértékben örököljék-e lányai és fiai, azt fogja válaszolni, hogy fiai örököljék földjét, hiszen ők fogták az eke szarvát, mely termékkennyé tette ezt a földet. [...] A munka a tulajdonszerzés legfőbb jogcíme.”³⁷

Az 1791-es nemzetgyűlési vitában a végintézkedés szabadságának ellenzői és támogatói alapvetően különböző tulajdoni koncepciók alapján érveltek. Az

³⁴ Robespierre 1791. április 5-én. Idézi: BRISSAUD 1912b 746. o. 5. lj. Robespierre értelmezésében az egyenlőség a társadalmi boldogság alapja. DESAN 147. o.

³⁵ Mirabeau 1791. április 2-án, Pétion de Villeneuve 1791. április 6-án. BECKERT 2004 46. o.

³⁶ BRISSAUD 1912b 746-747. o.; BECKERT 2004 46-47. o.

³⁷ Lambert de Frondeville 1791. április 12-én. Idézi DESAN 147. o.

egyenlőség alapleve összeegyeztethetetlenül szemben állt a szabadság értékével. A törésvonal világosan látszik a családra, társadalomra és gazdaságra gyakorolt várható hatás megítélése kapcsán is. Míg a korlátozást támogatók az atyai despotizmus megelőzésének eszközét látták javaslataik következményeként, addig a szabadság hívei ezt a társadalmi berendezkedést fenyegető veszélyként értékelték. Egyik oldalról a gazdaság fellendülésének lehetőségeként tekintettek a végintézkedési szabadság megkötésére, az ezt elutasítók éppen az ezáltal megsokszorozódó kisbirtokok káros gazdasági hatásait ecsetelték. A végintézkedés korlátozását proponálók érvrendszerének középpontjában tehát alapvetően az egyenlőség állt, a létező családi és vagyoni struktúrák megváltoztatásának igénye³⁸; míg a velük szemben állók a szabadságra alapozva ezen struktúrák megőrzését hangsúlyozták. Mindkét érvrendszerből világosan látszik, hogy az öröklési jogot annak társadalmi és politikai berendezkedésre gyakorolt mélyreható következményei okán kiemelt fontosságú témaként kezelték.³⁹

Az 1791 áprilisában lezajlott vita végül nem hozott megoldást a végintézkedési szabadság korlátozásának mikéntjére és mértékére; az április 8-án meghozott törvény ehelyett pusztán a törvényes öröklés során megvalósítandó egyenlőségről szólt. Ennek oka különösen a déli régiókból érkező képviselők (ekkor még) erős ellenállása lehetett.

A felfokozott politikai viszonyok 1793-ra tették lehetővé, hogy a mindenk feletti egyenlőség radikális hívei keresztülvigyék akarataikat⁴⁰, így a törvényhozás 1793. március 7-én rövid vitát követően a leszármazók egyenlő öröklési jogára hivatkozva a végintézkedési szabadság teljes eltörlése mellett döntött. Ezt a drasztikus szabályt tetézték 1793. október 26-án (5 Brumaire an II), amikor a

³⁸ Dell'Adami szerint véleményükben az „egyenlőség cultusza már a communismus hangjait hallatta”. DELL'ADAMI 1879a 29. o.

³⁹ A vitát jellemzi, hogy kifejezetten jogi jellegű érvek a végrendelkezési szabadság támogatóinak okfejtéseiben 17.6%-ot, az azt ellenzők érvrendszerében mindössze 13.1 %-ot tettek ki. A családokat érintő következményekre hivatkozás nagyjából azonos arányú mindkét táborban (24.1% és 22.7%). Feltűnő az aránybeli különbség a gazdasági (27.3% illetve 7.9%) és a politikai jellegű (32.4% és 55.9%) érvek terén – a végintézkedési szabadság ellenzői tehát felhozott érveik, indokaik több mint felében kifejezetten politikai színezetű hivatkozásokkal (az egyenlőség és az igazságosság alapelvei, a társadalom erkölcsi képzetei, a közjóra gyakorolt hatás, a demokratikus berendezkedés előmozdítása) éltek. Ld. részletesen BECKERT 2004 47. o.

⁴⁰ „A szabadság vallása fölött győzött az egyenlőség cultusza. [...] A végrendelkezés önkénye ellenében a rideg törvény parancsa, a szabadság felett az egyenlőség dicsőült.” DELL'ADAMI 1879a 65. és 71. o.

végintézkedés tilalmát visszamenőleges hatállyal, 1789. július 14-től terjesztették ki; utat nyitva ezzel már lezárt öröklési ügyek felülvizsgálatának.

Mindeközben megszületett a Konvent jogalkotási bizottsága által forradalmi hevülettel és tempóban mindössze egy hónap alatt elkészített magánjogi kódex tervezete, melyet Cambacérés 1793. augusztus 9-én nyújtott be.⁴¹ Az öröklési jogot illetően enyhített a merev tiltás szabályán annyiban, hogy lehetővé tette a hagyaték egy bizonyos része (együzede leszármazók létében, egyhatoda egyéb rokonok létében) feletti szabad rendelkezést. Az egyenlőség elvének védelme érdekében az ilyen szabad rendelkezés alatt álló vagyonrészt azonban csak családon kívüliek számára hagyhatta az örökhagyó. Noha ez a tervezet nem nyerte el a radikális Konvent tetszését, a szabad rendelkezést megszorító javaslatait 1794. január 6-án (17 Nivôse an II) önálló jogszabályba iktatták.⁴²

A jakobinusok bukásával az öröklési jog drasztikus szabályai is enyhültek: 1795 szeptemberében visszavonták a korábban kimondott visszaható hatályt, majd öt évvel később a szabad rendelkezés alá eső hagyatéki részt is megnövelték.⁴³ Az 1800. március 25-én (4 Germinal an VIII) elfogadott törvény lemenők esetében három vagy kevesebb gyermek létében a vagyon egynegyede, négy gyermek esetében egyötöde, öt gyermek esetében egyhatoda felett adott szabad rendelkezést az atyának. Ezenkívül lehetővé vált ezt a vagyonrészt valamely örökös számára juttatni, ami a gyakorlatban az örökösök közötti egyenlőtlenség lehetőségének

⁴¹ Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés már 1790. október 5-én deklarálta az egész Franciaországra kiterjedő hatályú magánjogi törvénykönyv megalkotásának szükségességét; ezt az 1791. szeptember 3-i alkotmány első cikkelye is megerősítette. Az 1793-as első tervezet mindössze 719 szakaszból állt, megfélelve a korszellemnek, mely mind a szokásjogi, mind a római jogon alapuló jogrendszereket barbár és elfajzott rendszereknek tekintette; a filozófikus indíttatású cél olyan jogszabályok megalkotása volt, melyek egyszerűek, demokratikusak és minden polgár számára elérhetőek. A Konvent az első tervezet ennek ellenére nem kellőképpen forradalmi szellemisége miatt úgy határozott, hogy egy filozófusokból összeállított új bizottság feladata a kódex megalkotása; ez a kísérlet azonban eredménytelen maradt. Ld. PLANIOL 280-281. o.; HALPÉRIN 861-862. o.; WILHELM 265-269. o.; PLESSER 35-36. o.

⁴² A Cambacérés által 1794. szeptember 9-én (23 Fructidor an II) benyújtott második – csupán 297 szakaszból álló – kódextervezet a végintézkedési szabadság megkötésének szabályait ugyanígy kívánta szabályozni. DAINOW 1940a 678. o.; BRISSAUD 1912b 747. o.

⁴³ Egyenes ági leszármazók nem létében ez a rész a hagyaték fele; négy vagy több gyermek esetében azonban arányosan csökkent. A Cambacérés által 1795-ben az Ötszázak Tanácsához benyújtott – ezúttal is sikertelen – kódextervezet már a szabadság növelése felé mutatott, hiszen lemenők nem létében a lekötött vagyonrészt csupán $\frac{2}{3}$ -ban határozták meg. A Jacqueminot által 1799. december 21-én (30 Frimaire an VIII) benyújtott negyedik kódextervezet pedig a szabad rendelkezés alatt álló vagyonrészt lemenők léte esetére $\frac{1}{4}$, felmenők illetve testvérek léte esetére $\frac{1}{3}$, távolabbi rokonok léte esetére pedig $\frac{1}{2}$ arányban határozta meg. DAINOW 1940a 678. o.; BRISSAUD 1912b 747. o.

legalizálását jelentette. Noha mindez a végintézkedés korlátainak jelentős enyhítését jelentette, az egyenlőség elve továbbra is meghatározó maradt.⁴⁴

A Code civil rendszerének kialakulása

A Code civil kodifikációs folyamata során a végintézkedések korlátozásának szükségessége nem volt vitatott; a tárgyalások során csupán a korlátozás mértéke és az ezáltal kedvezményezett személyi kör összetétele merült fel kérdésként. A politikai érdekek és érvek továbbra is jelenlévő dominanciáját mutatja, hogy Portalis az öröklési jogba való állami beavatkozás szükségességét a közjóra hivatkozva indokolta⁴⁵; Napóleon pedig a régi arisztokrácia megsemmisítésének eszközeként tekintett a korlátozó normákra.⁴⁶

Ezen elveknek megfelelően a kódex 1801-es tervezete⁴⁷ az élők közötti és halál esetére szóló ellenérték nélküli juttatásokat a tulajdonos vagyonának meghatározott részében limitálta: lemenők létében ez a hagyaték egynegyede, felmenők illetve testvérek létében fele, egyéb oldalági rokonok létében háromnegyede.

A tervezet elvetése⁴⁸ után a kodifikációs bizottság tagjaként Bigot de Préameneu 1803. január 20-án (30 Nivôse an XI) nyújtotta be a végintézkedés korlátait tartalmazó szövegváltozatot. Noha a korábbi javaslatok a szokásjogi szabályokból merítve egységesen a rendelkezési szabadság alatt álló vagyonrész

⁴⁴ Az 1800-as törvény vitája során a hozzászólások mindössze 25%-a állt ki a végintézkedés teljes szabadsága mellett. BECKERT 2004 52. o.

⁴⁵ Véleménye szerint a tulajdonos jogai vagyona felett halálával elenyésznek, így az állam beavatkozása elengedhetetlenül szükséges, hiszen minden polgári intézmény végső célja az állam érdekeinek érvényesítése. DAINOW 1940a 679-680. o.

⁴⁶ BECKERT 2004 53. o.

⁴⁷ Napóleon 1800. augusztus 12-én (24 Thermidor an VIII) jelölte ki a kodifikációs bizottság tagjait (*François-Denis Tronchet, Jean-Étienne-Marie Portalis, Félix-Julien-Jean Bigot de Préameneu, Jacques Maleville*). A tervezetet négy hónapos előkészítés után 1801. január 21-én (1. Pluviôse an IX) jelentették meg, melyet elküldtek véleményezésre a felsőbbbíróságoknak. 1801. július 14-én (25. Messidor an IX) az első konzul kiáltványban tett ígéretet a francia nép tulajdonát és jogait védő polgári törvénykönyvre. THEEWEN 42-43. o.; PLESSER 37-38. o.

⁴⁸ A tervezetet 1801 decemberében mind a Tribúnátus, mind a törvényhozó testület (Corps législatif) elutasította: érvelésük szerint az pusztán a római jog és a szokásjogok szabályainak szolgálai utánzata. Ennek következményeként Napóleon az Államtanács egyetértésével 1802 januárjában hivatalosan visszavonta a tervezetet. A Tribúnátus és a törvényhozó testület tagjainak jelentős cseréje után a tárgyalások 1802 szeptemberében indultak újra. THEEWEN 44-46. o. A bonyolult jogalkotási eljárásról lásd még PLANIOL 281-282. o.

mértékét meghatározva csupán negatíve definiálták az örökhagyó családtagjainak feltétlenül juttatandó hagyatéki részt, ez a szövegváltozat az eddigiekhez képest merőben új szemléletű megoldást javasolt. Ez a római jogi alapokon nyugvó, a rokonság bizonyos körének érdekeit biztosító kötelesrész bevezetését jelentette volna, melynek mértékét a javaslat törvényes örökrészük meghatározott hányada szerint határozta meg: lemenők esetében törvényes örökrészük háromnegyedében, felmenők esetében felében, az örökhagyó testvérei esetében pedig egynegyedében. Az Államtanács a benyújtott javaslatot több ülésen keresztül tárgyalta.⁴⁹

Viták a lemenők kötelesrészéről

Az előterjesztő indokolása szerint a tervezett szabályozás az atyai (örökhagyói) érdekeknek megfelelő, a tulajdonosi szabadság és az atyai kötelesség egyensúlyának megteremtésével egyszersmind kielégíti a társadalmi elvárásokat is. A javaslat érdemi eltérését a szabad rendelkezésről szóló 1800-as törvénytől alapvetően annak igazságtalanságokhoz vezető gyakorlata megakadályozásának szükségességével támasztották alá. A javaslat az atyai rendelkezési szabadságban korrekciós eszközt látott, mellyel az atya gyermekei közötti egyenlőtlen helyzeteket egyenlíthet ki. Az 1800-as törvény rendelkezési szabadsága azonban annál kisebb vagyonrész felett érvényesül, minél több gyermeke van az atyának, így nyilvánvalóan elégtelen a különbségek korrigálására.⁵⁰

Tronchet ellenezte az 1800-as szabályoktól való eltérést: szerinte ugyanis éppen a sokgyermekes családok esetében vezethet igazságtalan megoldásra a kötelesrész modellje, hiszen ilyen esetekben az atya adott esetben olyan mértékű hagyatéki részt juttathat egyetlen kívülállónak a gyermekenkénti egynegyed örökrészek kumulálásával, amely nagyobb az egyes gyermekek kötelesrészénél. A végintézkedés joga a civiljog terméke, melyet a természeti törvény azon parancsa szerint kell értelmezni, mely alapján az atyák kötelessége vagyonuknak utódjaik számára történő továbbörökítése. Véleménye szerint ezért kívánatos, ha az

⁴⁹ A lemenők kötelesrészéről szóló első bekezdést 1803. január 20-án (30 Nivôse an XI) és 1803. február 10-én (21. Pluviôse an XI); a felmenők kötelesrészéről szóló második bekezdést és az oldalági rokonok kötelesrészéről szóló harmadik bekezdést 1803. február 17-én (28. Pluviôse an XI). A felmenőkre vonatkozó javaslatok nem váltottak ki érdemi vitát. A teljes anyagot eredetiben lásd LOCRÉ 65-86., 139-172. o.

⁵⁰ DAINOW 1940 680. o.; THEEWEN 197-198. o.

örökhagyó vagyonának csak kis részéről rendelkezhet szabadon azzal a megkötéssel, hogy a szabad rendelkezés alatt álló részt egy egészként ne juttathassa családon kívüli személynek. Ez utóbbi megoldást ugyanakkor a kötelesrész hátulütőinek kezelésére is alkalmasnak vélte.⁵¹

Portalis ezzel szemben a vita során a végrendekezés szabadságának növelése mellett szállt síkra. Véleménye szerint az öröklési jogszabályok feladata, hogy az atya számára olyan mértékű rendelkezési jogosultságot adjon vagyona felett, amely alkalmas arra, hogy kiegyenlíthesse a gyermekei közötti (vagyoni) különbségeket, amellyel képes gyermekeit jutalmazni vagy éppen büntetni. A jogalkotó nincs abban a helyzetben, hogy a családok belső viszonyait szabályozza; ez a családfő feladata, amelynek ellátásához a magánjogi szabályoknak megfelelően széles cselekvési szabadságot kell biztosítaniuk.⁵²

Maleville álláspontja szerint sem az 1800-as törvény, sem a benyújtott javaslat nem ad adekvát megoldást az öröklési jog szabályozására. A végintézkedési szabadság megnövelése véleménye szerint nem jár azzal a következménnyel, hogy az atyák jelentős vagyonrészét juttatnának idegenek számára, ezért az ettől való félelem alaptalan. Javaslata szerint a megalkotandó kódexben a Coutume de Paris vonatkozó szabályát kellene alkalmazni, melynek értelmében az örökhagyó vagyonának fele kötelesrészként (*légitime*) szállna örökösre, míg másik feléről szabadon rendelkezhetne. A hagyaték két egyenlő részre osztását indokolja egyrészt, hogy ily módon a jogalkotó egyenlő mércével mérje az örökhagyó tulajdonosi státuszát és a gyermekekről való gondoskodás kötelezettségét. Ez a megoldás másodrészen eszközt ad a családfő kezébe a gyermeki közötti egyenlőtlenségeket; továbbá arra ad lehetőséget számára, hogy fenntartsa családon belül azt a rendet és nyugalmat, amin voltaképpen az államberendezkedés is alapul. Ez utóbbi indok különösen jelentős, hiszen a forradalmi jogalkotás a gyermekek atyjuk elleni lázadásának hullámaint váltotta ki. *Maleville* szemében az atya a család olyan védangyalát jelentette, amilyen védangyala a kormányzat az államnak. Mindkettő csak akkor tudja hatékonyan ellátni a rend fenntartását, amennyiben megfelelő támogatást és eszközrendszert adnak kezébe. Végül a párizsi szokásjog átvétele mellett szóló érvként hozta fel,

⁵¹ THEEWEN 198. o.; PLESSER 178. o.

⁵² THEEWEN 198. o.; PLESSER 178-179. o.

hogy ez széles körben ismert és elfogadott volt, ami a formális jogegység megteremtése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír.⁵³

Napóleon a tervezet vitája során minden eddigi javaslatához képest újszerű megoldást terjesztett elő. Javaslatában értelmében a kötelesrész mértékét nem a gyermekek száma, hanem az örökhagyó vagyonának nagysága szerint kellene meghatározni: százezer frankot meg nem haladó értékű vagyonok esetében a vagyon fele, míg az e fölötti értékű vagyonok esetében csupán egy gyermekrész állna az atya szabad rendelkezése alatt. Ez a megoldás nem csupán kellőképpen szabad kezet adna a családfők számára, hanem elősegítené a kisebb vagyonok megtartását illetve megelőzné a nagyobb vagyontömegek kialakulását. A kis vagyonok esetében a túlzott szétaprózódás egyenesen a vagyon megszűnéséhez vezethet, ezért a törvény nem szabhatja szűkre a szabad rendelkezés alatt álló vagyonyhányadot: a hagyaték felét egyetlen vagy néhány gyermek között szétosztva a családfő biztosíthatja a család fennmaradását.⁵⁴

Az első konzul által képviselt álláspont mögött a forradalmi jogalkotás túlzott egyenlősítő tendenciáiból következő negatív hatások felismerése húzódott meg. A nagy vagyontömegek az általános társadalmi jólét biztosítása érdekében történő szétzúzása *Napóleon* által korábban is támogatott törekvés volt, jogalkotóként figyelmét azonban inkább a kisebb vagyonok megtartása felé irányította.⁵⁵ A családok megmaradásának alapvető érdeke szerinte csak úgy érhető el, ha az öröklési jog szabályai a családok ingatlanvagyonának egyben tartását célozzák; hiszen az állam is csak akkor képes az egészséges fejlődésre, ha erkölcsileg és gazdaságilag is egészséges családok alkotják. Mindebből következik, hogy nem pusztán a nagy vagyonok kialakulása jelent veszélyt az államhatalom számára; a hagyaték egyenlő felosztása miatt a kis vagyonok elaprózódása következhet be, amely az állam alapkövének számító család intézményét gyengítve magát az államot is gyengíti:

⁵³ THEEWEN 199. o.; PLESSER 177-178. o.; DELL'ADAMI 1879a 80. o.

⁵⁴ THEEWEN 199-201. o.; DELL'ADAMI 1879a 80-81. o.

⁵⁵ Érdekes adalék *Napóleon* álláspontjának értékeléséhez, hogy fiatal tüzértisztként a lyoni akadémia pályázatára 1791-ben benyújtott tanulmányában még amellet érvelt, hogy a magánjog minden polgár számára biztosítsa a létfenntartásához szükséges mértékű vagyont, melynek megvalósítását a hagyaték gyermekek közötti kötelezően egyenlő felosztásában látta. THEEWEN 200-201. o.

„Végső soron lényegtelen, hogy egyesek mit tesznek néhány gyémánttal vagy festménnyel. Az azonban, ahogyan az ingatlanaik sorsáról rendelkeznek, a társadalom számára korántsem közömbös.”⁵⁶

Napóleon javaslata heves ellenzést váltott ki az Államtanácsban. Tronchet kritikája értelmében a hagyatékok értékbecslése költséges és nehézkes lenne, ráadásul komoly teret adna az önkényes döntéseknek. *Bérenger* meglátása szerint az értékbecslés megbízhatatlan módszer, hiszen annak helyszínétől és foganatosításának időpontjától függően különböző eredményeket hozhat.

Az Államtanács végül Cambacérés indítványa mellett voksolt, amely értelmében a szülői rendelkezés korlátozása a vagyon fele és háromnegyede között fokozatosan, a gyermekek számától függően szabályozandó. Eszerint a leszármazók kötelesrésze egy gyermek hátrahagyása esetén a hagyatékok fele, két gyermek esetén kétharmada, három vagy több gyermek esetén pedig háromnegyede.⁵⁷ Ez a szövegváltozat az elv elfogadása után átdolgozásra került; a graduális rendszert megtartó, de a kötelesrész mértéke helyett a tulajdonos szabad rendelkezése alatt álló vagyonyhányadot megjelölő norma a Code civil 913. szakaszában öltött testet.

Viták az oldalági rokonok kötelesrészéről

Az Államtanács vitája során *Napóleon* a benyújtott tervezet megoldását támogatta, mely szerint lemenők és felmenők nemléte esetén az örökhagyó vagyona háromnegyede felett szabadon rendelkezhet, az oldalági rokonok pedig a maradék egynegyedre tarthatnak igényt kötelesrészként. *Tronchet* véleménye szerint a testvérek közötti szoros viszony megsértését jelentené, ha a törvény harmadik személyek javára örökrészüket elvonni engedné.

Portalis ugyanakkor túlzónak találta a javaslatot: a lemenők és felmenők között fennálló kölcsönös gondoskodási kötelezettség esetükben megalapozza a kötelesrészre való jogosultságot; ilyen kötelezettség testvérek között azonban nem áll fenn, így pusztán a rokoni viszony nem lehet alapja a tulajdonos rendelkezési szabadsága korlátozásának.

⁵⁶ Idézi THEEWEN 201. o.

⁵⁷ Napóleon Szent Ilona szigeti száműzetése során feljegyzett gondolatai szerint kudarcként élte meg, hogy nem volt képes a kisebb vagyonú családok érdekeit szolgáló javaslata elfogadtatására. THEEWEN 202-203. o.

Az Államtanács Portalis érveit félretéve a beterjesztett változat mellett voksolt; ugyanakkor a Tribunátus nem látta megalapozottnak a kötelesrész kiterjesztését az oldalágra. Indokolásuk szerint természet törvénye értelmében a vagyont a lemenők öröklik, hiányukban pedig visszaszáll a felmenőkre. A lemenők és felmenők nélküli örökhagyó természetes joga, hogy szabadon rendelkezessen a hagyaték sorsa felől. Ez a végintézkedési szabadság egyébként sem lazítaná feltétlenül a családi köteléket, hiszen az örökhagyó az egyes vagyonelemeket szabadon juttathatná oldalági rokonainak tetszése szerint. Az Államtanács elismerte ezen érveket és 1803. április 24-i ülésén a javaslat vonatkozó szakaszának törlése mellett döntött.⁵⁸

A Code civil rendszere

A végintézkedési szabadság és az egyenlőség közötti konfliktust a Code civil szabályaiban sajátos kompromisszummal kívánták feloldani. A Code civil rendelkezései a végintézkedés korlátozását illetően voltaképpen az 1800-as szabályok egyszerűsített változatát jelentik. A napóleoni kódex a természetes személy vagyont két részre: a szabad rendelkezés alatt álló (*quotité disponible*), valamint a törvényes örökösök számára lekötött (*réserve*) részre osztotta; ez utóbbi kötöttség mind az élők közötti mind halál esetére szóló rendelkezés jogát érinti. A tulajdonos szabad rendelkezése alatt álló vagyónhányad mértéke családi viszonyaitól függött: a 913. szakasz szerint egy gyermek esetén vagyona fele, két gyermek esetén egyharmada, három vagy több gyermek esetén egynegyede. A 914. szakasz alapján a gyermekek kiesése esetén helyükbe az ő lemenőik lépnek örökrészenként. A 915. szakasz értelmében a lemenők hiányában a szabad rendelkezés alatt álló rész a vagyon fele, ha az örökhagyó mindkét szülői ágán túléltek felmenők, a vagyon háromnegyede, amennyiben csak az egyik szülői ágon van élő felmenő. A 916. szakasz teljes rendelkezési szabadságot adott a sem lemenőkkel, sem felmenőkkel nem rendelkezők számára.

A kedvezményezett körbe tartozók számára a tulajdonos halála esetén a hagyaték meghatározott aránya tehát lekötött, azaz törvényes öröklés alá esik. A

⁵⁸ THEEWEN 203-204. o.; PLESSER 180-181. o.; DAINOW 1940 681-682. o.; DELL'ADAMI 1879a 81. o. A későbbiek során egy 1849-ben benyújtott tervezet tartási járadékot indítványozott volna a testvéreknek, ez azonban még a törvényhozási vita előtt visszavonásra került. DELL'ADAMI 1879a 84. o. 4. lj.

kötelesrészre való igény a Code civil szerint nem kötelmi, hanem öröklési igény, azaz a kötelesrészre jogosult személy valóságos örökös, aki az örökhagyó minden olyan jogügyletét érvénytelenítheti, melyben a *quotité disponible* mértékét meghaladóan juttatott másoknak vagyonából. Az igény elsődlegesen természetben jár.

A Code által véglegesített jogintézmény voltaképpen a megelőző időszak intézményeinek sajátos keverékeként értékelhető, mely végsősorban a polgári tulajdon és a családtagok iránti gondoskodási kötelezettség kompromisszumaként született. Noha a terminológia⁵⁹ arra engedne következtetni, hogy alapvetően a réserve szabályait adoptálták, a kódex azonban a *légitime* egyes jellegzetességeit is megőrizte.⁶⁰ A régi réserve egyértelmű hatását tükrözi, hogy a lekötött vagyonrész a tulajdonos halálát követően örökrészként jut a kedvezményezett személyekhez, azaz csak örökös pozícióban lévők jogosultak rá.⁶¹ A *légitime* elveinek továbbélését mutatja, hogy kizárólag egyenesági rokonok számára biztosított; továbbá hogy a kedvezményezettek élők közötti és halál esetére szóló ügyleteket egyaránt érvényteleníthetnek; végül hogy a teljes vagyonra vonatkozik, az egyes vagyonelemek eredetére tekintet nélkül. A Code által megteremtett réserve a régebbi szabályok vegyítése ellenére nem pusztán kompiláció eredménye, hanem önálló és új intézmény; ezt bizonyítja a gyermekek számától függően meghatározott graduális rendszer.

A Code civil feladta azt az *ancien régime* alatti célt, hogy a vagyont mindenáron családon belül tartsák, ehelyett a hagyaték természetbeni megosztását rendelte (826. szakasz). Amennyiben a hagyaték tárgya(i) nem volt(ak) megosztható(ak), a hagyaték árverésre került, az örökösök tehát az ebből befolyó összegen osztottak egyenlően. Az a tény, hogy a Code civil rendszere minden esetben osztályt írt elő, az egyenlőség sajátos biztosítékát jelenti, hiszen megakadályozza a földbirtokok újabb koncentrációját. A kódex az oldalág jogosulti

⁵⁹ Az első tervezetekben a *légitime* kifejezést használták, míg a folyamatos átszerkesztés közben helyébe a *réserve* lépett, ugyanakkor a tanácskozások folyamán a két kifejezést felváltva illetve szinonimaként használták. DELL'ADAMI 1879a 88. o.

⁶⁰ Egyes vélemények szerint a Code Civil vonatkozó szabályai valójában a *légitime* továbbélését jelentik a *réserve* neve alatt; a kódex tehát megtartotta azon jogintézmény nevét, melynek tartalmát elvetette, és elvetette azon jogintézmény nevét, melynek tartalmát megtartotta. DAINOW 1940 684. o. 76. lj.

⁶¹ Bár egyes francia szerzők szerint „a legitimárius kereseti joga független örökös minőségétől”. DELL'ADAMI 1879a 88. o.

körből való kizárásával egyértelműen a családi vagyonközösség korábbi eszméjét gyengítette, nagyobb teret engedve az egyén autonómiájának.

Mindez összességében elmozdulást jelent az egyenlőség princípiumától az örökhagyó szabadságának megerősítése irányába; azonban a német és különösen az angolszász normákkal – sőt voltaképpen a *droit écrit* kötelelrészenek rendszerével is! - összevetve továbbra is erősen megszorító jellegűnek tűnhet. A Code civil öröklési rendszere nem a kötelelréssel, mint kivétellel megszorított végintézkedés szabadságából indul ki; ehelyett a főszabály a vagyon egy részének (réserves) fenntartása a törvényes örökösök részére, melyet a szűkre szabott végintézkedéshez való jog egészít ki.⁶²

Ennek oka két különböző cél elérésére való törekvésben lelhető meg: egyrészt az egyes családok illetve az egyház gazdasági hatalma túlzott összpontosításának, és ezzel az államon kívüli politikai hatalmi centrumok létrejöttének megakadályozása⁶³; másrészt a felvilágosodásban gyökerező egyenlőség⁶⁴ forradalmi alapelveinek minden egyéb elvvel, érdekekkel szembeni felülrendelése. Ezen utóbbi elv partikuláris, egyéni érdekekkel szembeni megvalósítása az állam eminens érdeke, sőt kötelezettsége; a közjó megteremtése legitimálja az állam beavatkozását az egyéni szabadság köreibé. Egyes nézetek egyenesen a civil társadalom szándékos gyengítését látják a forradalmi periódusban megalapozott, majd a Code civil-ben rögzített francia öröklési rendszer lényegékként, mely az állami hatalom által meghatározott közjó kikényszerítésének eszközeként funkcionál.⁶⁵

Viták a Code civil rendszere körül

A 19. század második felében a végintézkedési szabadság problémája ismételtelen a politikai diskurzus középpontjába került, noha a vita már nem kifejezetten értékek összeütköztetése mentén (szabadság az egyenlőséggel szemben) folyt; jóval inkább

⁶² ZACHARIÄ/CROME 1895 308. o. Egyes nézetek szerint ez voltaképpen patthelyzetet eredményezett a szabadság és egyenlőség ideái princípiumai között. HOLTHÖFER 125. o.

⁶³ Ez a szempont erősen jelentkezett már a forradalmi korszakban is. Ld. HOLTHÖFER 124. o.

⁶⁴ Ez az öröklési jog tekintetében alapvetően az elsőszülötteket illetve a fiúgyermeket preferáló bármilyen szabályok eltörlésének követelését jelentette. Ld. részletesen HEDEMANN 1930 66-68., 74. o.

⁶⁵ BECKERT 2004 54., 64. o.

ezen értékek öröklési jogban való megjelenésének társadalmi következményeire fókuszált.⁶⁶

A vitafolyam kiváltója *Frédéric Le Play* társadalmi reformról írott munkája⁶⁷ volt, melyben a francia társadalmi átalakulás okozta válsághelyzet okait kutatta. Diagnózisa szerint a francia öröklési jog rendszere⁶⁸ szoros összefüggést mutat a társadalmi és családi kohézió bomlásával. Véleménye szerint a végintézkedési szabadság korlátozása a társadalom atomizálásához, önzéshez, elidegenüléshez és gyökértelenséghez vezetett, ezért ez a korlátozás a politikai és szociális instabilitás elsődleges oka. Ebből következően a korlátozás eredeti célját nem volt képes elérni: a közjó szolgálata, előmozdítása helyett káros, ártalmas következményekkel járt a politikai-társadalmi közösség számára.

Le Play érvrendszere az öröklési jog forradalmi reformjával szembeni szociális-konzervatív kritikaként értékelhető, egyben a végintézkedési szabadság természetjogi megalapozottságának és az atyai hatalom szükségességének hirdetésével egyértelműen az 1791-es vitában a szabadság mellett érvelőkkel való közvetlen folytonosságot jelent. A családi viszonyok tekintetében konzervatív gondolatait a gazdasági fejlődés előmozdítását és a civil társadalom megerősítését célul kitűző, kifejezetten szociális és liberális eszmékkel ötvözte. Le Play és követői szemében a szabad végintézkedés hagyatékban nem egyenlően részesülő gyermekeket gazdasági aktivitásra serkentő, a magasabb születési ráta akadályait elhárító hatása a modernizációs stratégia szükséges eszközeiként jelentek meg.⁶⁹

„A törvényes örökösödési rend más államintézménynél nagyobb hatalommal bír arra nézve, hogy a tulajdont és a tulajdonosok családjait termékenyekké vagy terméketlenekké tegye.”⁷⁰

Le Play alapvetően három káros következményt nevezte meg a forradalom által ihletett 19. századi francia öröklési jognak: megsemmisíti a családot; alacsonyabb

⁶⁶ BECKERT 2004 56. o.

⁶⁷ Le Play, Pierre Guillaume Frédéric: *La Réforme sociale en France déduite de l'observations comparée des peuples européens*. Paris 1864

⁶⁸ Le Play nézetei szerint alapvetően háromféle öröklési rend létezhet: a) egy örökös kényszeröröklése; b) a hagyaték kötelező, egyenlő felosztása a törvényes örökösök között; c) a végintézkedési szabadság. Minden olyan rendszert, melynél a hagyatéknak kevesebb, mint fele marad az örökösök szabad rendelkezése alatt, a második csoportba tartozónak minősített – így a francia jogot is. BRENTANO 113-116. o.; CHARMONT 157. o.

⁶⁹ BECKERT 2004 65. o.

⁷⁰ Le Play gondolatát idézi DELL'ADAMI 1879a 16. o.

születési arányszámot eredményez; gátolja a gazdasági fejlődést. Le Play nézetei komoly vitát generáltak a végintézkedési szabadság szerepéről: a megszólalók jelentős többsége egyértelműen elutasítóan nyilatkozott javaslatairól. Érveik, akárcsak a Le Play által hangoztatottak, ismételen a forradalmi korszak argumentációját idézték meg.⁷¹

A réserve hatása a családok szerkezetére

Le Play és követői szerint a szilárd családi viszonyok a szilárd társadalmi rend alapját jelentik, amelyek egyrészt az atyai tekintélyen és hagyománytiszteleten, másrészt biztonságos otthon meglétén nyugszanak. A hagyaték örökösök közötti egyenlő elosztása aláássa a társadalmi rend mindkét előfeltételét, hiszen az atyai tekintély elvész, ha a gyermekek nem fegyelmezhetőek az öröklésből történő kizárással való fenyegetéssel; a vagyonok széttöredezése pedig megakadályozza a biztonságos otthonok létrejöttét és fenntartását. A Code civil öröklési joga antiszociális, hiszen az individualizáció és a társadalmi differenciálódás elősegítésével elidegenedést és gyökértelenséget gerjesztett, megsemmisítette a családi struktúrákat, mellyel társadalmi válságot idézett elő. A válságból kivezető út egyedül a lehető legteljesebb végintézkedési szabadság bevezetése, melynek egyedüli korlátja a magukról gondoskodni nem tudó családtagok ellátásának biztosítása lehet. Ez a szabadság lehetővé tenné a családi vagyon osztatlan átszállását, megmaradását, amelynek eredménye a jó erkölcsök, a rend, a gondoskodás és a társadalom felvirágzása lenne.

A Le Play nézeteivel szemben érvelők szerint a végintézkedési szabadság igazságtalanságokat okozna a családokon belül, ráadásul a társadalmi szempontból is haszontalan. Az egyéni jogok védendő értékeket jelentenek, azonban bizonyos erkölcsi szabályoknak alárendelve biztosítandóak, amelyek a társadalom érdekével való összhangot teremtik meg. Az atyai hatalom korlátozása a családtagok egymás iránti szeretetét növeli, az egyenlő elosztás pedig csökkenti a gyermekek közötti családi konfliktusok esélyeit.

⁷¹ A vitában megszólalók érveinek ismertetését ld. részletesen: BECKERT 2004 56-62. o.; DAINOW 1940 687-689. o.

A réserve hatása demográfiai folyamatokra

A demográfiai folyamatok és az öröklési jog összefüggése már az 1791-es vita során is felvetődött, ahol Mirabeau a hagyaték egyenlő felosztásától várta a születések számának emelkedését, míg a szabad végintézkedés hívei éppen a születések számának visszaesését jövendölték az egyenlőség várható következményeként. A Code civil szabályai kétségtelenül kisebb családokat ösztönözhetnek: kevesebb gyermek esetében nagyobb az örökgyógyó szabad rendelkezése alatt álló vagyonrész, a hagyaték pedig kevesebb részre oszlik. A gyermekszám csökkenését⁷² Le Play egyértelműen a forradalmi jogalkotás illetve a Code civil hatálybalépéséhez kötötte, mely trend kizárólag a szabad végintézkedés lehetővé tételével fordítható meg.

A Code civil rendszere mellett megszólalók szerint ezzel szemben az egyenlő elosztás adja meg a gazdasági alapot az örökösök családalapításához, ami a házasságok és a születések számának emelkedéséhez vezet. A születésszám visszaesése nem egyedül francia jelenség, más öröklési szabályok mellett is megfigyelhető⁷³; a demográfiai mutatók egyébként is azt bizonyítják, hogy a kisbirtokosok körében magasabb a születendő gyermekek száma.

A réserve hatása a gazdasági viszonyokra

Le Play nézetei szerint a termőföldek kényszerű szétaprózódásával a családok önellátása is komoly veszélybe kerül. A természetbeni egyenlő megosztás következménye egyrészt, hogy nem alkalmaznak korszerű termelési módszereket, ráadásul az egyre kisebb földeken gazdálkodók előbb-utóbb a családfenntartáshoz szükséges mennyiségű termést sem lesznek képesek elérni, amely erősíti a nagyvárosokba irányuló tömeges kényszerű migrációs folyamatokat.

A nézeteivel vitázók szerint egyáltalán nem bizonyított, hogy a termőföldek a szükségesnél jobban aprózódtak volna szét, avagy hogy ez bármilyen negatív gazdasági következményekkel járna. A Code bevezetése óta eltelt évtizedekben a mezőgazdasági termelési viszonyok javultak, a gazdaság működtető erői egyébként is megakadályozták, hogy visszafordíthatatlan folyamatok induljanak meg a

⁷² A demográfiai mutatók csökkenése és ennek következményeitől való félelem a 19. század második felének meghatározó közéleti témája volt; a születések számának visszaesése Le Play teóriájával szemben csupán 1850 után érzékelhető. BECKERT 2004 59-60. o.

⁷³ Ráadásul egyes területeken (Belgium, a Rajna vidéki német területek), ahol a Code civil időlegesen hatályban volt, nem feltétlenül következett be a demográfiai mutatók esése. CHARMONT 160. o.

termőföldstruktúrában. A nagyvárosokba, ipari központokba történő bizonyos mennyiségű népességmozgás a gazdasági fejlődés természetes velejárója; ráadásul mivel minden gyermek biztosan számíthat némi örökségre, a természetbeni egyenlő megosztás éppen az ilyen migráció csökkenését segíti elő.

Reformjavaslatok

Miután 1850-ben egy, az egyenlőségre a 913. szakasz megoldásánál nagyobb hangsúlyt fektető törvényjavaslat sikertelen maradt⁷⁴, a Le Play által kritizált korlátozott végintézkedési szabadság és a természetbeni osztály elve az 1860-as évektől kezdve ismét törvényhozási témává vált. Néhány évtizeden belül több törvényjavaslatot⁷⁵ is beterjesztettek a végintézkedési szabadság kiterjesztése érdekében, azonban mindegyikük elvérzett a tárgyalások során.

Le Play nézetei által inspirálva először *Baron de Veuce* (Charles Eugène De Cadier) nyújtott be 1865-ben egy, az angol végintézkedési szabadságot mintájául tekintő törvénytervezetet, amelyben a réserve teljes eltörlését és a v gint zke d s teljes szabadságát indítványozta.⁷⁶ A részletes felmérések azonban azt bizonyították, hogy a polgárok szinte egy ntet uen támogatják és fenntartandónak válik a kötelező egyenlő megosztás rendszerét.⁷⁷

Henri Coulon 1899-es, végül szintén sikertelen javaslata is Le Play eszméitől ihletett, azonban azokat részben módosító szabályok megalkotását indítványozta. Eszerint a kereskedelem és az ipar fejlődéséhez, a családok viszonyainak rendezéséhez szükséges a v gint zke d s szabadságának jelent s bővítése; ugyanakkor nemkívánatos egyes preferált személyekre tekintettel nem a korlátlan v gint zke d s bevezetése. A kiskorú gyermekek ellátásáról és taníttatásáról, a nagykorú gyermekek vagy szülők szükségének enyhítéséről feltétlenül gondoskodni

⁷⁴ B RGE 124. o.

⁷⁵ 1865-ben, 1869-ben, 1871-ben, 1889-ben, 1899-ben, majd 1919 és 1922 között több alkalommal nyújtottak be ezügyben – mindannyiszor sikertelenül - t rvenyjavaslatot.

⁷⁶ BECKERT 2004 62. o.; DAINOW 1940 690. o.; B RGE 127-128. o. A javaslatot mindössze 42 képviselő támogatta. HOLTHÖFER 151. o.

⁷⁷ Egyes nézetek szerint a v gint zke d si szabadság növelése nem pusztán a polgárok véleményével ellentétes, hanem egyenesen összeférhetetlen az egyenlőségre alapozott demokratikus berendezkedéssel. CHARMONT 164. o.

kell a hagyaték terhére; a döntés ennek szükségességéről és mértékéről a bíróság feladata lenne.⁷⁸

A természetbeni megosztás szabálya a 20. század első felében áttörést szenvedett az *attribution préférentielle* jogintézményének megteremtésével: immár lehetővé vált, hogy a hagyaték osztatlanul szálljon valamelyik örökösre, míg az örököstársak pénzbeli igénnyel léphettek fel örökrészükért. Ez különösen kedvező megoldás mezőgazdasági és egyéb családi vállalkozások illetve az örökösök valamelyike által lakott ingatlanok esetén.⁷⁹

A Code 2006-os reformja szignifikáns változásokat jelent a réserve szabályainak rendszerében: egyrészt lehetővé teszi, hogy az örökösök lemondjanak a réserve-ből őket megillető részről egy másik – hátrányosabb helyzetű – családtag javára. Másrészt megszűnt a felmenők szükségöröklése, helyettük gyermekek hiányában a túlélő házastárs tarthat igényt a hagyaték egynegyedére.⁸⁰

⁷⁸ BECKERT 2004 63. o.; DAINOW 1940 690-691. o.

⁷⁹ BECKERT 2004 63. o. A korábban két évtizedig a BGB hatály alá tartozó Elzász-Lotaringiára vonatkozó külön szabályozás már 1924-ben megteremtette ezt a lehetőséget gazdasági egységet képező vagyontárgyak tekintetében. HOLTHÖFER 146. o.

⁸⁰ BECKERT 2008 47. o. Dell'Adami szerint a túlélő házastárs kötelesrésze törvényhozói figyelmetlenség miatt nem került be a Code civil eredeti szövegébe. DELL'ADAMI 1879a 84. o. A szükségét szenvedő özvegy már a Code civil 1891-es reformja óta tartás iránti kereseti joggal rendelkezett az örökösökkel szemben. HEDEMANN 1910 22. o. 22. lj.; WEISS 1984 78. o.

A NÉMET MODELL: A VÉGRENDELKEZÉSI SZABADSÁG KONFLIKTUSA A CSALÁDI ÉRDEKEKKEL ÉS A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁGGAL

A BGB öröklési jogának kodifikációja

A politikai egységet követően a jogegység megteremtése elsősorú fontosságú kérdéssé vált Németországban. A 19. század utolsó évtizedei egyebek mellett így az egységes német polgári törvénykönyv vajúadásának és világrajövetelének negyedszázadát is jelentik.⁸¹

A Bundesrat 1873. december 4-i ülésén német polgári törvénykönyv megalkotását deklarálta⁸², majd 1874. február 28-án egy öttagú bizottság felállításáról határozott, melynek feladatáknak az elkészítendő kódexre vonatkozó általános javaslatok és módszerek kidolgozását jelölte meg. Ezen előkészítő bizottság (*Vorkommission*) javaslatára a törvényhozás 1874. június 22-én 11 tagú, a gyakorlat és az elmélet szakemberit egyaránt soraiban tudó kodifikációs bizottság⁸³ létrehozásáról döntött – ez az ún. első bizottság (*erste Kommission*). A bizottság tagjait július 2-án választották meg, első értekezletükre szeptember 17. és 28. között került sor. A bizottság az előkészítő bizottság javaslatát támogatva a megalkotandó

⁸¹ A német magánjog egységesítési törekvéseiről és a BGB kodifikációjáról általában ld. különösen DÖLEMEYER 1575-1596; továbbá WIEACKER 1996 458-472. o.; SCHLOSSER 170-188. o.; WESENBERG/WESENER 206-213. o.; MEDER 320-325. o.; REPGEN 754-757. o.; JAKOBS – SCHUBERT (1978) 27-68. o.; MERTENS 5-22. o. illetve magyarul RUSZOLY 159-162. o.; KECSKÉS 389-397. o.

⁸² Ennek előfeltételeként többévi sikertelenség után 1873. december 20-án fogadták el két nemzeti liberális képviselő (*Johannes von Miquel* és *Eduard Lasker*) javaslatára azt a jogszabályt (*Lex Miquel-Lasker*), mely az egységes polgári törvénykönyv kidolgozását birodalmi hatáskörbe utalta. DÖLEMEYER 1576-1578. o.; WIEACKER 1996 468-469. o.; SCHLOSSER 180-181. o.

⁸³ A bizottságban hat bíró, minisztériumi tisztségviselő és két professzor (*Bernhard Windscheid* és a müncheni *Paul von Roth*) kapott helyet, elnöke a legfelsőbb kereskedelmi bíróság (*Reichsoberhandelsgericht*) élén álló *Heinrich Eduard Pape* lett. Kiemelkedő szerepet játszott a bizottság tagjaként *Gottlieb Karl Georg Planck*. WIEACKER 1996 469. o.; SCHLOSSER 181-182. o.; JAESCHKE 42. o. A bizottság teljes névsorát ld. DÖLEMEYER 1581-1582. o.; rövid életrajzokkal JAKOBS – SCHUBERT (1978) 72-87. o.

törvénykönyv ötös szerkezete – általános rész, kötelmi jog, dologi jog, családjog és öröklési jog - mellett fogalt állást.⁸⁴ A bizottság tagjai annak elnökére testálták az egyes területekért felelős tagok kiválasztását: az öröklési jog szerkesztője egyhangú támogatás mellett *Dr. Gottfried Schmitt*, bajor igazságügyminiszteri tanácsos, korábbi felsőbbirósági bíró lett.⁸⁵

Az öröklési jog elkészült javaslatát⁸⁶ – a BGB tervezett öt könyve közül elsőként – a bizottság 1879. október 30-i ülésén mutatta be Schmitt; a bizottság azonban megtárgyalása elhalasztásáról döntött. Ennek indokaként az öröklési jognak a magánjog egyéb területeivel való szoros összefüggését jelölték meg, mely területek résztervezeti ekkorra még nem készültek el.⁸⁷ A Schmitt által időközben terminológiai és formai változásoknak alávetett öröklési résztervezet bizottsági tárgyalásai végül csak 1886. május 28-án kezdődhettek meg és mintegy egy esztendőn át tartottak.⁸⁸ A BGB első tervezetét 1888. január 12-én nyújtották be a törvényhozásban, amely január 31-i ülésén annak közzétételéről döntött.⁸⁹ A tervezet erős kritikája⁹⁰ ellenére az öröklési jogi részt rendszerint a leginkább sikerültként emlegették.⁹¹

⁸⁴ Ezzel elutasítva az ALR, a Code civil és az osztrák ABGB megoldását, amelyek az öröklési jogot alapvetően a tulajdonszerzés esetének tekintve a dologi jog keretében tárgyalták. A pandektisztika ötös felosztása először *Gustav Hugo*, majd *Georg Arnold Heise* műveiben jelent meg, amelyeket átvett *Savigny* is; az első kódex, melyet ez alapján tagoltak, az 1865-ös szász polgári törvénykönyv volt. WIEACKER 1996 373. o.; SCHLOSSER 177. o.

⁸⁵ A katolikus polgárcsaládból származó Schmitt részletes életrajzát ld. MERTENS 7-9. o. A bajor igazságügy-miniszter II. Lajos bajor királyhoz intézett levele tanúsága szerint a kodifikációs bizottság tagjává választott Schmittre a bajor érdekek hathatós képviselőjeként tekintettek. MERTENS 8. o. 37. lj.

⁸⁶ A Schmitt által elkészített javaslat (Teilentwurf des Erbrechts) 410 paragrafusból állt, melyet 1234 oldalas indokolás egészített ki. MERTENS 11. o.

⁸⁷ A BGB első tervezetének főtárgyalásai végül 1881. október 4-én kezdődtek el, noha az általános rész és a kötelmi jogi tervezet még ekkorra sem készült el teljesen. MERTENS 14. o.; DÖLEMEYER 1586-1587. o.

⁸⁸ Az öröklési jogot tárgyaló ülések 1887. június 17-én fejeződtek be; ezt újabb, alapvetően stilisztikai felülvizsgálat követte 1887 júniusában és júliusában, majd decemberében. MERTENS 15. o.

⁸⁹ Ennek eredményeként az első tervezet még 1888-ban ötkötetes indokolással kiegészítve megjelent, melynek öröklési jogi részét a bizottsági munka során Schmitt mellett jegyzőkönyvvezetőként tevékenykedő porosz *Wilhelm Neubauer* szerkesztette. DÖLEMEYER 1588-1589. o.

⁹⁰ Az öröklési jogi rész Gierke szerint a BGB tervezete csupán modernizált és leegyszerűsített pandektajog; ld. GIERKE 505. o.; Pfizer sommás megfogalmazásában nem más, mint német nyelven írott római jog; ld. PFIZER 41-42. o. A kritikák áttekintését ld. WIEACKER 1996 469-471. o.; SCHLOSSER 182-184. o.; MERTENS 17-18. o.

⁹¹ MERTENS 17.18. o.

Az éles bírálatok hatására a törvényhozás 1890. december 4-én a tervezet újratárgyalására egy új összetételű bizottság felállításáról döntött.⁹² A második bizottságnak (*zweite Kommission*) nevezett testület december 15-i előkészítő ülésén a már az első bizottságban is tagként tevékenykedő *Gottlieb Planckot* választották általános előadónak (azaz elnöknek); az öröklési jogért felelős tag *Wilhelm Rüger*, szász királyi titkos tanácsos lett.⁹³ A második bizottság az öröklési jogot utolsóként, 1894. május 30-tól 1895. március 5-éig tárgyalta. A második bizottság működésének eredménye a BGB második tervezete (*zweiter Entwurf*) 1895. október 24-én került a Bundesrat elé, melynek jogi bizottsága két olvasatban tárgyalta azt. Ennek eredménye lett a harmadik tervezet (*dritter Entwurf*), melyet a Bundesrat plénuma általi elfogadása után 1896. január 17-én – az egységes német császárság versailles-i tükörteremben történt proklamálásának negyedszázados évfordulóján - terjesztettek be a Reichstagban. A harmadik tervezetet itt három olvasatban tárgyalták, az öröklési jog a vita során meglehetősen kevés figyelmet kapott a képviselőktől.⁹⁴ A törvényt a Reichstag július 1-jén, 222 igen szavazattal 48 ellenében és 18 tartózkodás mellett fogadta el; a Bundesrat július 14-én hozzájárulását adta a végleges szöveghez, melyet az uralkodó, II. Vilmos 1896. augusztus 18-án hirdetett ki.⁹⁵

A szóba jöhető megoldások

A kodifikációs munka során Schmitt lényegi feladata nem gyökeresen új rendszer kidolgozása, hanem a különböző német területeken alkalmazott megoldások összevetésével, analizálásával, közös alapjainak megtalálásával az egységes német

⁹² A döntést valójában a birodalmi igazságügyi hivatal (*Reichsjustizamt*) javaslatára hozták meg; ez a hivatal a kodifikáció további menetében komoly szerepet játszott. DÖLEMEYER 1590. o.; BALOGH 1997 438-441. o.

⁹³ A bizottság 11 állandó és 13, politikai és hivatásrendi alapon választott tagból állt. Listájukat ld. DÖLEMEYER 1591-1592. o.; rövid életrajzokkal JAKOBS – SCHUBERT (1978) 91-110. o. Vö. SCHLOSSER 184-185. o.; MERTENS 18-19. o. Schmitt a bajor igazságügy-miniszter felkérését elutasította és nem vállalt szerepet a második bizottságban, indokai szerint ebben hivatali és személyes okok játszottak közre. Ld. MERTENS 9. o.

⁹⁴ Első olvasatban 1896. február 3. és 6. között érdemi kérdéseket nem érintve tárgyalták, a második és harmadik olvasat pedig mindössze egy-egy napot vett igénybe (1896. június 27. illetve július 1.). MERTENS 21. o.

⁹⁵ A beterjesztés időpontja mellett a kihirdetés időpontja is szimbolikus volt: augusztus 18-a a porosz-francia háború egy jelentős ütközetének, a francia vereséggel záruló gravelotte-i csata (1870) évfordulója volt. A hatálybalépés meghatározott dátuma is sokatmondó: 1900. január 1.

öröklési jog megalkotása volt. Ez a jogszabályalkotó munka tekintetében azt jelentette, hogy az egyes régiókban hatályos szabályok (különösen a gemeines Recht, az ALR, a bajor kódex, a szász polgári törvénykönyv és a Code Civil) mellett helyi, partikuláris jogok tömkelegéből kellett egységet alkotni.⁹⁶ Az öröklési jog felelőseként azonban nem pusztán gyűjteményét, felsorolását kívánt adni, célja ezen rendszerek alapos elemzése segítségével koherens, szisztematikus javaslat kidolgozása volt. Schmitt az öröklési jog ismert rendszerei közül a végintézkedési szabadság korlátlanágát megvalósító angolszász jogokat a német intézményektől és alapelvektől túl távolinak érezte, így a jogalkotás során megoldásaik felhasználását eleve elvetette.⁹⁷

A gemeines Recht

A német területek jelentős részén a római jogi és kánonjogi recepciója⁹⁸ nyomán évszázadokon át fejlődő gemeines Recht a kötelesrész tekintetében a Justinianus által megreformált szabályokon alapult. A kötelesrészre való jogosultság a római jogban a szükségöröklés egy fajtája: eredetileg anyagi mellőzhetetlenség, mely szerint az örökhagyó a hozzá közel álló személyeket a hagyatékban részesíteni tartozott. A kötelesrész elmaradása esetén a mellőzött személyek a végrendeletet megdöntve törvényes örökrészüket voltak jogosítva követelni. Justinianus reformjai nyomán az örökhagyó leszármazottai illetve szülei a köteles rész értékéig való kiegészítését követelheték, azaz igényük kötelmi természetűvé vált.⁹⁹ Az örökhagyó atyai ágú oldalági rokonai továbbra is formális szükségörökösök voltak, de csak abban az esetben, ha a végintézkedés értelmében becstelen személy (*turpis persona*) előzte meg.¹⁰⁰

⁹⁶ Az említett „nagyok” mellett több mint száz különböző helyi öröklési szabályrendszer volt egyidejűleg alkalmazott. HEDEMANN 1930 49. o. 5. lj. A különböző jogrendszerek területi megoszlása alapján a gemeines Recht a német területek mintegy 33%-án, az ALR 43%-án, a Code civil 17%-án, a szász ptk. pedig 7%-án volt alkalmazott rendszer. VARGA 122. o. 92. lj.

⁹⁷ JAESCHKE 44., 80-81. o.

⁹⁸ Nem célja ezen dolgozatnak, hogy vizsgálja és értékelje a recepció folyamatát. A különböző felfogásokat ld. WIEACKER 1996 124-152. o.; COING 1985 7-42. o.; SCHLOSSER 59-61. o.; BRAUNEDER 1997 1-10. o.; magyarul BÓNIS 51-53. o.; RUSZOLY 77-81., 90-95. és 114-116. o.; STEIN 117-123. o.

⁹⁹ MARTON 281-285. o.

¹⁰⁰ COING 1985 610-615. o.; WESENBERG/WESENER 54., 103., 135. o.; JAESCHKE 48-51. o.

A porosz ALR (1794)

Az 1794-es *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*¹⁰¹ szövegében a kötelesrész szabályait nem egy helyen, hanem több szakaszban szétszórva találhatjuk meg. A jogosított kör az örökgyógy gyermekeit, szüleit és házastársát foglalta magában, az oldalági rokonokat azonban kizárja. A kötelesrész mértékét graduális rendszerben határozta meg: két gyermek meglétéig a hagyaték egyharmadában, négy gyermek meglétéig felében, négynél több gyermek esetében kétharmadában jelölte ki.¹⁰²

A kötelesrész természete nem világos az ALR rendelkezései alapján, a normaszöveg ugyanis pusztán a kötelesrésztől megfosztott vagy abban megrövidített örököst említett; ugyanakkor a többségi vélemény szerint a kódex nyilvánvalóan kötelmi követelést konstruált.¹⁰³

A Code civil (1804)

A *Code civil* rendszere a kötelesrész mértékét a contrario határozta meg: a polgárok vagyonában kijelölt egy hányadot, melyre nézve elismerte a végintézkedés szabadságát; a vagyon többi részében pedig a törvényes örökösöknek feltétlen öröklést biztosított. Ennélfogva a kötelesrészre való igény a Code civil szerint nem kötelmi, hanem öröklési igény volt, azaz a kötelesrészre jogosult személy valóságos örökös, akinek jogát sértő végintézkedés (vagy ajándékozás) érvényteleníthető. Az igény elsődlegesen természetben jár.¹⁰⁴

¹⁰¹ WIEACKER 1996 327-335. o.; SCHLOSSER 119-125. o.; ECKERT 155-162. o.

¹⁰² Az ALR egyes rendelkezései:

ALR Zweyter Theil. Zweyter Titel § 391-392: „*Alles, was [...] von der Befugniß der Aeltern, über ihr Vermögen unter den Kindern nach Willkühr zu verfügen, festgesetzt ist, versteht sich jedoch mit Vorbehalt des den Kindern zukommenden Pflichttheils. Der Pflichtteil ist, wenn nur Ein oder nur Zwey Kinder vorhanden sind, Ein Drittel; wenn Drey oder Vier Kinder vorhanden sind, die Hälfte, und wenn mehr als Vier Kinder vorhanden sind, Zwey Drittel desjenigen, was jedes Kind zum Erbtheile erhalten haben würde, wenn die gesetzliche Erbfolge statt gefunden hätte.*”

ALR Zweyter Theil. Zweyter Titel § 501-502: „*Doch können sie [die Kinder], auch durch eine solche letztwillige Verordnung, den Aeltern und übrigen durch das Gesetz zur Erbfolge berufenen Ascendenten den Pflichttheil nicht entziehen. Der Pflichttheil ist bey jedem Verwandten in aufsteigender Linie, ohne Unterschied der Zahl, die Hälfte des ihm nach der gesetzlichen Erbfolge zukommenden Antheils.*”

ALR Zweyter Theil. Dritter Titel §. 33. „*Geschwister haben von einander keinen Pflichttheil zu fordern.*”

ALR Zweyter Theil. Erster Titel § 631. „*Die Hälfte der durch das Gesetz dem überlebenden Ehegatten bestimmten Erbportion ist als ein Pflichttheil anzusehen.*”

¹⁰³ GRUCHOT 196-197. és 202-204. o.; COING 1985 630. o.; JAESCHKE 57-58. o.

¹⁰⁴ Részletesebben ld. az előző fejezetet!

Az osztrák polgári törvénykönyv (1811)

Az osztrák tartományokban a gemeines Recht végintézkedési szabadságot materiális szükségöröklési joggal megszorító öröklési normáit a 16. században recipiálták; Tirolban és a cseh területeken azonban csak az ABGB bevezetésével váltak főszabállyá. A felmenők a 16-17. századi ausztriai szokásjog szerint nem tartoztak a kötelesrészre jogosultak körébe; számukra először az Optk. adja meg ezt a jogot. Lemenők hiányában ezért helyettük egyes régiókban a „legközelebbi barátok” („*nächste Freunde*”), azaz az oldalági rokonok tarthattak kötelesrészre igényt.¹⁰⁵

Az *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*¹⁰⁶ a szabad rendelkezés talaján állva a vagyon egy bizonyos hányadát kötelesrészként határozta meg, melyre nézve a kedvezményezettek joguk megsértése esetén igényt támaszthattak. A kódex megalkotása során vita merült fel akörül, hogy ez az igény természetbeni örökrészre vagy kötelmi követelésként a kötelesrész értékére vonatkozzon-e. Az *Ur-Entwurf* hibrid javaslata szerint amennyiben a hagyaték tárgyai oszthatóak, a kötelesrész természetben, amennyiben nem oszthatóak, a hagyaték értékének megfelelő hányadában jár.¹⁰⁷

A javaslatot referáló *Franz von Zeiller* kiemelte, hogy a természetbeni kielégítés a leginkább természetes, egyben leginkább méltányos megoldás lehetne, azonban a hagyatéki tárgyak oszthatóságának meghatározása számos problémát vethet fel. Gazdaságpolitikai szempontból különösen megfontolandó, hogy egyébként fizikailag osztható földterületek, ipari termelőegységek megosztásának törvényi előírása komoly hátrányokkal is járhat. Ezért Zeiller javaslata arra irányult, hogy a kötelesrész főszabályképpen értékkövetelés legyen, mely azonban a végintézkedési örökös(ök) és a kötelesrészes(ek) megegyezése alapján természetben is kiadható.¹⁰⁸

¹⁰⁵ FLOSSMANN 353-356. o.

¹⁰⁶ WIEACKER 1996 335-339; SCHLOSSER 135-142. o.; BRAUNEDER 2004 146-154. o.; FLOSSMANN 14-16. o.; WESENBERG/WESENER 163-166. o.; SZLADITS 1941 86-89. o.; HORVÁTH 2006 102-105. o.

¹⁰⁷ Ur-Entwurf § 571.: „*Sind die in der Verlassenschaft befindlichen Sachen theilbar: so erhalten sie [die Noterben] ihn [den Pflichtteil] an den Sachen selbst; sind sie es nicht: so erhalten sie ihn an gemeinem Werthe.*” OFNER LXXX. o.

¹⁰⁸ OFNER 483-484. o.

A végleges törvényszöveg ugyanakkor az érdemi kérdésre nem adott egyértelmű választ, noha az általa használt kifejezésekből arra lehetett következtetni, hogy kötelmi követelésként értelmezi a kötelesrészesek igényét. A problémát végül az 1844. január 31-én kiadott 781. számú udvari rendelet oldotta meg, amely a kötelesrészeire való jogot egyértelműen értékkövetelésként határozta meg.¹⁰⁹

Az ABGB eredeti projektuma a gyermekek kötelesrészeinek mértéke tekintetében különbséget tett volna kiskorúak és nagykorúak között: előbbieknél a törvényes örökrészük felét rendelte, míg a nagykorúak szükségöröklési igényét törvényes örökrészük egyharmadában szorította volna meg.¹¹⁰ A tervezethez érkezett javaslatok a kis- és nagykorú gyermekek közötti különbségeket elejtve alapvetően az ALR és a Code civil mintáját követő graduális rendszert támogatták.¹¹¹ Zeiller a graduális rendszer hiányosságait kiemelve hangsúlyozta, hogy a különböző mértékű kötelesrész meghatározása esetén az egyes mértékek önkényesnek tűnhetnek; ráadásul amennyiben a jogalkotó a gyermekek egyenlőségét előtérbe helyezve a gyermekek növekvő számához növekvő mértékű hagyatéki részt különítene el a kötelesrész kielégítése céljából, az örökhagyó végintézkedési szabadsága ezzel arányosan csökkenne. Ezért célszerűnek látszik minden gyermek számára egyformán törvényes örökrészük felét kötelesrészül meghatározni. Zeiller ezirányú javaslata ellenvélemény nélkül került be a végleges szövegbe.¹¹²

Az Ur-Entwurf a túlélő házastárs számára is rendelt kötelesrészt: gyermekek létében ez törvényes örökrészeinek egyharmada feletti haszonélvezeti jogot, gyermekek hiányában azonban ezen örökrész egyharmada feletti tulajdonjogot jelentett volna.¹¹³ Zeiller ezzel szemben amellet érvelt, hogy az özvegyek számára

¹⁰⁹ 781. Justiz-Hofdecret vom 31. Jänner 1844: „Der Notherbe hat [...] keinen Anspruch auf verhältnismäßige Antheile an den einzelnen, zur Verlassenschaft gehörigen beweglichen und unbeweglichen Sachen, sondern nur auf den nach gerichtlicher Schätzung berechneten Werth seines Erbtheiles.” Ld. JUSTIZGESETZSAMMLUNG 1844 192. o. Unger véleménye szerint egyedül a Code civil megoldása felel meg az öröklési jog lényegének, mely szerint az örökhagyó vagyona egy részének öröklését nem vonhatja el családtagjaitól. UNGER 334-335. o.*

¹¹⁰ Ur-Entwurf § 566.: „Als Pflichttheil bestimmt das Gesetz jedem minderjährigen Kinde die Hälfte, jedem volljährigen aber das Drittel, von dem, was dem einem und den andern in Ermanglung eines Testamentes nach der gesetzlichen Erbfolge zugeflossen wäre.” OFNER LXXIX. o.

¹¹¹ A tárgyalási jegyzőkönyvek az alsó-ausztriai fellebbviteli bíróság és a cseh fellebbviteli bíróság észrevételeit idézik. OFNER 467-468. o.

¹¹² OFNER 468-470. és 492. o.

¹¹³ Ur-Entwurf § 568.: „Des Ehegatten Pflichttheil ist das Drittel dessen, was ihm in Ermanglung eines Testamentes zugekommen wäre. Wenn ekeine Kinder vorhanden sind, wird der Ehegatte vollständiger und unbeschränkter Eigenthümer des Pflichttheiles; sind Kinder vorhanden, so erhält er nur die Nutznießung davon.” OFNER LXXX. o.

javasolt kötelesrész szükségtelen: a túlélő házastársak saját vérszerinti családjuk révén egyébként is igényt tarthatnak kötelesrésze, ráadásul ily módon a hagyaték egy része az özvegy halálával esetlegesen annak családjára szállna. Zeiller javaslata a tárgyalások során különösebb ellenvetések nélkül került elfogadásra¹¹⁴; így a túlélő házastárs kikerült a szükségörökösök köréből.

Az ABGB elfogadott és hatályba lépett változata szerint a kötelesrésze jogosultak tehát kizárólag az örökhagyó lemenői és felmenői voltak; a követelés mértéke lemenők esetében törvényes örökrészük fele, felmenők esetében harmada lehetett; a korábban szokásjogi alapon kötelesrészes oldalági rokonok ilyen igénnyel többé nem léphettek fel. A túlélő házastárs szintén kizárt a kötelesrészből, azonban amennyiben ellátásra nézve nem rendelkezett az örökhagyó, kellő mértékű tartásra igényt támaszthatott.¹¹⁵

A szász polgári törvénykönyv (1865)

A mintegy évszázados kodifikációs előkészületek után megszületett *Bürgerliches Gesetzbuch für das Königreich Sachsen*¹¹⁶ szakított a gemeines Recht szükségöröklési rendszerével, ehelyett az örökhagyó leszármazóinak, szüleinek és nagyszüleinek valamint túlélő házastársának kötelesrészként örökösi minőséget biztosított a hagyatékban. A gyermekek esetén a szász kódex is graduális rendszert alkalmazott: négy gyermekig törvényes örökrészük egyharmada, öt gyermektől fele, felmenők esetében egyharmada; a túlélő házastárs pedig attól függő mértékű

A túlélő házastárs számára csak az ABGB 1978-as módosítása adott jogosultságot kötelesrésze; a gyermekekkel megegyezően, törvényes örökrésze értékének felére.

¹¹⁴ Az 1804. november 19-i kodifikációs ülésen az elnöklő Haan, valamint *Sonnenfels*, *Schmidfeld* és *Lyro* is egyaránt Zeiller javaslata mellett szavaztak; egyedül *Aichen* hivatkozott arra, hogy a házassággal a felek ugyanolyan kötelezettségeket vállalnak egymás iránt, mint a szülő és a gyermek közötti viszonyból levezethető, halálon túl is érvényes eltartási kötelezettség. OFNER 466-467. és 493.o.

¹¹⁵ JAESCHKE 68-72. o. TÓTH 1854a 178-195. o.; FLOSSMANN 353-356. o.

ABGB § 762-766.: „*Die Personen, welche der Erblasser in der letzten Anordnung mit einem Erbtheil bedenken muß, sind seine Kinder; und, in deren Ermangelung, seine Aeltern. Unter den Nahmen Kinder werden [...] auch Enkel und Urenkel; und unter den Nahmen Aeltern alle Großältern begriffen. [...] Der Erbtheil, welchen diese Personen zu fordern berechtigt sind, heißt: Pflichttheil; sie selbst werden in dieser Rücksicht Notherben genannt. Als Pflichttheil bestimmt das Gesetz jedem Kinde die Hälfte dessen, was ihm nach der gesetzlichen Erbfolge zugefallen wäre. In der aussteigenden Linie gebührt jedem Notherben als Pflichttheil ein Drittheil dessen, was er nach der gesetzlichen Erbfolge erhalten haben würde.*“

ABGB § 796.: „*Ein Ehegatte hat zwar kein Recht auf einen Pflichttheil, es gebühret ihm aber, wenn für den Fall des Ueberlebens keine Versorgung bedungen worden ist, und so lange er nicht zur zweyten Ehre schreitet, der mangelnde anständige Unterhalt.*“

¹¹⁶ SCHLOSSER 177-179. o.; WESENBERG/WESENER 207-208.

kötelesrésze jogosult, az örökhatyó milyen fokú rokonaival konkurál az öröklésben. Az oldalági rokonok nem kaptak kötelesrészesi jogállást.¹¹⁷

Mommsen tervezete

*Friedrich Mommsen*¹¹⁸ eredetileg a berlini Juristische Gesellschaft pályázatára elkészített, 1876-ban megjelent öröklési jogi törvénytervezete kedvező fogadtatásra talált a szakmai közvélemény részéről; eredetileg maga Schmitt is ennek felhasználását javasolta, azonban az első bizottság ezt elutasította.¹¹⁹

A javaslat szerint a kötelesrésze jogosultak köre a leszármazókat, a szülőket és a túlélő házastársat ölelte volna fel; oldalági rokonok szükségöröklése tehát kizárt. A kötelesrész mértéke leszármazók esetében törvényes örökrészük fele, szülők esetében harmada; a túlélő házastárs gyermekekkel konkurálva egynegyedét, gyermekek hiányában egyharmadát kaphatta volna törvényes örökrészének. A kötelesrész jogi természete a tervezetben vegyes rendszert követett: a kötelesrészes teljes mellözése esetén örökrésze tarthatott volna igényt – ez Mommsen szerint egyszerűbb, természetesebb és a legtöbb érintett számára kedvezőbb megoldás¹²⁰. Amennyiben a jogosultak valamelyike a végintézkedés szerint a hagyatékból kötelesrészénél kevesebbet kapott, csupán kötelmi követelés illette volna meg a kiegészítés értékére.¹²¹

¹¹⁷ JAESCHKE 63-64. o.

§ 2564-2566.: „*Pflichttheil ist der Theil der Erbschaft, welcher gewissen Personen in der Art gebührt, daß er ihnen vom Erblasser nicht willkürlich entzogen werden kann. Der Pflichttheil gebührt den Abkömmlingen, den Eltern und Voreltern, und dem Ehegatten des Erblassers, soweit diese Personen in einzelnen Falle zur Gesetzlichen Erbfolge berechtigt sind. Der Pflichttheil der Abkömmlinge beträgt, wenn fünf oder mehrere Kinder vorhanden sind, die Hälfte, und wenn vier oder weniger Kinder vorhanden sind, ein Drittheil des Erbtheiles, welchen die Abkömmlinge als gesetzliche Erben erhalten würden, falls der Erblasser ohne einen letzten Willen und ohne eine Erbvertrag gestorben wäre*”

§ 2569.: „*Sind blos Eltern oder Voreltern vorhanden, so beträgt der Pflichttheil ein Drittheil ihres gesetzlichen Erbtheiles.*“

§ 2589.: „*Der Pflichttheilsberechtigter ist hinsichtlich seines Pflichttheiles als Erbe zu betrachten.*“

¹¹⁸ Friedrich Mommsen Kielben, majd Berlinben volt felsőbírósági bíró, később a porosz államtanács tagja lett; nem állt rokonságban a romanista Theodor Mommsennel! Ld. MERTENS 12. o. 62. lj.

¹¹⁹ JAESCHKE 72. o.

¹²⁰ MOMMSEN 479-480. o.

¹²¹ Mommsen tervezetének vonatkozó szakaszai:

§ 468.: „*Die Abkömmlinge, der Vater und die Mutter und der Ehegatte des Erblassers haben ein Recht darauf, daß der Erblasser einen Theil seines Vermögens (den Pflichttheil) ihnen hinterlasse.*“

§ 471.: „*Der Pflichttheil der Abkömmlinge beträgt die Hälfte des Erbtheiles, welcher denselben als gesetzlichen Erben angefallen sein würde, wenn der Erblasser ohne Testament oder Erbvertrag gestorben wäre.*“

A német jogászyűlés referenseinek javaslatai (1878)

A kötelesrész szükségességének kérdése a 19. századi német jogirodalomban az 1870-es évekig kevésbé volt jelen, miközben a francia törvényhozásban és dogmatikában a 18. század óta meghatározó probléma volt. Ennek fényében meglepően heves vita bontakozott ki 1878-ban, a 14. német Juristentag jénai ülésén, melyen a végintézkedési szabadság és a kötelesrész viszonyát vizsgálták. A téma aktualitása nyilvánvaló volt a résztvevők számára: az első bizottság elődöntéseit követően a kodifikációs munka menete közben kívántak érveket szolgáltatni a készülő kódex normaszövegét befolyásolandó. A vita során a téma¹²² mindkét referense – a kevésbé ismert *Friedrich Meyersburg*¹²³, ügyvéd Celle városából, valamint az annál inkább híres *Carl Georg Bruns*, a berlini Friedrich-Wilhelms-Universität romanista professzora – a kötelesrész megszüntetése mellett érvelt. A hagyatékok szétforgácsolódását egyaránt olyan súlyos problémának látták, melyet csak az öröklési jog szabályainak újragondolásával, lényegi változtatásával orvosolhatnak.

Egybehangzó konklúzióik szerint a végintézkedés szabadságát korlátlaná kellene tenni legalább az agrárbirtokosok körében, mely alapján az örökhagyó szabadon dönthet vagyona jogi sorsáról. Ezt a korlátlanságot azonban csak a túlélő házastárs és az örökhagyó leszármazói javára javasolták; az idegenek javára való kötöttségektől mentes rendelkezést nem tartották indokoltnak. Ez a megoldás ugyan magában rejtheti a visszaélés veszélyét, az örökhagyó atya gyermekei iránt érzett természetes szeretete mégis biztosítja, hogy egyes gyermekei alapos indok nélkül ne

§ 476.: „Der Pflichttheil der Eltern beträgt ein Drittel ihres gesetzlichen Erbtheiles.“

§ 479.: „Der Pflichttheil des überlebenden Ehegatten besteht, wenn er mit Abkömmlingen zusammentrifft, in dem nach § 41 ihm zukommenden Erbtheil [ein Viertel], in allen übrigen Fällen in einem Drittel des Erbtheils.“

§ 499.: „Ist dem Pflichttheilsberechtigten gar nichts hinterlassen, so kann er verlangen, daß er für den Pflichttheil als Erbe anerkannt werde.“

§ 500.: „Geht aus der letztwilligen Verfügung hervor, daß der Erblasser den, dem ausgeschlossenen Pflichttheilsberechtigten entzogenen Erbtheil, bzw. dessen Betrag einem oder mehreren der Miterben [...] zugewendet hat, [...] der ausgeschlossene Pflichttheilsberechtigte [...] von diesen die Auszahlung des Betrages des Pflichttheils zu fordern hat.“

§ 504.: „Ist der Pflichttheilsberechtigten weniger, als der Pflichttheil hinterlassen, so kann er den Betrag, um welchen er nach Wegfall der ihm etwa auferlegten, [...] von den Erben verlangen.“

¹²² A vitakérdés: „Ob und wie weit die Testierfreiheit mit Rücksicht auf eine Pflichttheilsberechtigung eingeschränkt werden soll?“

¹²³ Jellemző, hogy a legtöbb, a jénai jogászyűlést feldolgozó vagy említő műben pusztán vezetéknevével szerepel.

részesüljenek indokolatlan előnyben a többivel szemben. A korlátlan rendelkezési szabadság káros következményeit azzal a megszorítással kívánták végleg kiiktatni, mely szerint ez kizárólag az örökhagyó egyes gyermekei vagy túlélő házastársa javára gyakorolható jogosultságként szabályozandó. A végintézkedés szabadságával való visszaélés elméleti lehetősége nem járhat azzal a következménnyel, hogy a jogalkotók pusztán erre hivatkozva elvetik; az ilyen visszaéléseket csupán erkölcsi jellegűnek tekintették, hangsúlyozva, hogy a leszármazóknak nincs tényleges, természet adta joguk az öröklésre.

Indokaik szerint¹²⁴ teljes végintézkedési szabadság bevezetése szükséges az **iparos és gazdálkodó rétegek megmaradása érdekében**. Az ezen társadalmi csoportokhoz tartozók vagyona tipikusan földbirtokban vagy gazdálkodó egységekben testesül meg. Az ilyen vagyonszösszések számára a kötelekrész bármilyen fennálló rendszere a hagyaték értékének erózióját erősíti: akár eleve részekre osztják a hagyatékot az örökösök között, akár egyetlen állagörököst terhel kötelezettség örökösársai pénzköveteléseinek kielégítésére. Az utóbbi esetek legtöbbszörben elkerülhetetlen a vagyonegységek szétDarabolása, megterhelése, elidegenítése, mely komoly teherként nehezedik ezen rétegek megélhetésére. Mindezt az egyetlen lehetséges megoldás az örökhagyó szabad akaratának teljes körű elismerése, amely alapján vagyona egészét, mint csorbítatlan egységet egyetlen gyermekre hagyhatná.

Az angolszász jogok példájára hivatkozva célszerűnek látták, hogy az örökhagyó végintézkedésével maga szabályozza családtagjai gazdasági helyzetét, mely az utódai jóléte iránti és a **tulajdonjoga gyakorlásával járó felelősségérzet növekedésével jár**. Elméleti szempontból a végrendelet a tulajdonjog gyakorlásának legmagasabb foka és legteljesebb módja. A végintézkedési szabadság tehát a tulajdon értékét és jelentőségét növeli a tulajdonosban azzal, hogy egyszerre adja a hatalom és felelősség érzését számára. Ez arra sarkallja a tulajdonosokat, hogy az állami hivatalnokok, jogalkotók által kreált szabályok alkalmazása helyett önállóan döntsenek vagyonuk célszerű felhasználásáról, életük alakításáról.

A szabad végrendelezés ezenkívül a **családfők és a családtagok vagyonszerzési ösztönét és takarékosagra való törekvését is elősegíti**. Az örökhagyó számára egyetlen gyermekre hagyott családi javak, családi gazdaság

¹²⁴ Ld. SCHULTZENSTEIN 661-667. o.; MERTENS 81-83. o.; JAESCHKE 78-81. o.

mellett a többi gyermeknek is juttatni csakis komoly erőfeszítések és takarékoság által lehetséges. A gyermekek azáltal, hogy megfosztatnak a törvény által garantált biztos örökléstől, saját szorgalmukra utaltakká válnak ahelyett, hogy magukat a restségnek adnák át.

A végintézkedés szabadsága *növeli az atyai tekintélyt és a családi érzést*, hiszen az öröklésből való kitagadás fenyegető lehetősége növelheti a gyermekeknek apjuk iránt érzett tiszteletét, mely a családon belüli fegyelem és rend forrásává válhat. A házasság erkölcsi természete, a szeretet bensőségessége és a házastársakat egységgé forrasztó jellegéből következik, hogy a házastárs számára jutatott vagyon(rész) felett a leszármazók semmiféle kötelesrészrel ne bírhasanak. A gyermekek nem jogosíthatnak fel törvény alapján arra, hogy végintézkedő szülőjük által az özvegy tartására juttatott javakat bármilyen mértékben és alapon elvonják. A szülők gyermekeiről való gondoskodási kötelezettsége természetes érzésekből fakad, amely nem szorul semmiféle jogi szabályozásra.

A végintézkedés szabadsága *perökonómiai szempontból* is előnyös, hiszen a jövőben tehermentesíthetné az igazságszolgáltatást a kötelesrész pontos értéke, meghatározása és kiadása iránti nagyszámú pertől.

A referensek véleménye alapján a különböző német területek kötelesrészre vonatkozó normái tarka képet adnak, így egyáltalán nem érzékelhető bármelyik szabály a nép körében való széleskörű elfogadottsága. Ennélfogva nincs olyan egyértelmű megoldás, melyet a jogalkotónak feltétlenül követnie kellene. Ez a tény lehetőséget teremt arra, hogy a készülő kódexben a törvényhozó szabad kezét kaphasson a gazdasági szükségleteknek és a nép jogérzetének leginkább megfelelő szabályozás létrehozatalára. Ebből következően a római jogból átörökölt megoldások elvetése és – legalábbis a földbirtokok tekintetében mindenképpen – a kötelesrész mellőzése szükségeltetik. Pusztán az a feltételezés, hogy egyesek a kötelesrész jövőbeni mellőzése miatt hátrányt szenvednének, nem indokolhatja, hogy az egységesen elfogadott szabályokkal nem rendelkező, súlyos hátrányokkal járó jogintézményt a megalkotandó kódexben fenntartandó legyen.

A fenti érvek nem győzték meg a jogászgyűlés többségét, mely a kötelesrész fenntartása mellett voksolt hangsúlyozva, hogy annak szabályai egységes német polgári törvénykönyv készülő tervezetében kötelmi követelés formájában alkottassanak meg. A kötelesrészre jogosultak köre a döntés értelmében a lemenőkre,

felmenőkre és az örökhagyó túlélő házastársára terjedne ki. Az örökhagyó gyermekek léte esetén vagyona feléről dönthet szabadon egyikük vagy többük javára, azonban csak egy gyermekrészről harmadik személyek javára; a házastárs kötelesrészét a hagyaték egy meghatározott része feletti haszonélvezeti jog megalkotásával látták biztosítottnak.¹²⁵

Schmitt tervezete

Schmitt az első bizottságnak 13/1875 számon benyújtott javaslatában¹²⁶ ismertette a végintézkedési szabadságra és a kötelesrészre vonatkozó elképzeléseit. Ennek I. pontja szerint mindenkit megillet az a jog, hogy vagyona sorsáról halála esetére szabadon rendelkezzen. A II. pont értelmében az örökhagyó lemenői és házastársa kötelesrészre tarthatnak igényt.¹²⁷ A bizottság 12. és 13. ülésén¹²⁸ (1875. október 23-án és október 25-én) tárgyalta általánosságban a Schmitt által beterjesztett javaslatokat. A meghozott elődöntések után Schmitt elkészítette részletes indokolással ellátott tervezetét. Az 1886-87-es tárgyalások során az első bizottság alapján véve elfogadta a Schmitt által benyújtott javaslatokat.¹²⁹

A kötelesrész szükségessége

A bizottság 1875-ös elődöntései során ellenszavazat nélkül támogatta a végintézkedés szabadságának főszabállyá tételét valamint annak korlátjaként a kötelesrész „egész Németországban ismert” jogintézményének fenntartását.¹³⁰

Javaslat kidolgozása során Schmitt elvetette a római jog fikcióját, miszerint a legközelebbi családtagjairól halála utánra szólóan nem gondoskodó örökhagyót örültnek kell tekinteni, ezért akarata figyelmen kívül hagyható; ugyanakkor nem

¹²⁵ SCHULTZENSTEIN 667. o. JAESCHKE 80. o.

¹²⁶ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 15-18. o.

¹²⁷ „Jedem steht das Recht zu, über sein Vermögen auf den Todesfall frei zu verfügen. [...] Abkömmlinge (und Ehegatten) haben [...] Anspruch auf Hinterlassung der von Auflagen und sonstige Beschränkungen freien Hälfte ihres Stammerbtheils (Pflichttheils).“ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 15. o.

¹²⁸ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 24-27. o.; MERTENS 84. o.

¹²⁹ A bizottság 619. ülésén 1887. január 14-én deklarálta: „Die Vorschläge des Entwurfes [...] waren sachlich im Wesentlichen nicht beanstandet”. JAKOBS – SCHUBERT (2002) 1820-1822. o.

¹³⁰ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 24. o.

tartotta elfogadhatónak a szülők és gyermekek közötti tartási, ellátási kötelezettségre hivatkozó nézeteket sem. Kiindulópontja szerint a házasságkötés és a gyermekvállalás az örökhatározói akarat önkorlátozásaként fogható fel: a házasságban élő és gyermeket vállaló polgár vagyona sorsáról való szabad döntési lehetőségének egy részéről mond le, melynek folyományaképpen hagyatékának bizonyos hányada szükségképpen legközelebbi rokonaira száll. Schmitt tehát nem a családi öröklési jogot tekintette kiindulópontjával: nézeteinek középpontjában a szabad akarattal rendelkező polgár áll, akinek rendelkezési szabadsága bizonyos (biológiai) tények miatt korlátozottá válik. A kötelesrész intézménye ilyenképpen csupán az egyébként abszolút végintézkedési szabadság elkerülhetetlen korlátjaként jelenik meg a jogrendben.¹³¹

A kötelesrész megtartását szerinte elsősorban az a felismerés indokolta, miszerint a végintézkedés valamilyen formában történő korlátozásának gondolata majd minden történelmi korban minden nemzet jogrendje által ismeretes volt; az angol végintézkedési szabadság 17-18. századi kiteljesedése csupán olyan kivételt jelent, mely szembe ment az európai fejlődés irányával.

Noha a kodifikáció során gyakran elhangzó nézet szerint a német területek öröklési szabályai oly mértékben eltérnek egymástól, hogy lehetetlen közös alapelveket találni, ezen öröklési rendszerek mindegyike mégis megegyezik abban, hogy egyértelműen elveti a végintézkedési szabadság korlátlanágát. A német nemzet tehát mindig is azon a meggyőződésen volt, hogy az örökhatározók végintézkedéseikben nem mellőzhetik legközelebbi hozzátartozóikat. Ennélfogva a bizottság nem hagyhatta figyelmen kívül ezt a széles körben elfogadott álláspontot, tehát nem támogathatta a kötelesrész megszüntetését, hiszen tevékenysége legfőbb zsinórmértékéül az emberi természetnek és a nemzet általános jogi meggyőződésének megfelelő nézetek képviselőjét jelölte meg.¹³²

Az indokolásból kitűnően a kötelesrész szükségességét vitató érvek túlzóak, ráadásul helytelen kiindulópontjuk miatt sem állják meg helyüket. **Nemzetgazdasági szempontokból** kiindulva megállapítható, hogy noha kritikusai szerint a kötelesrész

¹³¹ MERTENS 83-84. o.

¹³² „Der Entwurf soll unter Berücksichtigung der geltenden Gesetzbücher und der von den Einzelstaaten sowie im Auftrage des ehemaligen Deutschen Bundes über einzelne Rechtstheile ausgearbeiteten Gesetzentwürfe, das den Gesamtzuständen des Deutschen Reichs entsprechende bürgerliche Recht in einer den Anforderungen der heutigen Wissenschaft gemäßen Form kodifizierend zusammenzufassen.” JAKOBS – SCHUBERT (1978) 182. o.; Vö. MERTENS 11. o.

rendszere felelős a paraszti birtokok, kereskedelmi és kisipari gazdasági egységek folyamatos forgácsolódásáért, mégis ezer év tapasztalata alapján nyilvánvaló, hogy ez a rendszer közgazdaságilag nem jár károkkal. A közjó szempontjából hátrányos, ha nagyobb vagyontömegek összpontosulnak kevesek kezében; a francia gazdaság jó állapota összhangban áll a francia öröklési jog egyenlő megosztást preferáló szabályaival.

Tény, hogy a végintézkedési szabadság a *családfők vagyonszerzési ösztönét elősegítheti, atyai tekintélyét növelheti*, azonban ezek eléréséhez a korlátlan rendelkezési jogot alkalmatlan eszköznek minősítette, mely az örökhagyó önkényes döntéseinek veszélyét rejti magában. Ezzel szemben a kötelesrész intézménye olyan célszerű megoldást kínál, mely igazságos kompromisszumot jelent az ellenkező érdekek (az örökhagyó szabadsága és a családtagok öröklésre való joga) között.¹³³

A kötelesrészre jogosultak köre

Az 1875. októberi üléseken¹³⁴ a kötelesrészre jogosult kör tekintetében a bizottság elfogadta Schmitt lemenőkre tett javaslatát, hozzátéve, hogy ebbe beleértendőek az örökhagyó házasságon kívül született gyermekei is. A jogosultak körét az örökhagyó szüleivel egészítette ki; noha felmerült esetleges távolabbi felmenők jogosítása is, ezt a bizottság egyhangúlag elvetette. A családjogi rész kidolgozásáért felelős Planck és Schmitt közös előterjesztése alapján a bizottság magától értetődőnek látta, hogy az egyébként örökösként állított túlélő házastárs is a kötelesrészre jogosítottak közé kerüljön.¹³⁵

Schmitt elkészített tervezete ennek megfelelően 246. és 248. §-ában a kötelesrészt az örökhagyó lemenői, szülei és túlélő házastársa számára biztosította.¹³⁶

A nagyszülők és egyéb felmenők mellőzését a Schmitt által készített indokolás a

¹³³ Ld. MERTENS 84-86. o.; JAESCHKE 76-77. o.

¹³⁴ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 25. o.

¹³⁵ MERTENS 101. o.; JAKOBS – SCHUBERT (2002) 42. o.

¹³⁶ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 1819-1820. o.

246. § „Jedem Abkömmlinge des Erblassers, sofern derselbe in Ermangelung eingesetzter Erben allein oder mit anderen als Gesetzeserben in den betreffenden Nachlaß einzutreten hätte, steht Kraft des Gesetzes das nur rechtmäßige Enterbung oder Erbunwürdigkeitserklärung entziehbare Recht auf Hinterlassung des Pflichttheils zu. Dasselbe gilt von den Eltern des Erblassers, sofern der Vater und die Mutter desselben allein oder mit Anderen als Gesetzeserbe einzutreten hätte. Den Abkömmlingen der Eltern des Erblassers steht ein Pflichttheilsrecht nicht zu.“

248. § „Das Pflichttheilsrecht steht dem überlebenden Ehegatten des Erblassers zu, soweit der Ehegatte als solcher in Ermangelung eingesetzter Erben allein oder mit anderen als Gesetzeserbe des verstorbenen Ehegatten einzutreten hätte.“

szülők és gyermekek között rendszerint meglévő szoros kapcsolat egyéb távolabbi felmenők irányában való hiányával magyarázta.¹³⁷ A bizottság a tárgyalások során Schmitt tervezetével egyetértve egyhangúlag hozta meg azon döntését, mely szerint egyéb felmenők és oldalági rokonok esetében a szükségöröklési igény kizárt. Az oldalági rokonok nem tartoznak az örökhagyók közvetlen családjához, így kötelesrészben részesítésük esetén a jogosított kör olyan kiszélesítéséhez vezetne, mely a végintézkedési szabadság túlzott korlátozását eredményezné.¹³⁸

A kötelesrész mértéke

A bizottság 1875-ös előzetes vitája során nagy többséggel úgy döntött, hogy az egyes jogosultak kötelesrészének mértéke nem a jogosultak számától függően, hanem törvényes örökrészük állandó hányadában, méghozzá annak felében határozandó meg.¹³⁹ Schmitt indokolása szerint a jogosultak számától függővé tett kötelesrész rendszere alkalmazhatatlan lett volna, hiszen ezzel a több gyermeket hátrahagyók rendelkezési szabadságát csorbítanák.¹⁴⁰

A kötelesrész jogi természeté

Az előtárgyalások során a bizottság többsége a kötelesrész jogi természetét illető döntése értelmében a jogosultakat nem örökrész, csupán kötelmi követelés illethetett meg.¹⁴¹

Schmitt a tervezet kidolgozása során figyelembe vett jogrendszerek közül az alapvető különbségek miatt egyértelműen kizárta a törvényes öröklést főszabályként elismerő francia megoldás átvételének lehetőségét. A római jogon alapuló gemeines Recht és az alapvetően azon alapuló Mommsen-féle javaslat szintén alkalmazhatatlannak tűnt, hiszen a jogosítottak követelésének minőségét attól tették függővé, hogy azok az örökhagyó akarata szerint egyáltalán nem vagy csak nem

¹³⁷ MERTENS 101. o.

¹³⁸ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 1821-1822. o.; MERTENS 100. o.; JAESCHKE 86-87. o.

¹³⁹ Érdekes, hogy a bizottság ezt a megoldást a felmenők tekintetében 7:4 arányban, míg a szülőkre nézve 8:3 arányban támogatta azon alternatívával szemben, mely a kötelesrészt a törvényes örökrész csupán egyharmadában állapította volna meg. JAKOBS – SCHUBERT (2002) 25. o.

¹⁴⁰ MERTENS 104-105. o.

¹⁴¹ „[Der Pflichtteil bedeutet] nur der Anspruch auf Zahlung einer dem ökonomischen Werthe seiner Pflichttheilsquote entsprechenden Geldsumme.“ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 26. o. Vö.: „[Das Pflichtteilsrecht bedeutet] ein unentziebarer persönlicher Anspruch auf Hinterlassung eines bestimmten Werthbetrages.“ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 49-50. o.

megfelelő mértékben részesültek a hagyatékból.¹⁴² A kódex megalkotása során cél a világos, átlátható rendszer létrehozása, mely elvárásnak az ilyen bonyolult, vegyes, ellentmondásokkal teli szabályok nyilvánvalóan nem felelhetnek meg. Ugyanígy használhatatlannak minősítette Schmitt az ALR szabályait is a kötelesrész jogi természetének tisztázatlanságára hivatkozva.

Ezen törvényi rendelkezések alkalmazásának kizárása után megoldási lehetőségként a tisztán örökösi minőséget adó szász törvénykönyv és a kötelesrészre jogosultságot pusztán kötelmi követelésként értelmező ABGB alapul vétele maradt. A két rendszer közötti döntés nem pusztán technikai jellegű; a kérdésre adandó válasz morális és politikai kockázatokat is hordozott magában.

Schmitt indoklásában elismerte, hogy bizonyos etikai megfontolások a kötelesrészesek örökösi minőségének megadása mellett szólnak, hiszen morális szemszögből az örökösi pozícióval egyfajta tisztelet társítható, míg a pusztán pénzkövetelés nélkülöz minden magasztos érzést. A jogosítottak örökösi pozíciója, illetve pusztán pénzkövetelésre szorítása azonban alapvetően a célszerűség prizmáján keresztül megítélendő, mely alapján egyértelműen az utóbbi megoldás kerül ki győztesen.

Az indoklás rámutatott, hogy a bizottság döntése alapján megszövegezett tervezet által választott megoldás, mely kötelmi jogosultságot ad a kötelesrészesnek¹⁴³, megfelel azon alapelvnek, mely a végintézkedési szabadság lehetőség szerinti legkisebb korlátozását rendeli. Amennyiben a törvény egy végintézkedéssel az öröklésből kizárt kötelesrészesnek örökösi minőséget adna, úgy nyilvánvalóan az örökhagyó akaratát másítaná meg. Olyan szabály megalkotása szükséges, mely tiszteletben tartja a végintézkedők rendelkezéseit és azokat harmadik személyek által megdönthetlenné teszi.

Az alapelvi jellegű indokok mellett célszerűségi érvek is szólnak a javaslat megoldása mellett. Amennyiben a kötelesrészre jogosultak örökrészt kapnának, ez szükségképpen a hagyaték illetve egyes egységeinek természetbeni megosztásához vezethet, amely önmagában is káros következményekkel járna, ráadásul költségeket

¹⁴² Schmitt ezt Mommsen tervezete egyik legsúlyosabb hibájaként értékelte, utalva arra, hogy a Mommsen által indokolásképpen hangoztatott egyszerűsége csupán a törvény papírján tűnik valósnak, a gyakorlatban az eseteket eldönthetlenné tenné. JAESCHKE 84. o.

¹⁴³ Schmitt tervezetének 250. §-a: „*Der Pflichttheil besteht in dem Geld-Reinwerthe der von Auflagen und sonstigen Beschränkungen Hälfte des Erbtheiles, welcher dem Berechtigten aus dem Gesetze gebühren würde.*“ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 1820. o.

is generál. Ezen nemkívánatos eredmények elkerülése érdekében a kötelelő rész kötelmi követelésként való konstruálása látszik egyedül megfelelő megoldásnak.

Az első bizottság részletes tárgyalásai során némi vitát követően leszögezte, hogy a jogosultak kötelmi igényei kizárólag kötelelő részük értékének megfelelő pénzüsszeg formájában elégíthetők ki.¹⁴⁴ Az első javaslat végül tehát kompromisszumos megoldást hozott a végintézkedés szabadsága és a hozzátartozók törvényes öröklési joga között, mely a főszabályként értékelt szabad rendelkezés lehetőség szerinti legenyhébb csorbítását jelentette.

Az első javaslat kritikája

A kötelelő rész szükségessége

A bizottság eme döntését a BGB első javaslatát általánosságában és egyéb részeit tekintve hevesen kritizálók alapvetően üdvözölték. *Gierke*¹⁴⁵ örömmel nyugtázta, hogy a bizottság nem vette figyelembe a kötelelő rész eltörlését illetve megnyirbálását követelő nézeteket, továbbá megfontolásra ajánlotta a végintézkedési szabadság még szűkebb keretek közé szorítását.

„A korlátlan végintézkedési szabadság [...] megmérgezné a családok életét, szabadjára engedné az önkényt és az önzést, és a tulajdont mindenfajta családjogi kötöttségétől megfosztva a színtiszta individualizmust ültetné trónra.”¹⁴⁶

További érvek szerint a kötelelő rész eltörlése ellenkezne a német nép jogtudatával.¹⁴⁷

A kötelelő rész rendszerének általános kritikái elsősorban az *iparos és gazdálkodó középrétegekre gyakorolt káros hatását* emelték ki. Eszerint a végintézkedés szabadságának korlátozása lehetetlenné teszi, hogy megfelelő intézkedésekkel megakadályozzák az ipari és kereskedelmi létesítmények, agrárbirtokok, mint csak egészben racionálisan működtethető gazdasági egységek

¹⁴⁴ MERTENS 93-94. o.

¹⁴⁵ GIERKE 535-544. o.

¹⁴⁶ GIERKE 535-536. o.

¹⁴⁷ PETERSEN 95-97. o.

szétforgácsolódását. Ezek, a kötelesrészt gazdasági és erkölcsi szempontokból is megalapozatlannak tartó nézetek ugyan széleskörűen elterjedtek, mégis mindvégig kisebbségben maradtak.¹⁴⁸

A kötelesrésze jogosultak köre

Az első bizottság azon döntése, mely a jogosított kört az örökhagyó lemenőiben, szüleiben és őt túlélő házastársában határozott meg, mint a legtöbb ismert korabeli szabályozással egybecsengő, alapvetően kedvező fogadtatásra talált.¹⁴⁹ A nagyszülők és oldalági rokonok kapcsán egyes szerzők felvetették, hogy legalábbis csökkentett mértékű kötelesrésze jogosultságuk megfontolandó lenne, melynek etikai és törvényes alapja az egymás iránt fennálló eltartási kötelezettség.¹⁵⁰ A házastárs kötelesrésze kapcsán egyaránt felmerültek azt megszorítani (a házastárs csupán ellátását biztosítani hivatott járadékra lenne jogosult) illetve kiterjeszteni (a házastárs lenne az egyedüli kötelesrészes) kívánó javaslatok.¹⁵¹

Egyértelmű kritikát egyedül a mezőgazdasági ingatlanok öröklésének tekintetében emeltek, amely szerint a jogosultak túl széles köre azok egyben való továbbörökítését jelentősen megnehezíti.¹⁵²

A kötelesrész mértéke

A bizottság döntése a kritikusok zöménél helyeslést váltott ki; alkalmasnak látták arra, hogy kiegyenlítse az örökhagyó szabadsága és a hozzátartozók természetes öröklési igényei közötti ellentéteket.¹⁵³ *Gierke* ugyanakkor ezt a megoldást ugyan egyszerűnek találta, a különböző eseteket mechanikus egyformán megítélő mivolta miatt mégis igazságtalannak ítélte. Amennyiben az örökhagyó gyermekei vagy házastársa javára rendelkezik, a családtagoknak kötelezően juttatandó és a rendelkezés alatt álló részt egyazon mértékben megszabni helyes; idegenek javára történő végintézkedés esetére azonban a rendelkezési szabadság egy gyermekrésze

¹⁴⁸ MERTENS 87. o.; JAESCHKE 98. o.

¹⁴⁹ GIERKE 537. o.; PETERSEN 98-99. o.; MERTENS 102. o.

¹⁵⁰ *Gierke* és *Klöppel* javaslatai. Ld. GIERKE 537. o.; MERTENS 102. o.

¹⁵¹ *Bähr* illetve *Asher* javaslatai. Ld. BÄHR 387. o.; MERTENS 102. o.

¹⁵² MERTENS 102. o.

¹⁵³ BÄHR 387. o.; MERTENS 105. o.

szorítását javasolta.¹⁵⁴ Felmerült javaslatként a szülők és a házastárs kötelesrészének törvényes örökrészük feletti haszonélvezeti jogként meghatározása is, melynek következtében az örökhagyó egységként örökíthetné át vagyonát gyermekei számára, ugyanakkor szülei illetve házastársa ellátását is biztosítani tudná.¹⁵⁵

A kötelesrész jogi természete

Az első bizottság döntése, mellyel a kötelesrészre jogosultságot kötelmi követelésként határozta meg, vegyes fogadtatásra talált. Támogatói alapvetően a megoldás célszerűségét emelték ki, mely megakadályozza, hogy az örökösársak között súlyos viszályok alakuljanak ki; amennyiben a kötelesrésztes örökös pozícióban lenne, ezek elkerülhetetlenek lennének. A kötelesrészre jogosultak ilyen helyzetben ugyanis minden bizonnyal a többi örökösársra tekintet nélkül igyekeznének érdekeiket érvényesíteni, mely leggyakrabban a hagyaték feldarabolásához vezetne. A modern kor embere számára az örökös pozíció esetleges morális erényeinél jóval előnyösebbnek látszik a hagyatékból való készpénzrésztesedés.¹⁵⁶

A bizottság megoldását elvetők mindenekelőtt etikai érvekre hivatkoztak, amelyek a kötelesrésztes örökös pozícióját indokolják. Véleményük szerint az öröklési jog főszabályaként a családtagok törvényes öröklését kell állítani, hiszen a kódex javaslata túl tág teret biztosít a szabad végintézkedésnek, mellyel szemben hátrányosan érintett gyermekei legfeljebb bizonytalan követelési joguk érvényesítésével próbálkozhatnak. Az öröklési jog természete miatt az erkölcsi elvek sosem szorulhatnak célszerűségi megfontolások mögé; egy ilyen megoldás aligha felelhet meg a germán alapokon nyugvó jogtudatnak.¹⁵⁷

¹⁵⁴ GIERKE 536-537. o. Ugyanígy PETERSEN 99. o.

¹⁵⁵ PETERSEN 100. o.

¹⁵⁶ PETERSEN 98. o.; MERTENS 95. o.; JAESCHKE 97. o.

¹⁵⁷ GIERKE 536. o.; MERTENS 95-96. o. JAESCHKE 97. o. *Otto Bähr* ellentervzetének 1760. §-a egyértelműen a kötelesrész állagörökléskénti szabályozását javasolja: „*Der Erblasser hat seinen Kindern und seinen Eltern, wenn sie bei eintretender gesetzlicher Erbfolge ihn beerben würden, mindestens die Hälfte ihres gesetzlichen Erbteils unbeschwert als Pflichtteil zu hinterlassen*“. BÄHR 382. o.

Viták a második bizottságban és a törvényhozásban

A második bizottság tárgyalásai során a kötelesrész szükségessége, mint korábban már egyértelműen eldöntött kérdés, nem került megvitatásra, csupán a jogintézmény részleteiről tárgyaltak.

Ennek során merült fel az az indítvány, amely a kötelesrészre jogosultak számára a hagyaték meghatározott része feletti elidegeníthetetlen jogot adott volna, melynek alapján az örökhagyó végintézkedése részben érvényteleníthető. A módosítás indokolása ismételten erkölcsi megfontolásokra és a nép jogtudatára hivatkozott. Az indítványt a bizottság elutasította és a kötelesrész készpénzkövetelés jellegét deklarálta.¹⁵⁸ A bizottság többsége gyakorlati szempontokra hivatkozva hozta meg döntését: a hagyaték természetbeni felosztásának vagy elárverezésének lebonyolítási nehézségeihez képest a kötelesrészre jogosult pénzbeli kielégítése minden esetben egyszerűbb megoldást kínál.¹⁵⁹ A második bizottság elődjéhez hasonlóan a kötelesrész olyan rendszerének megalkotásában volt érdekelt, mely a végintézkedés szabadságát a legkevésbé korlátozza. A BGB javaslatának indokolása jórészt a korábban felhozott érveket ismétli meg: noha etikai indokok szólhatnak a kötelesrész örökrészkénti meghatározása mellett, ezen megoldás olyan közgazdasági hátrányokkal járna (hagyatéki egységek szétaprózódása), melyek alapján a kötelmi követelés megadása indokolt.¹⁶⁰ A fenti javaslat ismét sikertelenül merült fel a Bundesrat jogi bizottságában lefolytatott tárgyalások során.¹⁶¹

A második bizottság érdemi vita nélkül támogatta a kötelesrészre jogosultak körének a törvényjavaslat szerinti meghatározását; ugyanakkor elutasították azt a módosító indítványt, mely a túlélő házastárs számára biztosított kötelesrész tekintetében haszonélvezeti jogot adott volna.¹⁶² A törvényjavaslat indokolása értelmében a gyermekek és a szülők kötelesrészeskénti jogállása természetes követelmény, melyet a szoros családi kötelék indokol. Az oldalági rokonok éppen ezen szoros kötelék hiányában nem lehetnek kötelesrészre jogosítottak; a túlélő

¹⁵⁸ MERTENS 97. o. JAKOBS – SCHUBERT (2002) 1831. o.

¹⁵⁹ MERTENS 97-98. o.

¹⁶⁰ MOTIVE 384-388. o.

¹⁶¹ JAKOBS – SCHUBERT (2002) 1832-1833. o.

¹⁶² JAKOBS – SCHUBERT (2002) 1830. o.

házastárs azonban a kor szemlélete szerint az örökhagyóval együtt alkot jogi értelemben vett családot, a javaslat ráadásul a törvényes öröklés során is örökös minőséget biztosított számára, így méltányos, hogy a kötelesrészesek körébe is bekerüljön.¹⁶³

A bizottsági tárgyalások és a törvényhozási vita során különösebb észrevételek nélkül támogatták Schmitt koncepcióját, mely a kötelesrész mértékét a jogosítottak számára egyforma módon rendelte meghatározni.¹⁶⁴ A kódextervezet indokolása szerint a szűk családi kör minden tagja egyenlően kezelendő, sem az örökhagyó szabadsága, sem a kötelesrészesek igényei nem szenvedhetnek hátrányt a jogosítottak számától függően.¹⁶⁵

A tervezet törvényhozási vitájának második olvasata során elszigetelt maradt a konzervatív párt képviselőjének, *Julius von Mirbach* grófnak azon javaslata, miszerint kötelesrésztől mentesek legyenek a hagyatékok mező- vagy erdőgazdasági területeket magukban foglaló részei.¹⁶⁶

A BGB végleges szövege¹⁶⁷ értelmében a kötelesrésze jogosultság nem szükségöröklési pozíciót jelent, hanem a végintézkedés szabadságával részben vagy egészben az öröklésből kizárt hozzátartozói kör tisztán kötelmi követelésének törvényadta lehetőségét. Ez a hozzátartozói kör az örökhagyó leszármazóira, ezek hiányában szüleire illetve túlélő házastársára szorított, akik az őket törvényes öröklés esetén megillető örökrész felének pénzbeli értékét követelhetik a végintézkedéssel örökössé tett személyektől.¹⁶⁸

¹⁶³ MOTIVE 382-384. o.

¹⁶⁴ MERTENS 106-107. o.

¹⁶⁵ MOTIVE 388-390. o.

¹⁶⁶ MERTENS 88. o.

¹⁶⁷ BGB 2303. § *Ist ein Abkömmling des Erblassers durch Verfügung von Todeswegen von der Erbfolge ausgeschlossen, so kann er von dem Erben den Pflichttheil verlangen. Der Pflichttheil besteht in der Hälfte des Werthes des gesetzlichen Erbtheils. Das gleiche Recht steht den Eltern und dem Ehegatten des Erblassers zu, wenn sie durch Verfügung von Todeswegen von der Erbfolge ausgeschlossen sind.* Vö. STROHAL 35-36. o. és 415-417. o.; FROMMHOLD 271-272. o.; LEONHARD 467-470. o.; SCHIFFNER 1-20. o.; KIPP – COING 54-55. o.

¹⁶⁸ A kötelesrész létjogosultságával kapcsolatban az 1970-es évek óta számos kritikus vélemény bukkant fel; az 1972-ben Düsseldorfban megrendezett 49. Juristentag tanácskozásain a plénum azonban – különösen a téma referenseként megszólaló Helmut Coing érveinek hatására – végül a kötelesrész szabályainak fenntartása mellett voksolt. JAESCHKE 229-234. o.; COING 1972 A Szövetségi Alkotmánybíróság a Grundgesetz házasságot és családot védő [6. cikk (1) bekezdés] és az öröklési jogot biztosító [14. cikk (1) bekezdés] szakaszai alapján a kötelesrészhez való jog alkotmányos garanciáját fogalmazta meg. BVerfG, 1 BvR 1644/00 vom 19.4.2005. http://www.bverf.de/entscheidungen/rs20050419_1bvr164400.html

A KORLÁTOZOTT KORLÁTLANSÁG: A VÉGINTÉZKEDÉS SZABADSÁGÁNAK MEGSZORÍTÁSA AZ ANGOLSZÁSZ JOGRENDSZEREKBE

A végintézkedés korlátozása a családtagok érdekében az angol jog szabályai szerint

Az *ingatlanok* öröklését a normann hódítás utáni néhány évszázadban az elsőszülöttségi jog szigorú szabályai jellemezték. Erre a korszakra vonatkozik a Glanvill-nek tulajdonított, oly gyakran citált kijelentés:

„Solus Deus heredem facere potest, non homo.”¹⁶⁹

A primogenitúra strikt rendszere azonban a kezdetektől népszerűtlennek bizonyult: gyakorta kísérelték meg valamilyen módon kijátszani. Erre szolgált a tizennegyedik századtól megjelenő *use* jogintézménye, melynek segítségével az élők közötti ügylettel használatba adott föld tulajdonosa halála után az örökösök ellen is érvényes jogcímet adott a „használó” számára a további birtokban tartásra. Ezt a megoldást a common law bíróságok ugyan nem tekintették érvényesnek, a kancelláriai equity bírászkodás mégis kikényszeríthetővé tette. Ennek következtében a tizenhatodik századra az angliai földek jelentős része felett gyakorolt jogosítványok forrása a *use* lett. A VIII. Henrik alatt megalkotott jelentős jogszabályok – a *Statute of Uses* 1536-ban és a *Statute of Wills* 1540-ben – következtében jelent meg az ingatlanok feletti részlegesen szabad végintézkedés lehetősége, melynek korlátait 1660-ban végleg eltörölték.¹⁷⁰

¹⁶⁹ GLANVILL 71. o.

¹⁷⁰ POLLOCK – MAITLAND 326-331. o.; BAKER 1990 284-294. o.

Az **ingóságok** feletti végintézkedés jogát a 12-13. századra az örökhagyó gyermekeit és feleségét megillető jogok korlátozták.¹⁷¹ Az ekkorra egyházi *jurisdictio* alá kerülő végrendeletekben a gyermekeket és özvegyet hátrahagyó örökhagyó csak ingó hagyatéka egyharmadáról (*dead's part*) rendelkezhetett szabadon, a másik két egyharmad rész a gyermekeké (*bairn's part*) és az özvegyé (*wife's part*); csak gyermekek vagy csak özvegy létében a rendelkezési jog a hagyaték felére terjedt ki. Ez a nyilvánvalóan kánonjogi hatásra elterjedt legitima azonban már a 14. századtól visszaszorulóban volt, egyes helyi szokásjogokban azonban egészen a 18. századig¹⁷² fennmaradt.¹⁷³

Az angol jogra oly jellegzetes szabad végintézkedés tehát a korai évszázadokban csupán kivételként – az ingóságokra vonatkozóan és itt is csak korlátozottan – volt jelen, csak a 17. századtól vált valósággá. Az ezt követő évszázadokban azonban oly mértékben meggyökeresedett princípiuma¹⁷⁴ lett az angol jognak, hogy egészen a 20. századig nem érte érdemi kritika.

A brit birodalom egyes részein a 20. század elején az öröklési jog szabad végintézkedést korlátozó jelentős reformokra került sor. Új-Zéland 1900-ban az angol hagyományokkal szakítva az örökhagyó gyermekei és özvegye számára a tartásukról nem megfelelően gondoskodó végintézkedés elleni megtámadási

¹⁷¹ A leszármazók és az özvegy az ingóhagyaték egy részére való jogát a Magna Carta 26. cikkelye is megemlíti: „*si nichil nobis debeatur ad ipso, omnia catalla cedant defuncto, salvis uxori ipsius et pueris rationabilibus partibus suis*”.

¹⁷² Törvényi úton szüntették meg a legitima alkalmazását York esetében 1692-ben, Wales-ben 1696-ban, Londonban 1724-ben. HOLDSWORTH 552. o. Az utóbbi esetben a jogalkotói szándék mögött egy károsnak ítélt tendencia megállítása állt: az ügyleteiket egyébként Londonban bonyolító kereskedők, polgárok nagy számban helyezték át lakóhelyüket máshová, hogy a legitima kötelező alkalmazása alól kibújhassanak. CAHN 140-141. o.

¹⁷³ BLACKSTONE 491-493. o.; POLLOCK – MAITLAND 348-356. o.; HOLDSWORTH 550-556. o.; HELMHOLZ 665-672. o. A skót jog azonban megőrizte a középkori tripartit rendszert! Ld. DAINOW 1940b 344. o. 44. lj.

¹⁷⁴ A híres jogtörténeti mű szerzői szerint a végintézkedés szabadságának győzelme voltaképpen olyan véletlen volt, melynek végzetes következményei lettek: „*To the modern Englishman our modern law, which allows the father to leave his children penniless, may seem so obvious that he will be apt to think it deep-rooted in our national character. But national character and national law react upon each other, and law is sometimes the outcome of what we must call accidents. Had our temporal lawyers of the thirteenth century cared more than they did about the law of chattels, wife's part, bairns' part and dead's part might at this day be known south of the Tweed. [...] It is in the province of inheritance that our medieval law made its worst mistakes. They were natural mistakes. There was much to be said for the simple plan of giving all the land to the eldest son. There was much to be said for allowing the courts of the church to assume a jurisdiction, even an exclusive jurisdiction, in testamentary causes. We can hardly blame our ancestors for their dread of intestacy without attacking their religious beliefs. But the consequences have been evil. We rue them at the present day, and shall rue them so long as there is talk of real and personal property.*” POLLOCK – MAITLAND 355-356., 363. o.

jogosultságot adott, melynek következményeként az eljáró bíróság feladata lett a végintézkedés részben vagy egészben való érvénytelenítése, egyben az adott esetben a jogosultak körülményeinek megfelelő hagyatéki hányad meghatározása.¹⁷⁵ Az új-zélandi modellt átvette Ausztrália mind a hat tagállama; ugyanígy a kanadai Brit Columbia és Ontario állam, míg Alberta, Saskatchewan és Manitoba törvényhozása kizárólag a túlélő házastársnak juttatott a hagyatékból öt kötelezően megillető részt.¹⁷⁶

Mindez az anyaországban is érezte hatását. Ennek első jele az 1908-ban a parlament elé terjesztett összehasonlító jogi vizsgálati jelentés volt, mely azonban valódi visszhang nélkül maradt. A közel húsz éves csendet *William Waldorf Astor*, a Lordok Házának tagja, az *Observer* tulajdonosa törte meg 1928 májusában tett javaslatával, mely szerint felsőházi bizottság kirendelése lenne szükséges azon kérdés vizsgálatára, vajon indokolható lenne-e a túlélő házastárs és gyermekek számára bizonyos hányad biztosítása az örökgyó hagyatékában annak végintézkedése ellenére is. Indítványának indokaként a túlélő házastársat szeretőkkel szemben illetve törvényes gyermekeket törvénytelen gyermekekkel szemben kismizmítő végintézkedések gyakoriságát hozta fel, melyek szerinte ugyan nem tipikusak, de mégis jogos felháborodást váltottak ki olvasóiban. Astor kezdeményezése komoly ellenérzéseket váltott ki a lordok körében, akik szerint az ilyen kivételes esetek bíróság vagy más hatóság előtti rendezése – *Sir Douglas Hogg* kancellár (Lord Chancellor) kifejezésével: „a családi szennyes kitergetése” – több rosszat hozna magával, mint az az esetleges haszon, amely az igazságtalan végintézkedés korrekciójaként jelentkezhetne.¹⁷⁷ A vita során tapasztalt egyhangú ellenállás hatására Astor visszavonta indítványát; azonban még ugyanabban az évben törvényjavaslattal állt elő, melynek céljaként a fentebb említett személyi kör jogainak védelmét jelölte meg. Ezt a célt a javaslat a hagyatékban meghatározandó fix örökrészre való jogosultsággal kívánta elérni, mely nem terjedt volna ki az ingóságokra. A jelentős sajtóvisszhang és a média kedvező fogadtatása ellenére ez a javaslat is sikertelenségre ítéltetett.¹⁷⁸

¹⁷⁵ DAINOW 1938 1107-1117. o.

¹⁷⁶ DAINOW 1938 1117-1130. o.

¹⁷⁷ A Lordok Házában Astor javaslatáról 1928. május 16-án folytatott vita szövegét egészében ld. <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1928/may/16/law-of-inheritance>

¹⁷⁸ DAINOW 1940b 345-346. o.

Nem sokkal később, 1930-ban a szüfrazsett *Eleanor Rathbone* alsóházi képviselő¹⁷⁹ nyújtott be Astor tervezetéhez nagyon hasonló törvényjavaslatot. Indokolása szerint a rendelkezés szabadságát szükségszerűen alá kell rendelni a házasságból és szülő-gyermek viszonyból eredő alapvető kötelezettségeknek, melyek nem szűnnek meg valamely fél halálával sem. Rathbone javaslata alapján az özvegy és a huszonharmadik életévüket be nem töltött – vagy önfenntartásra fizikailag képtelen idősebb – gyermekek számára a hagyaték egyharmadának (a másik kedvezményezett kör hiányában felének) bevétele járt volna évenként. Ez az összeg azonban mindkét kedvezményezett kör esetében limitált lett volna: az özvegy bevételei nem haladhatták volna meg az évi 2000 fontot, a gyermekek bevételei esetében ez az összeg évi 300 font lett volna. A túlélő házastárs helyzetét megkönnyítendő, a törvényjavaslat az évjáradékon felül a hagyaték ingóságainak felét kitevő értéket is juttatott volna az özvegy számára. Olyan esetekben, ahol az örökhagyó megfelelő mértékben gondoskodott a jogosulti kör tartásáról, a javaslat által biztosított jogokat a végrendeleti örökösök bírói úton érvényteleníthették volna.¹⁸⁰

A javaslat hibájaként rótták fel, hogy az egyéni és családi tulajdon keresztezését kívánja keresztülvinni, mely az elérni kívánt célokat csak a családi konfliktusok és pereskedések súlyos árán érné el. A végintézkedési szabadság korlátozása lehetetlenné tenné, hogy az örökhagyó az értelmetlen személyeket kizárhassa az öröklésből; a törvény célja kijátszható lehetne az örökhagyó életében alapított trust-ok útján, az özvegy jogainak érvényesítése ráadásul egyszerűen megakadályozható válással is. A túlélő házastárs és a gyermekek törvény általi örökössé tétele a kis hagyatékok szétforgácsolódásához vezetne, egyben a bírói út igénybevétele esetén komoly költségekbe verné az érintetteket. Egyesek igazságtalannak vélték, hogy a túlélő házastárssal szemben a gyermekek csupán életjáradékot kapnának, ráadásul a jogosított életkor javasolt felső határa is önkényesnek tűnt számukra. A parlamenti vita során mutatkozó viszonylag erős támogatás ellenére a két ház együttes bizottsága egyszerűbb, rugalmasabb szabályok

¹⁷⁹ Rathbone független képviselőként az ún. egyesített egyetemi választókerületből került az alsóházba 1929-ben. A választókerület 1918 és 1950 között Birmingham, Bristol, Durham, Leeds, Liverpool, Manchester, Reading és Sheffield egyetemi polgárait fogta össze (Cambridge, Oxford és London más korábbra visszanyúlóan rendelkezett egyetemi választókerülettel).

¹⁸⁰ DAINOW 1940b 347-348. o.

megteremtését célzó módosítások megtételét javasolta: ezekre végül a törvényalkotási határidők lejárta miatt nem került sor.¹⁸¹

A következő kísérlet a családtagok öröklési jogainak törvényi védelme megalkotására a konzervatív alsóházi képviselő *Sir John Wardlaw-Milne* nevéhez fűződött. Az általa 1933 végén benyújtott javaslat a korábbiak szellemiségét, ugyanakkor az új-zélandi rendszer egyszerűségét követte. Ennek értelmében a túlélő házastárs illetve a leszármazó gyermekek tartásuknak megfelelő értéket követelhettek a végintézkedéssel másoknak nyújtott hagyatékból; a juttatás mértékéről, formájáról az eljáró bíróság a körülmények megfelelő mérlegelésével dönthetett volna.¹⁸² A javaslat ugyan elakadt a törvényhozási mechanizmus során, azonban az elkövetkező években sorra követték a hasonló, időnként szó szerint megismételt változatai¹⁸³, melyek egyre nagyobb támogatásra találtak a törvényhozásban és a közvélemény részéről. A képviselőházi viták során megszólalók felháborodott választói levelekből idéztek olyan eseteket, melyekben az örökhagyók családtagjaik helyett idegeneket, időnként állatmenhelyeket támogattak. Az ilyen végintézkedések lehetőségét olyan mértékű igazságtalanságnak minősítették, mely feltétlenül jogalkotói beavatkozást igényel: az a tény, hogy a végintézkedés korlátozása idegen az angolszász jogi hagyományoktól, nem lehet a reform akadály, hiszen az angol törvényhozás számos egyéb, a kontinentális jogok által ismert megoldást adoptált már ezt megelőzően is.¹⁸⁴

A végső sikert hozó indítványt a nemzeti liberális képviselő *Stanley Holmes* terjesztette elő 1937 októberében, mely a kormányzat támogatását is élvezte. A javaslat ellenzői hivatkoztak a kisebb hagyatékok értéktelenné zsugorodásának fenyegető veszélyére, mely különösen az agrárbirtokokat érintheti. Ismételten kiemelték, hogy a családtagok azon joga, hogy a végrendeletekkel szemben igénnyel lépjenek fel, a családokat megosztó, szétszakító hosszas pereskedés alapjává válhat. Az a korábban is hangoztatott nézet is ismételten felszínre került, miszerint azon

¹⁸¹ DAINOW 1940b 348-351. o. Az 1931. február 20-án az alsóházban folytatott vitát egészében ld. <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1931/feb/20/wills-and-intestacies-family-maintenance>

¹⁸² DAINOW 1940b 352-353. o.

¹⁸³ 1936-ban Eleanor Raithbone, Benjamin Gardner és Walter Windsor alsóházi képviselők egyaránt megegyező normákat tartalmazó törvényjavaslatot nyújtottak be, melyek előkészítették a terepet a végül elfogadott jogszabály számára.

¹⁸⁴ DAINOW 1940b 353-355. o. A Windsor-féle javaslat alsóházi vitájára 1937. január 22-én került sor; szövegét ld. <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1937/jan/22/inheritance-family-provision-bill>

esetek, melyekben valóban igazságtalannak ítélnélhető a közeli családtagok hagyatékából való kirekesztése, meglehetősen kis hányadát képviselik az összes végintézkedésnek. Ezáltal a törvény szükségtelenül avatkozna be a magánszférába, szorítaná meg az egyéni szabadságot; pusztán kivételes esetek miatt olyan általánosan kötelező normát jelentene, mely az esetek többségében káros következményekkel járna: „*hard cases make bad law*”¹⁸⁵.

A vita során az ellenérveket elnyomta az a vélekedés, mely szerint a házasságból és a szülő-gyermek kapcsolatból a halálon is túlnyúló kötelezettségek keletkeznek, melyek az egyén abszolút tulajdonosi jogát gyengítik. Ez utóbbi ugyan okozhat némi hátrányt az egyén szintjén, ugyanakkor a jogalkotónak az egyéni érdekek kiszolgálása helyett a társadalmi szintű haszon, a közjó elérésére kell törekednie. Érvként használták a javaslat támogatói azt a tény is, hogy Anglia az „egyetlen civilizált ország”, amely korlátoktól mentes végintézkedési jogot engedve lehetőséget nyújt a családtagok teljes kisemmizésére is.¹⁸⁶

A tervezet végül a törvényhozás mindkét házában különösebb nehézség nélkül ment keresztül, majd 1938. július 13-án a királyi szentesítéssel törvénné vált.¹⁸⁷

A családtagok végintézkedéssel szembeni, törvény által konstruált védelme a létfenntartásukhoz szükséges összeg biztosítására irányult. A jogosulti kör a végintézkedő házastársára és gyermekeire (hajadon lánya, kiskorú – huszonegyedik életévét be nem töltött – fia, nagykorú, de magát mentális vagy fizikális fogyatkozása miatt ellátni képtelen lánya vagy fia) terjedt ki. Ők a tartásra jogosultság fennálltaig (házastárs újrarázódásáig, lánygyermek házasságkötéséig, fiúgyermek nagykorúvá válásáig, illetve a fenti mentális vagy fizikális okok esetleges megszűntéig) egymással konkurálva a nettó hagyaték éves jövedelmének legfeljebb kétharmadának, csak az egyik jogosulti kör léte esetén pedig legfeljebb felének évjáradék formájában történő megállapítását követelheték peres úton.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Ugyanakkor a javaslat támogatói éppen arra mutattak rá, hogy ezek a bonyolult, kivételesnek tűnő esetek nem csekély számúak, ráadásul éppen hogy a rossz jogi szabályozást bizonyítják: „*the number of hard cases is evidence of a defective law*”.

¹⁸⁶ A javaslat kapcsán második olvasatakor az alsóházban folytatott vita anyagát ld. <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1937/nov/05/inheritance-family-provision-bill> [Az angol parlamenti szabályok szerint az első olvasat merő formalitás, a javaslatokat támogató vagy ellenző hozzászólásokra mindkét házban a második olvasatkor van lehetőség.]

¹⁸⁷ DAINOW 1940b 355-357. o.

¹⁸⁸ Inheritance (Family Provision) Act, 1938 (1 and 2 Geo. VI, Chap. 45)

A végintézkedés szabadságának korlátai az Egyesült Államok jogrendszerében

Az Egyesült Államok föderális berendezkedéséből adódóan az Alkotmány hatálybalépése óta kétrétegű jogrendszerrel bír: a jogalkotói (és jogalkalmazói) hatáskörök a 10. Amendment¹⁸⁹ szerint oszlanak meg az unió és a tagállamok között. Az öröklési jog kérdései nem tartoznak a felsorolt hatáskörök (*expressed/enumerated powers*) közé, így azokra nézve az egyes tagállamok jogrendszerei tartalmazznak szabályokat.

Az amerikai területek öröklési szabályai különböző forrásokból táplálkoztak. Az egykori angol gyarmatokon az anyaországból „importált” szokásjogi szabályok domináltak, melyek a végintézkedés szabadságának 17-18. századbeli teljességét jelenítették meg. A déli államok a spanyol és francia jog befolyása alatt fejlődtek,

-
- 1.- (1) *Where, after the commencement of this Act, a person dies domiciled in England leaving –*
- (a) *a wife or a husband;*
 - (b) *a daughter who has not been married, or who is, by reason of some mental or physical disability, incapable of maintaining herself;*
 - (c) *an infant son;*
 - (d) *a son, who is by reason of some mental or physical disability, incapable of maintaining himself;*
- and leaving a will, then, if the court on application by or on behalf of any such wife, husband, daughter or son as aforesaid (in this Act referred to as a “dependant” of the testator) is of the opinion that the will does not make reasonable provision for the maintenance of that dependant, the court may order that such reasonable provision as the court thinks fit shall [...] be made out of the testator’s net estate for the maintenance of that dependant.*
- (2) *The provision for the maintenance to made by an order shall be by way of periodical payments of income, and the order shall provide for their termination nor later than –*
- (a) *in the case of a wife or a husband, her or his remarriage;*
 - (b) *in the case of a daughter who has not been married, or who is under disability, her marriage or the cesser of her disability, whichever is the later;*
 - (c) *in the case of an infant son, his attaining the age of twenty-one years;*
 - (d) *in the case of a son under disability, the cesser of his disability;*
- or, in any case, his or her earlier death.*
- (3) *The amount of the annual income which may be made applicable for the maintenance of a testator’s dependants [...] shall in no case be such as to render them entitled under the testator’s will as varied by the order or orders to more than the following fraction of the annual income of his net estate, that is to say: -*
- (a) *if the testator leaves both wife or husband and one or more other dependants, two-thirds; or*
 - (b) *if the testator does not leave a wife or husband, or leaves a wife or husband and no other dependant, one half.*

¹⁸⁹ „The powers not delegated to the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the States, are reserved to the States respectively, or to the people.”

melyet a 19. század közepétől erősödő amerikanizáló hatás egyre inkább visszaszorított: a 20. századra egyedül Louisiana őrizte meg civiljogi hagyományait.

A common law végintézkedési szabadsága az amerikai öröklési jogokban

Az angolszász, protestáns gyökerű és többségű tagállamok az angol végintézkedési szabadságot annak 17-18. századra kialakult teljességében inkorporálták saját jogrendszereikbe. Az amerikai pionír ethosznak a tulajdonos minden kötöttségtől mentes, teljes szabadsága természetes módon felelt meg:

„A társadalom általános érdekei, a gazdasági és kulturális fejlődés szempontjaiból szükséges, hogy tulajdonával mindenki szabadon rendelkezessen.”¹⁹⁰

Ebből következően a függetlenség után az angolszász gyökerű tagállamokban a végintézkedés korlátlanosságát elismerve konzekvensen elutasították a rokonok – elsősorban a leszármazók – örökhagyó akaratával szemben támasztható bármilyen öröklési igényének elismerését. Az amerikai individualizmussal alapvetően szembenállónak tekintették, hogy az öröklési jog szabályai a tulajdonos kezét megkössék. A gazdasági liberalizmus rendszerében a tulajdonos rendelkezési szabadságának törvényi úton történő bármiféle korlátozása egyet jelentett az állam gazdasági viszonyokba való beavatkozásával, amiben a piaci prosperitás hátráltatóját, akadályát látták.

A túlélő házastársak azonban további megélhetésüket biztosítandó a kezdetektől jogot formálhattak az örökhagyó vagyonának egy részére. Ez kezdetben az angol jogból átemelt dower intézményében testesült meg, mely alapján az özvegy az ingatlanhagyaték általában egyharmadának haszonélvezeti jogát kapta meg. A huszadik századra ez a szabály anakronisztikussá vált, így a tagállami törvényhozások sorra a hagyaték egészének felében vagy egyharmadában meghatározott örökrészt (*elective share*) biztosítottak az örökhagyó özvegye számára.¹⁹¹

¹⁹⁰ KENT 489-490. o.

¹⁹¹ BRASHIER 99-102. o. Az elective share rendszere azokban a tagállamokban létezik, ahol a házastársak együttélésének ténye nem létesít közös tulajdont a házasság ideje alatt szerzett vagyon felett. Nyolc, spanyol gyökerű tagállam (Arizona, Kalifornia, Idaho, Louisiana, Nevada, Új-Mexikó, Texas és Washington) ezzel szemben elismeri a házastársak közös tulajdonát. LANGBEIN – WAGGONER 305-306. o.

A kontinentális hagyomány elsorvadása a déli tagállamokban

A 17-18. századi spanyol öröklési jog szabályai az örökhagyó végintézkedési szabadságát jelentősen szűkre szabták: a germán tradíció hatására lemenők létében csupán hagyatéka egyötöde felett rendelkezhetett szabadon – felmenők létében ez az arány egyharmad volt. Ezt a merev rendszert oldotta a *mejora* intézménye: a szükségörökösök számára fenntartott vagyonrész egyharmada az örökhagyó akarata szerint oszlott meg közöttük.¹⁹²

Az egykor spanyol befolyás alatt álló, az Egyesült Államokhoz csatlakozó tagállamok a 19. század első felében utat engedve a common law rendszernek, jórészt szakítottak az európai kontinensről származó jogintézményeikkel. **Texas** törvényhozása a Mexikótól való elszakadás után is megtartotta a lemenők számára biztosított kötelesrész intézményét. Az örökhagyó rendelkezési szabadságát egy 1840-es törvénnyel a hagyaték egyötödéről annak egynegyedére növelte – a mejora által biztosított lehetőséget azonban megszüntették. Az Egyesült Államokhoz való csatlakozás után növekvő angolszász befolyás hatására a texasi törvényhozás 1856-ban hatályon kívül helyezte a kötelesrészt rendelő normákat – utat engedve ezzel a common law szabad végintézkedésen nyugvó szabályainak.¹⁹³

A későbbi **Új-Mexikó** az Egyesült Államok általi annexiót követően 1852-ben a spanyol mintának teljesen megfelelő öröklési szabályokat fogadott el. Az 1880-as évekre átalakuló jogász és politikai elit javarészt angolszász betelepülőkből állt, akiknek többszöri kísérlete után 1889-ben a törvényhozás a kötelesrész eltörlése, a teljes végintézkedési szabadság deklarálása mellett voksolt.¹⁹⁴

Louisiana a spanyol mellett francia jogi tradíciókkal is rendelkezett az Egyesült Államokhoz való csatlakozása idején, melyek erősebbnek bizonyulva megakadályozták a common law öröklési szabályainak térhódítását. Az 1808-as Digest¹⁹⁵ szerkesztői az eléjük kitzúzott cél szerint az alkalmazott magánjogi

¹⁹² DAINOW 1941 54-56. o.; MCKNIGHT 79-80. o. A spanyol mejora történeti fejlődéséről általában ld. ELFGEN különösen 4-40. o.

¹⁹³ DAINOW 1941 56-57. o.; MCKNIGHT 82-85., 92.93. o.

¹⁹⁴ MCKNIGHT 84-85., 94-98. o.

¹⁹⁵ A Digest of the Civil Laws now in Force in the Territory of Orleans, with Alterations and Amendments Adapted to its Present Form of Government. A kodifikáció történetére nézve ld. YIANNOPOULOS 7-10. o.

szabályokból alkottak a francia Code civil szerkezetét követő jogszabályt; a normaszövegben ugyanakkor az örökhagyó rendelkezési szabadsága tekintetében a spanyol szabályokhoz képest is komolyabb megszorítások jelentek meg. Visszatérve az eredeti germán alapú spanyol hagyományokhoz, a lemenők számára a hagyaték állagának négyötöd, hiányukban a felmenők számára kétharmad részét biztosította – a középkori eredetű mejora adta lehetőséget azonban nem ismerte el.¹⁹⁶

A Digest megalkotásakor Louisiana lakossága jelentős részben franciaajkú katolikus volt, akik a „kasztíliai ötöd” szabályát évtizedek óta ismerték és elfogadták.¹⁹⁷ Az 1820-as évektől a többi déli tagállamhoz hasonlóan Louisiana is egyre erősebb angolszász protestáns migráció célpontjává vált. Az új telepesek számára az örökhagyó rendelkezési szabadságának bármilyen mértékű megkötése is idegen, elfogadhatatlan volt, ezért folyamatossá vált a legitime szabályainak megváltoztatását, eltörlését célzó indítványok készítése. A magánjog átfogó kodifikációjának¹⁹⁸ előkészítéskor a jogalkotó is hangsúlyozta, hogy a legitime szabályainak reformjára a polgárok rendelkezési szabadsága megnövelését célzó igényeinek való megfelelésre figyelemmel kell sort keríteni.¹⁹⁹

Az 1825-ös Civil Code of Louisiana a korábbi szabályoktól eltérve a francia megoldáshoz hasonlóan graduális rendszert vezetett be: egy gyermek esetén a hagyaték egyharmada, két gyermek esetén fele, kettőnél több gyermek esetén pedig kétharmada került kötelesrészként lekötésre. Gyermek nélkül elhalálozó örökhagyó

¹⁹⁶ Book III Title II Chapter III Section I.

Art. 19. *Donations either between inter vivos or mortis causa, cannot exceed the fifth part of the property of the disposer, if he leaves at his decease, one or more legitimate children or descendants born or to be born.*

Art. 20. *Donations either inter vivos or mortis causa, cannot exceed one third part of the property, if the disposer having no children, leave one or several legitimate ascendants in the direct line.*

Art. 21. *Where there are no legitimate ascendants or descendants, donations inter vivos or mortis causa, may be made to the whole amount of the property of the disposer.*

Art. 22. *That portion of the property of which the law forbids the disposal to the prejudice of the descendants or ascendants, is called the legitime. That portion is four fifths of the property in favor of the legitimate children or descendants coming to the succession of their ascendants; and of two thirds of the property in favor of legitimate ascendants coming to the succession of their descendants. In these two cases the legitimate descendants and ascendants are called forced heirs, because it does not depend upon the disposer to deprive them of the portion reserved to them by law, in the succession, without a just cause for disinheriting them.*

¹⁹⁷ A spanyol szabályt 1769 óta alkalmazták a későbbi Louisiana területén. MCKNIGHT 82. o. 35. lj.

¹⁹⁸ Az egységes magánjogi kódex megalkotása a louisiana-i legfelsőbb bíróság 1817-es döntése után vált szükségessé, mely szerint az 1808-as Digest nem önálló törvény, pusztán hatályos jogszabályok gyűjteménye. YIANNOPOULOS 11. o.

¹⁹⁹ DAINOW 1941 60. o. 79. lj.

felmenői közül kizárólag szüleit illetve meg a hagyaték egyharmadára nézve kötelesrész.²⁰⁰

A kódex 1870-es felülvizsgálata és módosításai²⁰¹ nem érintették a legitime-re vonatkozó szabályokat, melyek egészen a 20. század közepéig általánosan elfogadottak voltak. A kötelesrészt Louisiana állam alkotmányos védelemben részesítette²⁰², mely sokáig hozzájárult a civilista tradíció fennmaradásához.

Az 1970-es években komoly vita bontakozott ki, melyben a kötelesrész intézményét megszüntetni kívánók érvei lényegében nem különböztek a szabad rendelkezés európai reprezentánsai által felhozottaktól. A legitime rendszerét „primitív szocializmusnak” nevezték: a vagyonszociális megakadályozására a tagállami és szövetségi adók rendszere tökéletesen alkalmas, minden más beavatkozás a tulajdoni viszonyokba szükségtelen. A családtagok számára törvény által nyújtott örökrészt olyan ósdi, megszüntetendő hagyománynak látták, mely ellenkezik a modern életvitel, megváltozott családi viszonyok által elvártakkal is. A legitime támogatói szerint ezzel szemben olyan erkölcsi parancsokat testesít meg a jogrendszerben, amelyek az emberi természetben gyökerezve megváltozott társadalmi, politikai és gazdasági körülmények közepette is változatlan értéket képviselnek.²⁰³

Az egyre intenzívebbé váló, médiakampánnyal is támogatott támadások sikerre vezettek: először eltörölték a felmenők kötelesrészét, valamint növelték az örökösök rendelkezési szabadsága alá eső hagyatéki részt; majd az 1989-ben elfogadott szabályozás kizárólag a 23. életévüket be nem töltött illetve magukról gondoskodni nem képes lemenők számára hagyott kötelesrészt. Ez ugyan 1993-ban alkotmányellenesnek bizonyult, 1995-ben az alkotmány módosításával elhárult az akadály a megegyező tartalmú szabályok alkalmazása elől.²⁰⁴

²⁰⁰ Art. 1480. *Donations either between inter vivos or mortis causa, cannot exceed two thirds of the property of the disposer, if he leaves, at his decease, a legitimate child; one half, if he leaves two children; and one third, if he leaves three or a greater number.*

Art. 1481. *Donations either between inter vivos or mortis causa, cannot exceed two thirds of the property, if the disposer, having no children, leave a father, mother or both.*

²⁰¹ YIANNOPOULOS 14-23. o.

²⁰² Az 1921-es és az 1974-es alkotmányok egyaránt a louisiana-i törvényhozás kifejezetten tiltott hatásköröként határozták meg a kötelesrész eltörlését célzó jogszabály megalkotását. ROUGEAU 14. o.

²⁰³ Ld. különösen NATHAN 6-19. o.; az ellenérvekre ld. LEMANN 24-28. o.

²⁰⁴ MCKNIGHT 101-103. o.; ROUGEAU 16-23. o.

A KÖTELESRÉSZ MEGJELENÉSE A MAGYAR MAGÁNJOG RENDSZERÉBEN

Reformkori törekvések a szabad végintézkedés megteremtésére

Az 1848-ig fennálló tradicionális magyar öröklési jog a kötelesrész intézményét nem ismerte, hiszen az ősiség rendszerén alapulva a szerzett vagyonban biztosította a szabad rendelkezést (Tripartitum I. Rész 57. Czím)²⁰⁵, míg az öröklött (ősi) vagyonra a törvényes öröklés szabályai vonatkoztak. A 19. századra ezen jogintézmény közjogi és dologi oldala²⁰⁶ túlhaladottá vált; az ősiség mint jogelv, eszme öröklési vonatkozásai – Grosschmid szavaival élve a meztelen ősiség, azaz a vérség oltalma – azonban tovább hatottak a magyar magánjogban: az ági öröklés képében pedig ma is részét képezik jogunknak.

Az ősiség eltörlésének óhaja áthatotta a XIX. század első felének magyar jogi irodalmát, politikáját.²⁰⁷ Kis túlzással „a XIX. század reformmozgalmai az ősiség eltörlésének jelszava alatt indultak meg”²⁰⁸. Szinte nem volt olyan reformkövetelés, melynek megvalósítása ne ütközött volna az ősi javak gyakorlati elidegeníthetlenségéből folyó következmények akadályába. Mint Kossuth találóan

²⁰⁵ Ezen dolgozat a kötelesrész polgári korszakbeli fejlődését vizsgálva nem tekinti céljának, hogy elemezze és értékelje azon nézeteket, melyek szerint a tradicionális magyar magánjog szerzemények feletti végintézkedésre vonatkozó szabályai ismertek bizonyos hátrahagyási kötelezettséget a lemenők irányában. „A’ mi nem ősi, azt a törvény keresménynek tekinti és azzal rendszerint mindenki szabadon rendelkezik. [...] Kétes lehet pedig azon kérdés, vallyon a’ szabad rendelkezés annyira kiterjed-e, hogy valaki szerzeményébül minden gyermekeit kizárhatná?” FRANK 1845 438. és 440. o. A probléma rövid összefoglalását ld. INDOKOLÁS 1900 284-286. o.; PAJOR 68-69. o.

²⁰⁶ A megkülönböztetés kifejtésére nézve ld. ZSÖGÖD 1879a 104-112. o.

²⁰⁷ Ld. különösen: Fogarasi János: *Az ősiségről*. Athenaeum 1839. 23. sz.; Gosztonyi Miklós: *Ősiség*. Pest 1847; Kossovich Károly: *Az ősi javakról*. Kézirat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában. RUI 4-rét 77/II.; Kossuth Lajos: *Adalék az ősiség kérdéséhez*. Pesti Hírlap 1843. 235. sz.; Kossuth Lajos: *Ősiség*. Pesti Hírlap 1841. 23-24. sz.; Molnár István: *Elmélkedés*. Pest é.n.; Széchenyi István: *Hitel*. Pest 1830; Szentkirályi Móric: *Ősiség*. Pesti Hírlap 1841. 23-24. sz.; Szentkirályi Móric: *Az ősiségről*. Pesti Hírlap 1842. 127. sz.; Trefort Ágoston: *Ősiség*. In: uő: *Kisebb dolgozatok az irodalom, a közgazdaság és a politika köréből*. Bp. 1882 215-241. o.; Vaisz József: *Elmélkedések Magyarország hitel- és földbirtokviszonyi felett*. Pozsony 1844.; Zalay Alajos: *Néhány szó az ősiség és a körüli teendők iránt*. Pest 1847

²⁰⁸ ILLÉS 293. o.

megállapította: „az ősiség kérdése [...] birtokviszonyaink minden ágán annyira keresztülszövődött, miszerint ha tökéletes eltörlése elvül kimondatik, alkalmasint az egész polgári magánjognak ehhez alkalmazott átnézése szükséges”²⁰⁹.

Gróf *Széchenyi István* szerteágazó munkásságának magánjogi vonatkozású műveiben az ősiségi viszonyok meglétét tartotta az egyik legnagyobb bajnak²¹⁰, mely a magyar gazdaságot béklyóban tartja. Méltán híres munkáiban, különösen a *Hitel és a Stadium* lapjain taglalta a magyar gazdaság fejlődését hátráltató okokat; egyben megoldásokat is javasolva a problémákra. Mindezzel felhívta a magyar közvélemény figyelmét az aviticitás tarthatatlanságára, 1842-ben pedig törvényjavaslatot is kidolgozott az ősiség eltörlésére, mely azonban nem került napirendre.²¹¹

Az ősiségi viszonyok megszüntetése, mint az ellenzék egyik fő programpontja, a reformországgyűléseken is állandó téma volt. A szabad föld eszméje, vagyis az úrbéri és nemesi birtok felszabadítása már az 1832-36-os országgyűlésen a radikálisok egyik legfőbb célja. Híres 1840-es követjelentésében *Deák* is az ősiség eltörlését látja a legfőbb feladatnak. Az ezt követő néhány évben is megjelentek a megszüntetést javasló megoldások, így a Szatmár megyei közgyűlés 1842. februárjában megalkotott 12 pontja között az első helyen szerepelt az ősiség eltörlése, földhitelintézet felállítása, valamint a telekkönyvi rendszer behozatala. Az 1843-44-es országgyűlés által kirendelt választmány két javaslatot is kidolgozott az eltörlés módjára, melyek idő hiányában nem kerültek tárgyalásra. Az 1847-ben kibocsátott Ellenzéki Nyilatkozat is az ősiség eltörlésében látja a hitel és birtokszerzés biztosításának lehetséges módját.²¹²

Az 1848. március-áprilisi törvényhozás mindezen kívánalmaknak megfelelően 15. törvénycikkében deklarálta, hogy „az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján” polgári törvénykönyv megalkotását látja szükségesnek.²¹³ A politikai jelszó megvalósítását azonban nem követte annak tartalmi kifejtése: a kódex kidolgozása

²⁰⁹ KOSSUTH 1843

²¹⁰ Az 1843-44-es országgyűlésen kissé túlzóan maga is kiemelte eme szerepét: „mi az ősiséget illeti, azt tartom, én voltam az első, ki annak megváltoztatása szükségét szőnyegre hoztam; és megvallom, hogy politikámnak úgyszólván ez sarkköve”. FN 1843 122. o.

²¹¹ Részletesebben ld. MÁZI 2000 13-18. o.

²¹² Az ősiség eltörlését követelő reformkori nézetekről összefoglalóan ld. MÁZI 2000 12-45. o.; PÁRNICZKY 426-460. o.

²¹³ A törvény megalkotásának körülményeiről ld. TELESZKY 1876 215-231. o.; BALOGH 1999 154-158. o.; BALOGH 2001 179-183. o.

elmaradt, az ősiség teljes és tökéletes eltörlése pedig önmagában egyszerre jelentett kevesebbet és többet is, mint ami a reformkorszak követeléseiből kiolvasható.

Az eltörlést óhajtó és sürgető munkák ugyanis szinte kivétel nélkül az ősiségből fakadó élők közötti gyakorlati elidegeníthetlenséget kárhoztatták a hitelviszonyok javítása és a szabad tulajdon megteremtése céljából – az ősiségből, mint eszméből következő öröklési rendszer megváltoztatását, azaz az öröklött javakra nézve szabad rendelkezés megadását nem minden esetben találjuk a követelések között. Erre utalt Tóth Lőrinc is az 1850-es évek elején:

„Tudtomra, az ősiséget, a mennyiben az eddig divatozott törvényes öröklést s a végrendekezési kört illeti, ez oldalról senki sem kárhoztatta, mert az ősiség ezen oldalának a jószágok értékével, a nemzeti hitellel s iparral semmi köze.”²¹⁴

Az ősiséget eltörlő törvény valódi célja tehát nem kifejezetten a törvényes öröklést megszüntetni, „a végrendeletek önkényét kiterjeszteni” volt, hanem „a birtokot felszabadítani, biztosítani, bilincseit lezárni”.²¹⁵

A szabad végrendekezés szükségessége ugyanakkor már az 1840-es években is többször terítékre került. A Pesti Hírlap köré csoportosulók egyik vezéralakja, *Szentkirályi Móric* cikkeiben az ősiség egyértelmű eltörlése mellett szólt, melyből következnie kell a végintézkedés szabadságának is, melyet a szerző csak a vagyon $\frac{3}{4}$ részére nézve adna meg, a fenntartott $\frac{1}{4}$ rész pedig a törvényes örökösöknek jutna. Szentkirályi javaslata alapján ez utóbbit az örökhagyó köteles gyermekei számára teher nélkül egyenlő osztályra hagyni.²¹⁶ Ez a proposíció voltaképpen a korban ismert nagy kódexek megoldásainak sajátos keverékét jelentette volna, hiszen a hozzátartozókat egyértelműen örökösi pozícióba helyezvén a Code civil szabályát vezetné be; ugyanakkor a kötelesrész mértékét a jogosultak számától függetlenül meghatározván nyilvánvalóan az osztrák polgári törvénykönyvet veszi mintául.²¹⁷

Az 1843-44-es országgyűlés által rendelt választmány aviticitás eltörlése érdekében tett javaslatai megegyeznek a tekintetben, hogy mindkét javaslat szabad

²¹⁴ TÓTH 1854b 35. o. Ugyanígy PELÁTHY 22-23. o. Vö.: „De amennyire emlékezem, e részről az ősiséget eddig senki sem gáncsolta, és ha valaki panaszt emelne, nem igen hihető, hogy a közvélemény pártolását egy hamar megnyerné; mert a hitellel, a jószág becsével semmi köze.” FRANK 1848 6. o.

²¹⁵ FRANK 1848 51-52. o. Ugyanígy TÓTH 1862 339-340. o.; ZSÖGÖD 1879a 108. o.

²¹⁶ SZENTKIRÁLYI 1841; SZENTKIRÁLYI 1842

²¹⁷ Vö. Kossuth véleményével a cikkhez tartozó szerkesztői jegyzetben. KOSSUTH 1841 71-72. o.

végrendelkezést ad a tulajdonosnak teljes vagyona felett, a gyermekek és özvegyek számára azonban törvényes örökrészt állapítanak meg.²¹⁸

Ugyanerre az álláspontra helyezkedik a Pesti Hírlapban 1845-ben megjelent cikkeiben *Trefort Ágoston* is. Az ősiség, melyet megkötött örökösödési jogként „aristocratai” jelleműnek nevez, véleménye szerint ésszerű alappal nem rendelkezik, ugyanakkor három tekintetben is egyértelműen káros következményekkel jár. **Magánjogi tekintetben** a megkötött örökösödési jog sérti a tulajdonos rendelkezési jogát; sérti az öröklésből kizárt családtagok valamint a kiváltságokkal nem rendelkező – és így földbirtoklásból kizárt - polgárok jogait. **Közjogi szempontból** kártékony, hiszen az államügyeket befolyásoló földbirtokos családok azokat „nyerészkedési önvállalatnak tekintendők”. A **nemzetgazdaság számára** káros hatása, hogy a földbirtokokat kevesek kezében összpontosítja, melynek következménye a földművelés hanyatlása, a föld értékének csökkenése. a földművelők nagy részének napszámos sorban tartása. Ennek hatásaként

„... a nemzeti foglalatosságoknak hamis irányt ad, s szükségkép a pauperismust idézi elő, a mostani társaság emésztő mérégét, melynek kíséretében a communismus szokott megjelenni.”²¹⁹

A szabad örökösödési jogot „főleg a democrata elem jellemzi”, mentes mindezen hátrányoktól. A végrendelkezési jog nem más, mint „az egyéni akarat legmagasb manifestációja”, a tulajdon olyan attribútuma, mely nélkül el sem képzelhető. A tulajdon ugyanakkor a nemzetvagyon részeként az állam oltalma alatt áll, ebből következően az állam jogosult az egyén rendelkezési jogának korlátait is kijelölni. Az örökhagyók kötelesek gyermekeikről gondoskodni, ezért kívánatos, hogy a vagyon egy része minden esetben a törvényes örökösökre szálljon. A szabad végintézkedés hozzájárul ahhoz, hogy az örökhagyó javainak felosztásának mikéntjéről a család érdekét figyelembe véve, belátása szerint gondoskodják, ezáltal gyermekei közötti fizikai, vagyoni különbségeket ellentételezhessen. Szükséges azonban ennek korlátozása, hiszen a társadalom

²¹⁸ Ld. TREFORT 1845b 220. o.

²¹⁹ TREFORT 1845a 196. o.

„nem engedheti: hogy az, ki a vagyon fölött rendelkezik, gyermekeit mindentől megfosztva, a társaságba [ti. társadalomba] teher gyanánt odadobhassa, s hogy az örökségből való kizárás fenyegetése zsarnokság eszközéül használtassék az atyák által.”²²⁰

Az Osztrák Polgári Törvénykönyv bevezetése

A Schmerling-bizottság tárgyalásai

Az 1848-49-es magyar önvédelmi harc bukása utáni évtized a magánjog osztrák mintára történő átalakításának korszaka volt²²¹, melynek keretében az abszolút kormányzat az ösiségi viszonyok rendezését elsődleges feladatnak tekintette.²²² Ennek érdekében Schmerling igazságügyi miniszter elnöklete alatt már 1850. június 8. és július 31. között magyar²²³, osztrák és horvát tagokból álló bizottság²²⁴ ült össze

²²⁰ TREFORT 1845a 207. o.

²²¹ A kormányzat szándéka, hogy a tradicionális magyar magánjogot lebontsa (és helyébe az osztrák jogszabályokat ültesse) megmutatkozott már az ösiség eltörlését deklaráló 1848:15. tcz. államtanácsbéli megvitatása során, ahol annak ellenére a javaslat szentesítését támogatták, hogy terminológiai kifogásokat emeltek a magyar rendek által megszavazott szöveggel szemben. Ld. KÁROLYI 55. illetve 258-260. o.

²²² Marczali Henrik szerint a bécsi kormányzat már 1847-ben az ösiségi viszonyok felszámolását kívánta, mely szándék Vaisz József 1846-os, „az európai fejlődés útját járva a szabad végrendelkezésre és a föld szabad forgalmára alapult” tervezete nyomán valósult volna meg. A tervezet szükségöröklést javasol az örökhatározathoz legközelebb állók javára; ezenkívül az özvegyi jog kötelezrészre vagy tartási hányaddá változtatását is javasolta. MARCZALI 1-6. o.

²²³ Noha felkérést kapott, Deák elutasította a bizottsági munkában való részvételt. SZLADITS 1903 348. o. A magyar résztvevőkről Berzeviczy meglehetősen lesújtó véleménnyel volt: „már hivatalvállalásuk ténye által [...] kiléptek a nemzet érzelmi közösségéből [...], meg voltak fosztva annak a lehetőségétől, hogy közállapotainkat s a közhangulatot valóban megfigyelhessék s e mellett a közigazgatás és a jogélet alakulására hazánkban mégis az itt levőknél sokkal döntőbb befolyást gyakorolhattak”. BERZEVICZY 193. o.

²²⁴ A bizottság elnöke Anton *Schmerling* igazságügyi miniszter; tagjai: Franz (Seraph Vincenz Emanuel) Freiherr von *Sommaruga* [a kéziratban konzekvensen Somaruga-ként írva; ezt az írásmódot használja Párniczky Mihály is ld. PÁRNICZKY 465. o.], volt igazságügyi miniszter, az alsó-ausztriai fellebbviteli bíróság elnöke; *Járy* György igazságügyminisztériumi tanácsos, a bizottság előadója; Adolph Freiherr von Wiesborn *Pratobavera* igazságügyminisztériumi tanácsos [Párniczky Mihálynál tévesen *Tratobavera* néven szerepel ld. PÁRNICZKY 465. o.]; Thaddaeus Peithner Freiherr von *Lichtenfels* és Ferdinand *Heisler* [a kéziratban *Haisler*-ként] legfőbb törvényszéki tanácsosok; Franz Leodegar Freiherr von *Wildschgo* és Karl Ludwig *Rosenfeld* pénzügyminisztériumi tanácsosok; Franz Freiherr von *Sommaruga* és Nagy Lajos igazságügyminisztériumi osztálytanácsosok; *Privitzer* István és *Bayer* [?] belügyminisztériumi osztálytanácsosok; gróf *Cziráky* János a legfőbb törvényszék magyar osztályának elnöke; *Zarka* János volt személynök; *Markovics* András, *Osegovich* István, *Steinbach Ferenc*, *Torkos* Mihály, *Vághy* Ferenc és *Zsoldos* Ignác: a legfőbb törvényszék magyar osztálytanácsosai; gróf *Niczky* János a hétszemélyes tábla volt bírója; *Gosztonyi* Miklós cs. kir. főtörvényszéki elnök; báró *Kemény* József; Hegyessy [?] pesti generalis procurator; *Hengelmüller* [?] soproni generalis procurator; *Schreiber* [?] volt szebeni városi tanácsnok; *Weisz* József „volt ágens”;

Bécsben, hogy az ősiség tárgyában *Járy György* miniszteri tanácsos által előterjesztett javaslatot megvitassák. Az itt benyújtott és megtárgyalt öröklési jogi tervezet²²⁵ hetedik főrésze tartalmazza a kötelesrészre vonatkozó szabályokat (242-276. §-ok), melyek teljességgel megegyeznek az Optk. 762-796. §-aiban található rendelkezésekkel.

A bizottság célját a miniszter a nyitóülésen tartott „szép, ékes és méltányossággal teljes beszédében”akként határozza meg, hogy a kormányzat a koronaországokat képviselő jeles férfiak véleményét kikérje a bevezetendő reformokról. Az ülés elején *Zsoldos* alkotmányossági aggályokra hivatkozva javasolta, hogy a kidolgozott javaslatot a magyar országgyűlés elé kellene terjeszteni; ha ez nem történik meg, az „a magyar népre nézve az olly kellemetlen hatást teend, ha az országgyűlésen kívül hozatnak rá nézve [...] bizonyosan legérdeklődőbb törvények, hogy az orvosi szer a betegségnél rosszabb leend”. Ezt a jelenlevők többsége ugyan támogatta, ugyanakkor *Schmerling* javaslatára a kérdés végleges eldöntéséig a javaslat tárgyalásának lefolytatása mellett döntöttek.²²⁶

A kötelesrész kérdése az utolsó, július 31-i ülésen került terítékre.²²⁷ A tervezet az öröklött és szerzett javak közötti különböztetést eltörölvén a teljes vagyon feletti halál esetére szóló rendelkezés szabadságát írta elő; ennek egyetlen megkötéseként a köteles rész magyarországi meghonosítását javasolta, mely az osztrák polgári törvénykönyv értelmében fele az egyébként megillető örökrésznek. Az előadó szerint azonban tekintettel arra, hogy a magyar jog értelmében a szerzeményi vagyon felett szerzője eddig szabadon rendelkezhetett, célszerű a kötelesrészt az egyébként megillető törvényes örökrész ¼-ére szorítani. A vita során *Cziráky* a szabad végintézkedés lehető legkisebb megszorítását támogatta. *Niczky* véleménye szerint az apáknak ugyan kötelességük gyermekeikről gondoskodni, ugyanakkor az olyan jogszabály, mely minden fiúnak okvetlenül örökösödést biztosít

gróf *Sermage* [?] és *Busán Herman* Horvátország képviselőjében; *Stojakovics* [...] „ügyvéd a Wojvodinából”. ZSOLDOS 1. lap 1. oldal [Zsoldos kézirata eredetileg számozatlan lapokból áll, egy lapon két kézzel írt oldal található.]

²²⁵ A tervezet német nyelvű, nyomtatott változata az Országgyűlési Könyvtárban cím és egyéb azonosítók nélkül, „örökjogi pátens tervezete 185..-tól a magyar korona országai számára, német nyelven (javaslat a Nádasdy-könyvtárból)” megjelöléssel található meg. Rövid előszavában az uralkodó az ősiségi viszonyok eltörlésével indokolja az új öröklési szabályok bevezetésének szükségességét. Ugyan ebből a dokumentumból nem derül ki, de minden bizonnyal ezt a tervezetet vitatta meg a *Schmerling* elnökletével összeült bizottság – erre utal, hogy a tárgyalások során hivatkozott paragrafusok megegyezni látszanak.

²²⁶ ZSOLDOS 1. lap és 2. lap 1. oldal

²²⁷ ZSOLDOS 36-38. lap

az apa hagyatékán, „a moralitást előmozdítani nem fogja”. *Zsoldos* hangsúlyozta, hogy a korlátlan atyai végintézkedéssel való esetleges visszaélésekkel szemben szükség lehet törvényes eszközökre, ugyanakkor a szülők és gyermekek közötti kapcsolat meggyengülését tapasztalva az atyai hatalom megerősítését elősegítő megoldást támogatna. Ennek az elvárásnak megfelel az előterjesztő a kötelesrész mértékének egynegyedre csökkentését célzó javaslata. Minél kisebb kötelesrészt szab meg a jövődöntő törvény, annál kevesebb „resensust” okoz majd „abban az országban, melyben eddigelé patriarchális élet állt fenn”.²²⁸ *Zsoldos* érveire rímelve *Haisler* rámutatott, hogy a családok vagyonában túlnyomórészt ősi jószágok találhatóak, így az ezek feletti szabad rendelkezés kiterjesztése növeli az atyai hatalmat. *Zsoldos* véleményével szemben *Rosenfeld* szerint nem érdemes az új rendszerrel szembeni esetleges ellenérzésekkel foglalkozni; az atyák hatalmukat egyébként is szabadon gyakorolhatják inter vivos jogügyletek keretei között.

Osegovich a fentiekkel szemben szemben az Optk. „valódi és mély alapokkal” bíró megoldását látta bevezetendőnek, mely a rendelkezés megszorításával a családi nyugalmat mozdtítja elő; *Busán* ugyanezen a véleményen volt. *Weisz* a státusegységre hivatkozva vetette el Járy előterjesztését, hiszen a birodalmon belül egységes szabályokat kell alkalmazni. *Zsoldos* a státusegységre hivatkozó érvet nem tartotta elégségesnek az Optk. rendszere mellett; szerinte ilyen alapon az általa pártolt csökkentett mértékű kötelesrész egész birodalomban főszabállyá tétele lenne szerencsésebb. *Lichtenfels* szerint „a gyermekek boldogítása nem éretnék el”, ha csupán egynegyed részre szorítanák kötelesrészüket; „különb ez csak pénzben adatik ki és beszámíttatik mindaz, mit a gyermek kiházásításra már kapott”.

Schmerling miniszter zárszavában hangsúlyozta: meg van győződve a kötelesrész helyességéről, melyet bevezetése után Magyarországon is megnövekszik a népben a „kereskedési, szerzői szellem”. Patriarchális szellemről beszélni illúzió, „az megszűnt”; a szülők ugyanakkor élők közötti elidegenítésekkel, ajándékokkal tehetnek különbséget gyermekeik között.

Ezt követően a bizottság elvetette mind Járy kötelesrészt a törvényes örökrész egynegyedében megszorítani kívánó javaslatát (csak Cziráky, Steinbach és *Zsoldos*

²²⁸ A kéziratos jegyzőkönyv szerint *Zsoldos* utolsó megjegyzése után a bizottsági tagok közül „némelyek mosolyognak”. ZSOLDOS 37. lap 1. oldal

támogatta), mind a miniszter által szavazásra feltett egyharmados alternatívát (Cziráky és Niczky szavazott mellette); így a többség az Optk. szabályainak behozatala mellett voksolt.

A tanácskozások bezárta előtt a miniszter egy kisebb bizottságot kért fel a szöveg megszerkesztése céljából, melynek tagjai Haisler, Zarka, Weisz, Stojakovic és Járý lettek.

Az ősiségi pátens és az Optk.

A Schwarzenberg-kormány 1851. augusztus 5-i kelettel az ősiségi jogszabályok eltörléséről Magyarország, Horvátország és Szlavónia, a szerb Vajdaság és a Temesi Bánság területén bevezetendő három pátens-tervezetet juttatott el indokolással Kübeck báróhoz, a Reichsrat elnökéhez. Az első a birtokjog konszolidációjára vonatkozó szabályokat tartalmazott, a második az Optk. örökösödési rendelkezéseink az első javaslattal összhangban módosítását tartalmazta, a harmadik az ingatlanok megosztásának korlátairól szólt.²²⁹

Az indokolás értelmében az ősiség megszüntetése következtében új örökösödési jog bevezetése is szükségessé válik, mely célszerűen az Optk. öröklési jogra vonatkozó szabályait foglalja magában. Ezt kívánja a birodalmi alkotmányban kimondott állampolgári jogegyenlőség, valamint az egyes tartományok jogrendszerei közötti összhang iránti törekvés.²³⁰ Az örökjogi tervezet kapcsán végül nem került sor további bizottsági tárgyalásokra, ugyanis az uralkodó 1851. december 31-i pátensében az Optk. minden koronaországban való bevezetését deklarálta.²³¹

Az uralkodó végül 1852 novemberében császári nyílt paranccsal rendelte el az ősiségi viszonyok megszüntét²³², valamint az Optk. korábban már megelőlegezett hatálybaléptetését²³³. Az ősiségi nyílt parancs deklarálta az ősiség és az

²²⁹ BERNÁT 37. o.

²³⁰ BERNÁT 47. o.

²³¹ Az uralkodó elnöklete alatt tartott tanácskozásról szóló rövid beszámolót ld. SZŐGYÉNY-MARICH 53-55. o.

²³² 247. *Kaiserliches Patent vom 29. November 1852, wirksam für die Königreiche Ungarn, Croatien und Slavonien, die Wojwodschaft Serbien und das Temeser Bánát, wodurch die in diesen Kronländer bisher bestandenen gesetzlichen Anordnungen und Einrichtungen in Bezug auf die Erwerbung und Ausübung des Eigentumsrechtes auf liegende Güter, deren Belastung und Verpfändung, sowie in Bezug auf die Aviticität abgeändert werden.* REICHSGESETZBLATT 1852 1036-1046. o.

²³³ 246. *Kaiserliches Patent vom 29. November 1852, wirksam für die Königreiche Ungarn, Croatien und Slavonien, die Wojwodschaft Serbien und das Temeser Bánát, wodurch für diese Kronländer das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch vom 1. Juni 1811 mit mehreren Beschränkungen und näheren*

adományrendszer megszüntetését.²³⁴ Megszüntetni rendelte az addig fennálló különbségeket öröklött és szerzett vagyon, adományi és más úton szerzett vagyon, fi- és leányág között.²³⁵ A hatálybalépés előtti halálozásokra a korábbi jog szabályait kell alkalmazni, az öröklési igények azonban csak akkor érvényesíthetőek, ha keletkezésüktől 32 év még nem telt el; az ilyen pereket 1 éven belül jogvesztő hatállyal kell megindítani.²³⁶

A pátens és a vele egyszerre bevezetett osztrák polgári törvénykönyv alapján hozott változást magyar magánjogban: megteremtette az ingatlanok tekintetében is a teljes, római jogi és modern értelemben vett tulajdonjogot a rendelkezési szabadság kötöttségeinek eltörlése által. Az Optk. magyarországi hatálybalépésével a köteles rész a magyar öröklési jog részévé lett, melyet a régebbi jog minél szélesebb körben való visszaállítását célként tételező Országbírói Értekezlet sem vetett el.

Az Országbírói Értekezlet vitái a kötelesrészről

Az Optk. rendszere tehát a szabad végrendekezést minden jószágra nézve egyformán főszabállyá tette, azt egyedül a lemenők és felmenők számára biztosított kötelesrészre való jogosultsággal szorította meg. Ez a megoldás alapvetően megfelelt a korábban az ősiség eltörlését kívánók szándékainak. Mint *Tóth Lőrinc* az ősiségi pátenshez fűzött kommentárjában kifejtette, a szabad rendelkezés a nemzeti jólétet emeli, hiszen vagyonmozgást indukál ahelyett, hogy „a rég megholtak akaratja a későbbi nemzedékek szabad intézkedését” korlátozná. A végintézkedés szabadsága a

Bestimmungen eingeführt und vom 1. Mai 1853 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird. REICHSGESETZBLATT 1852 1029-1035. o.

²³⁴ Összefoglaló értékelését ld. BÉLI 2001

²³⁵ 5. §: „*Von dem Tage der Wirksamkeit des allgemeinen bürgerliches Gesetzbuches hat der Unterschied zwischen ererbtem und erworbenem, zwischen dem aus Donationen herrührenden und anderem Vermögen, und zwischen männlichem und weiblichem Geschlechte weder auf das Verfügungsrecht unter Lebenden oder auf den Todfall, noch auf die gesetzliche Erbfolge einen Einfluß. Die Anordnungen des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches über die Erbfolge erstrecken ihre Wirksamkeit auf jede Art von Vermögen und Personen.*“

²³⁶ A pátens létrejöttében szerepet vállalt Szógyény-Marich László, a birodalmi tanács tagja, aki visszaemlékezései szerint igyekezett „a magyar institucziókból megtartani, amit csak lehetett”: „a mi az ősiségi pátensben magyar szempontból jó és igazságos, az kirekesztőleg az én eszmém és művem volt”. SZÓGYÉNY-MARICH 66-67. o.

természet törvényén alapul, így joggal várható, hogy azt mindenki saját legközelebbi családtagjai javára fogja gyakorolni. Ennek pozitív hatásai nem csak a nemzetgazdaságban, hanem a családi kapcsolatokban is megfigyelhetőek lesznek, hiszen míg korábban az ősiség alapján biztos örökségre számító fiú „nem annyira nemzójének volt háládatos gyermeke, mint egy bizonyos családnak elbizakodott tagja, ki az ősi örökségre minden viszonyok közt, s minden magaviselet mellett számot tarthatott”; addig a szabad rendelkezés főszabálya mellett az atya szankcionálhatja háládatlan gyermekét.²³⁷

„Az ált. polgári törvénykönyvben nincs ugyan nyoma az ősiségen alapuló örökösödésnek, de teljesítve vannak az öröklési jog philosophiájának legfőbb föltételei, s egyesítve a helyes öröklési rendszer elismert lényeges alapeszméi. u. m. a végrendekezés minél nagyobb szabadsága, a természetes családi viszonyoknak megfelelő s a meghalt tulajdonosnak vélt akaratához képest intézendő törvényes (végrendelet nélküli) öröklés, s a köteles részek (Pflichttheile) és szükséges örökösök (Notherben) rendszere.”²³⁸

Tóth Lőrinc 1860. április 23-án tartott, a magyar öröklési jog szellemét vizsgáló grandiózus akadémiai székfoglalójának befejező részében rövid elemzését adta a kötelesrész rendszerének. Itt leszögezte, hogy a szabad rendelkezés nemzetgazdasági és erkölcsi szempontból egyaránt igazságos és célszerű; ugyanakkor szükséges, hogy azt a szerzeményben kötelesrész korlátozza. Az Optk. megoldását mégis túlzónak tartja, hiszen az öröklött vagyonbéli rendelkezést túl szélesre tárja, „a tetszés szerinti önkény oly fokát engedi, mely [...] a családíság fogalmával ellenkezik”. A „tíz éven át reánk parancsolt, s erőszakos boldogítóink szemeiben egyedül üdvös osztrák örökösödési jog” nem a magyar jogfejlődés elveinek és irányának megfelelő, „nem a magyar faj számára való”, csupán „idegen vendég”. Ezért javasolta a szabad rendelkezés megtartását élők közötti ügyletek és a szerzeményről való végintézkedés körében, ugyanakkor a lemenők elvonhatatlan szükségöröklését az öröklött vagyont tekintetében.²³⁹

Az októberi diploma után 1861 januárjában összeült Országbírói Értekezlet az öröklési rendszer tekintetében azzal a dilemmával szembesült, vajon visszaállíthatóak-e az 1848 előtti magánjog öröklési szabályai az ősiség eltörlését

²³⁷ TÓTH 1854b 101-102. és 108. o.

²³⁸ TÓTH 1854b 102. o.

²³⁹ TÓTH 1862 331-334. és 340-342. o.

deklaráló törvény elismerésével egyidejűleg. A kérdés egyrészt alkotmányos aggályokat vetett fel az ősiségi és egyéb pátensek elfogadhatósága illetve az OBÉ hatásköre, másrészt az ősiség és eltörlése következményeinek értelmezése kapcsán; az értekezlet viharos vizeken hanyódó hajója ezen Scylla és Charybdis²⁴⁰ között próbált kiutat találni.

Tóth Lőrinc már OBÉ „előleges tanácskozmányainak” első, 1861. január 23-án tartott ülésén hangsúlyozta, hogy az ősiség eltörlésének alapeszméjére helyezkedve a magyar magánjog szabályainak visszaállítása lehetetlen, hiszen

„a régi magyar magánjog nagy részben nem létezik. Az 1848-dik évi törvényhozás megállapított némely nagy elveket, melyektől visszalépni a nemzet sohasem fog, s visszalépni, reményilem, mi sem akarunk.”²⁴¹

Véleményéhez csatlakozott Zsoldos Ignác és Zádor György.²⁴² Zsivora György kiemelte, hogy a régi magyar öröklési rend alapjaiban ingattatott meg, hiszen az ősiségi viszonyok megszűntével a tulajdonosok teljes vagyonuk feletti szabad rendelkezést nyertek élők között és halál esetére szólóan egyaránt.²⁴³ A második ülésen a jelenlevők leszögezték, hogy a magyar törvények „teljes és változatlan visszaállítása jelenleg lehetetlen”. A helyzet feloldása érdekében ezért jogterületenként alválasztmányok megalakításáról határoztak.²⁴⁴

A kérdés összetettségét mutatja, hogy ezt követően az örökösödés kapcsán jónéhány különböző javaslat készült és került terítékre: az anyagi és alaki jogot tárgyaló alválasztmány többségi javaslata, három egymástól jelentősen eltérő különvélemény (Deák József, Holovich Boldizsár és az albizottmány kisebbségének véleménye); végül az albizottság Horvát Boldizsár különvéleményét magáévá tevő közvetítő javaslata.

²⁴⁰ Horvát Boldizsár hasonlata az 1861. január 24-i második ülésen. RÁTH I. 35. o.

²⁴¹ RÁTH I. 17. o.

²⁴² RÁTH I. 17-23. o.

²⁴³ RÁTH I. 49. o.

²⁴⁴ RÁTH I. 58., 60-61. o.

Az alválasztmány többségi javaslata²⁴⁵

A javaslat bevezetésében utalt arra, hogy álláspontjuk kidolgozása során az OBÉ előzetes tanácskozásai által deklarált alapelveket mindvégig követni igyekeztek: így az öröklési szabályok tekintetben azt, hogy „kiindulási pontul a magyar törvények szolgáljanak”, ugyanakkor amennyiben „az ősiség eltörlése némi hézagokat ejtett a magyar polgári törvényeken, ezek pótoltsanak”.

Az ősiség megléte esetén a magyar öröklési jog akadály nélkül visszaállítható lenne, hiszen hazánk örökösödési normái „főleg az ősiség kiváltságos sajátágaiból merítették indokolásukat – az indok megszűntével szükségképpen csonka[vá], hiányos[sá] s indokolatlanná kelle válni magának az örökösödési törvénynek is”.

Az ősiséget eltörlő törvény és az 1848-ig fennálló öröklési jog együttes alkalmazása nyilvánvalóan lehetetlen. Ha ezt mégis megkísérelnék, az többek között azzal a következménnyel járna, hogy az öröklött és szerzett vagyonon egyaránt fennálló korlátlan rendelkezési szabadsággal élve szülők és gyermekek egymást kölcsönösen teljesen kizárhatják az öröklésből. Erre is tekintettel az alválasztmány az ősiségi pátens és az Optk. „az örökösödés minden nemeire alkalmazni rendelt szabályait” – köztük a kötelesrészre vonatkozóakat – ideiglenesen, az országgyűlés mihamarabbi intézkedéséig fenntartani javasolta. A bizottmány hangsúlyozta, hogy tudatában van annak, hogy ezzel egy

„alkotmányellenes cselekmény folytatását teszi javaslatba, de elvégre azon bilincsek alól, melyek eljárását megkötik, magát föl nem oldhatván, a két rossz között a kisebbet választani nemcsak a józanság, hanem a haza polgárainak érdeke is parancsolja, s azért még törvénytelen ség orvoslásául sem ajánlhat e bizottmány oly eszközöket, melyek a hazát erkölcsi, anyagi és politikai tekintetben talán érzékenyebben sújthatnák, mint maga az orvoslandott pátens és annak következményei.”²⁴⁶

Az alválasztmány javaslatának kritikája

Az *alválasztmány kisebbségben maradt tagjai*²⁴⁷ különvéleményükben²⁴⁸ a tradicionális magyar öröklési jog szabályainak visszaállítását javasolták – a

²⁴⁵ RÁTHI. 65-83. o.

²⁴⁶ RÁTHI. 73. o.

²⁴⁷ Horvát [az OBÉ jegyzőkönyveiben végig konzekvensen Horváth] Boldizsár, Ledniczky Mihály, Rudnyánszky Béla és Thanhoffer Pál

²⁴⁸ RÁTHI. 87-88. o.

megváltozott viszonyokra tekintettel 12 szakaszba foglalt módosító rendelkezésekkel. Ennek 3. §-a az élők közötti rendelkezési jogot öröklött és szerzeményi vagyon tekintetében egyformán korlátlanak deklarálta. A 4. § értelmében vagyoneredettől függetlenül szabad a végrendelezési jog leszármazók hiányában; leszármazók léte esetén pedig az öröklött vagyonra nézve törvényes öröklést rendelt, a szabad rendelkezést a szerzeményre szorítva. Mint *Horvát Boldizsár* kiemelte, javaslatuk teljes mértékben megfelel az 1848:15. tcz. alapeszméjének: az ősiség minden kártékony, a közhitellel és birtokbiztonsággal szemben álló részét kigyomlázták; megtartani javasolták azonban mindazt, ami a családíság eszméjével összhangban áll. Az Optk. kötelestrésszel megszorított szabad rendelkezésének alkalmazása „következetesebb jogphilosophiával” elképzelhető lenne ugyan, „de ez eszmétől a magyar ember fél”.²⁴⁹ A kisebbségi javaslat tehát az Optk. kötelestrészéhez képest a végintézkedés jelentősebb korlátját állította a hozzátartozók – legalábbis az örökhagyó gyermeki – jogainak védelme érdekében.

Noha *Deák József* az előzetes tanácskozmányok során azt a véleményt hangoztatta, hogy az ősiség eltörlése által okozott hézagot az osztrák szabályok által pótolják,²⁵⁰ különvéleményében²⁵¹ mégis ezzel ellenkező javaslatokat tett. Véleménye szerint az ősiség eltörlése nem irányult a magyar örökösödési szabályok megszüntetésére, a 48-as törvényhozó szándéka csupán „a sokféle ősiségi perek hínárja közt gyökeret nem verhetett közhitel megteremtése” volt. Ennek eszköze az élők közötti és halál esetére szóló szabad rendelkezési jog biztosítása, melyből azonban nem következik, hogy a törvényes öröklés tradicionális szabályain is változtatni kellene. Ugyan nem világos teljesen a szövegből, de Grosschmid nyomán²⁵² arra következtethetünk, hogy a végintézkedés szabadságát csak a szerzeményben javasolta elismerni, míg az öröklött vagyonban csak bizonyos mértékű megszorításokkal vagy egyáltalán nem.²⁵³ Alaptalannak tartotta ugyanakkor az alválasztmány többségének azon félelmét, mely szerint a korlátlan végintézkedés lehetősége az örökhagyókat olyan önkényes döntésekre csábíthatná, mely a

²⁴⁹ RÁTH II. 238-240 o.

²⁵⁰ RÁTH I. 45. o.

²⁵¹ RÁTH I. 83-86. o. Grosschmid értékelése szerint ez a különvélemény „az e tárgyú eszmecserének olyan remek gyöngye, mely jogtudományunk jogtörténelmében örök emlékezetet igényel”. ZSÖGÖD 1879a 135. o.

²⁵² ZSÖGÖD 1879a 136-137. o.

²⁵³ Ugyanezzel a javaslattal találkozhatunk Füredy Lajos ügyvéd 1861 januárjában készült művében is. FÜREDY 19-20. o.

hozzátartozók megrövidítésével járhatna, hiszen az ősi vagyon számukra mindenképpen biztosított lenne. *Holovich Boldizsár* terjedelmes különvéleményének²⁵⁴ következtetéseivel összhangban a hozzátartozók családiség eszméjén alapuló öröklési igényeit a véleménye szerint továbbra is hatályban lévő 1836:14. törvénycikk rendelkezéseiben²⁵⁵ látta biztosítottnak.

A benyújtott javaslatok vitája

Az alválasztmány javaslatának vitája során²⁵⁶ *Sárközy Kázmér*, Deák József különvéleményéhez hasonló érvekkel, határozottan a magyar szabályok fenntartása mellett állt ki. Álláspontja szerint az ősiség eltörlése nem járt a vérség- és jogközösség megszüntetésével, melyből következően az öröklött javakról végrendekezés szabadsága nem pártolható.²⁵⁷

Tóth Lőrinc szintén elutasította az osztrák öröklési szabályokat hatályban tartó alválasztmányi javaslatot: véleménye szerint ez megtartaná az Optk-ból „éppen azt, a mi az ország előtt leggyűlöletesb és a nemzet geniusával legellenkezőbb”. Az 1848-as törvényhozás célja csak az ősiség elvi megszüntetése volt, méghozzá annyiban, amennyiben az „nemzetgazdasági szempontból kívánatos volt”. Az osztrák magánjog szabályai híján vannak a csalárendszer egészséges eszméjének, ehelyett a tulajdonnak csak két szélsőséges formáját ismerik: a megkötött hitbizományt, mely „a javak túlságos összehalmozása által olygarchiát teremt”, és a végtelenül korlátlan szabad tulajdont, melynek következménye a javak elaprózódása és proletariátus megjelenése. A magyar öröklési szabályok ezzel szemben bölcs módon különböztettek ősi és szerzeményi vagyon között, az előbbieken korlátlan rendelkezést, az utóbbiakban törvényes öröklést konstituálva. Mindezek alapján –

²⁵⁴ RÁTH I. 88-92. o.

²⁵⁵ 1836. évi XIV. törvénycikk a vérek közt a világos örökösödés esetében végrehajtandó osztályról.

7. §: *Az olly ingó és ingatlan javak, mellyekre nézve kétséges a jusnak minősége, ha csak barátságos egyezés nem igazítandja el e vizálgodást, a Felek e részben törvény útja követésére igazítottassanak; az osztály alá tartozó egyéb javakra nézve pedig az osztózás felebb kifejtett szabályának leend helye.*

8. §: *A végrendeletek olly javakról, mellyek a rendelkezőnek szabad intézkedése alá olly nyilvánosan nem tartoznak, hogy ez a jussok vizsgálata nélkül is bebizonyítható, annak, hogy az ősi javak törvényesen felosztassanak és az osztály a nyilvános örökösödés útján eszközöltessék, ellent nem állhatnak.*

²⁵⁶ A vita az 1861. február 22-i tizenegyedik, 23-i tizenkettedik és 25-i tizenharmadik ülésen zajlott.

²⁵⁷ RÁTH II. 212-214. o.

noha ez már valóságos törvényhozás, mely az országgyűlés hatásköreit vonná el – az albizottmány kisebbségi javaslata mellett tette le voksát:

„A nemzet véérébe átment ezredéves institutiókat, milyen a magyar örökösödési törvényben kifejtett családíságnak, családrendszernek elve, [...] nem lehet oly könnyen kiirtani a nemzet sympathiájából s jogéletéből, mint azt az austriai ministerium szokása szerint erőszakosan s rögtönözve tenni akarta.”²⁵⁸

Deák Ferenc a fenti álláspontokkal vitába szállva az alválasztmány többségi javaslatát támogatta. Hozzászólásaiban rámutatott, hogy míg az örökhagyó az osztrák szabályok szerint végrendeletében a kötelelrsz fenntartásával törvényes leszármazói helyett másnak juttathatja vagyonát, a kisebbségi javaslat 3. és 4. §-ai ezt megtiltják, azonban a vagyon élők közti elajándékozását még kötelelrszszel sem terhelve teszik lehetővé. A kisebbségi javaslat egyik szakasza tehát megkötí a rendelkezést, a másik azonban éppen lehetőséget ad ezen megkötés kijátszására, figyelmen kívül hagyására; ez pedig semmiképpen nem alkalmas arra, hogy a célul tűzött nemes célt – a családok védelmét – megvalósítsa.²⁵⁹ Ez a javaslat mindezekén túl szembemegy az ősiség eltörlésének 1848-as deklarációjával is, melyet Deák szenvedélyesen kritizált:

„Az 1848-ik évi törvények hazánk institutióinak új alakot adtak; más szellem, más kiindulási pont volt, mely azok alkotásában alapul szolgált, s ezen új alak teljesen és tökéletesen democratián alapul. [...] Egyszer mindenkorra egész általánosságban kijelentem, hogy én az ősiséget, melyet az 1848-ik évi 15. törvény elvben eltörlött, visszaállítani egyáltalán nem akarom. Politikai életem legnagyobb része folyt le azon küzdelemben, melyet elvtársaimmal együtt a régi feudalismuskakáros maradványai ellen folytattunk. [...] És miután sok nehéz küzdelem után célt értünk, ki fogja tőlem méltányosan követelhetni, hogy segítsem ismét lebilincselni a tulajdont, minek felszabadulását oly forrón óhajtottam. És tegyem ezt azért, mert időközben politikai szerencsétlenségek folytán egy jogtalan hatalom idegenszerű működése léptette életbe részletesen azt, mit mi magunk elvben elhatároztunk; [...] én magát az 1848-ban kivívott elvet is ellökjem vagy feláldozzam. Ennyit a közhangulatnak, ha csakugyan közhangulat az, áldoznom lehetetlen; önmagamhoz s elveimhez hűtlen nem lehetek.”²⁶⁰

²⁵⁸ RÁTH II. 220. o. Vö. Horvát Boldizsár véleményével, aki szerint az osztrák kormányzat az Optk. bevezetésével „az egész magyar öröklési rendszerből tabulá rását csinált s helyébe oly szabályokat állított, a melyek a nemzet geniusával merőben ellenkeznek.” RÁTH II. 238. o.

²⁵⁹ RÁTH II. 227-229. o. Ugyanígy a 275. és 297. o.

²⁶⁰ RÁTH II. 290-291., 296-297. o.

Deák érveirez csatlakozott *Rudnyánszky Ferenc*²⁶¹, *Zádor György*²⁶², *Kiss András*²⁶³, *Lévay Sándor*²⁶⁴, *Szucsits Károly*²⁶⁵ is.

Az értekezlet résztvevőinek megosztottsága következményeként a benyújtott javaslatok egyike mentén sem alakult ki egyetértés a tárgyalások során. A különböző megoldások közül a tradicionális magyar öröklési jog restituálását a nagyméltóságú tanácskozmány 23 szavazattal 20 ellenében „lehetetlennek találta”.²⁶⁶ A vita során az is nyilvánvalóvá vált, hogy az Optk. öröklési szabályainak hatályát fenntartani kívánó alválasztmányi javaslat komoly ellenérzéseket kiváltva jelentős ellenállásba ütközött. A kompromisszumra törekvő kisebbségi javaslat pedig Deák Ferenc érveiből kitűnően kétségtelenül inkonzisztens volt, hiszen míg a szabad rendelkezési jogot élők közötti jogügyletek esetén teljesen korlátlanak nyilvánította, a halál esetére szóló rendelkezés jogát nagymértékben korlátozta a javak öröklött vagy szerzett jellege közötti különbség fenntartásával – ami az 1848. évi 15. törvénycikk szellemének is ellentmondott.

„Senki sem akarja a fennálló pátenst törvény erejére emelni, hanem a tanácskozmány azon kínos helyzetben találta magát, azt a jövő országgyűlésig csupán azon szempontból fenntartani, nehogy a magánviszonyok megzavartassanak, s csorbát szenvedjenek”.²⁶⁷

A közvetítő javaslat és a törvényes osztályrész elfogadása

Az alválasztmány mérlegelve a vitában elhangzottakat, *közvetítő javaslatában*²⁶⁸ megváltoztatva korábbi álláspontját, arra jutott, hogy az „1848:15. t.cz. által ejtett hézagot be lehet tölteni anélkül, hogy e célra az oszt. polg. t.könyvben foglalt

²⁶¹ RÁTH II. 229. o.

²⁶² RÁTH II. 233-234. o.

²⁶³ „Itt tehát más utat követnünk nem lehet, hanem meg kell adnunk magunkat és a 11 évi gyakorlat által ránk tukmált intézkedéseket meg kell tartanunk.” RÁTH II. 257. o.

²⁶⁴ RÁTH II. 258-259. o.

²⁶⁵ „Tekintvén ezen, négy t. tagtársunk által aláírt különvéleményt, azt hiszem, hogy ez sokkal megszorítóbb és illiberálisabb, mint maga az osztrák codexben meghatározott örökösödés. [...] Nyolc év leforgása alatt a polgári törvénykönyvben foglalt örökösödési rendet és szabályokat a nép megszokta.” RÁTH II. 262-263. o. Vö. Ledniczky Mihály véleményével: „A polgári törvénykönyvi örökösödés a nemzet lelkületével meg nem fér; sőt bizton állíthatom, hogy mióta az oct. 20-ki diploma kijött, a parasztok már mindenütt nem az osztrák törvény szerint osztoznak, hanem visszahozták a magyar törvényt, sőt a lefolyt időben is a köznép folytonosan a magyar örökösödési rendszerhez ragaszkodott.” RÁTH II. 265. o.

²⁶⁶ RÁTH II. 251. o.

²⁶⁷ Apponyi György, az értekezlet elnöke. RÁTH II. 277. o.

²⁶⁸ RÁTH I. 95-98. o.

öröklési rend okvetlenül fenntartandó lenne”, tehát „ a régi magyar öröklési törvények visszaállíthatók, nem ugyan egész terjedelmükben, hanem oly módosításokkal, a melyek annak lényegét, sajátlagos alapvonásait érintetlenül hagyják”. Ebből következően kimondandó, hogy a tulajdonos rendelkezési joga élők között teljesen szabad, az ajándékozás és a végrendelet jogát csak annyiban szükséges korlátozni, amennyiben ezt „a természeti törvény parancsolja s a mennyiben ezen korlátozást minden művelt nemzet törvénykönyve elfogadta”; ugyanakkor a törvényes öröklés szabályait a családíság vezérfonalára felfűzve a vagyon eredete alapján állva, az ágiság figyelembevételével kell szabályozni.

Ezt a valóban a magánjogi kiegyezés²⁶⁹ szellemiségében fogant javaslatot az OBÉ 1861. március 4-i, utolsó ülésén tárgyalta. Mint Horvát Boldizsár kifejtette, a közvetítő javaslat a kötelesrész intézményét „kénytelen volt adoptálni”, hogy az ősi és szerzett javak közti különbség megszüntetése után a magyar törvények szellemének megfelelhessen, hiszen „ez surrogatuma azon osztályrésznek, melyet a leszármazó örökösök az ősiéből mindenesetre követelhetnek”.²⁷⁰ Erre tekintettel a közvetítő javaslat egyrészt jóval tágabban határozta meg a halál esetére szóló rendelkezés szabadságát, másrészt szűkítette az élők közötti rendelkezési jogot a tékozlás eseteiben a leszármazók törvényes osztályrészének zárlat által való biztosíthatóságának, valamint az ajándékozási jog leszármazók törvényes osztályrésze általi korlátozásának kimondásával.

A módosított javaslat vitája során ez utóbbival kapcsolatban többen felvetették, hogy a gyermekek jogainak védelme mellett a szülőkre nézve is hasonló rendelkezés behozatalát.²⁷¹ Különösen feltűnő a kötelesrész szükségességének indokolására felhozott érvrendszer, mely szerint a törvényes osztályrészt a magyar tradicionális öröklési rendtől látszólag ugyan eltérő, tartalmát tekintve azonban annak szellemével megegyezőnek tekinthető, hiszen a természet törvényét szem előtt tartva végső soron a családíság oltalmát szolgálja.²⁷²

²⁶⁹ „A magyar magánjog kiegyezése az 1861. évi országbírói értekezlet.” SZLADITS 1903 348. o.

²⁷⁰ RÁTH II. 435. o.

²⁷¹ Hubay József RÁTH II. 439. o.; Kopácsy József RÁTH II. 440. o.; Zádor György RÁTH II. 440. o. Utóbbiak javaslatait a jegyzőkönyv szerint „közhelyeslés” fogadta.

²⁷² Horvát Boldizsár RÁTH II. 435. o.; Zsivora Görgy RÁTH II. 439. o. Ezzel ellentétes véleményt fogalmaznak meg : Biermann Mihály: A végrendeleti szabadság s a köteles rész. Themis 1871/36. sz.; Karvasy Ágost: Észrevételek a végrendeletjogi jogok a törvényes osztályrész általi korlátozását illetőleg. Jogtudományi Közöny 1866/20 és 22. sz.; Tomcsányi Mór: A törvényes osztályrész jogintézménye. Törvényészeti Csarnok 1862/19. sz.

„Ha a gyermek iránti igazságtalanságnak tárt kaput nem akarnánk nyitni, kellett oly megszorításról gondoskodnunk, miszerint a birtokló, ha gyermekei vannak, vagyonának fele részét ezeknek hagyni köteleztessék.”²⁷³

A végrendekezési jog tekintetében a módosított javaslat és a tanácskozmány által elfogadott szabály szakított az öröklött és szerzeményi vagyon közötti különbségtétellel, az örökhagyó akarata csupán a leszármazó egyenes örökösök vagy életben lévő szülők törvényes osztályrésze által korlátozott. A törvényes osztályrész mértéke az Optk. megoldását követve fele annak, amit végrendelet hiányában örökölnének. Az örökhagyó végrendelete a törvényes osztályrésze nézve semmis, az arra jogosítottak ezen fele-rész kiegészítését követelhetik.²⁷⁴

²⁷³ Zsivora György RÁTH II. 439. o.

²⁷⁴ ITSZ 7. §: „A végrendekezési jog leszármazó egyenes örökös és szülők nem létében, minden öröklött és szerzeményi vagyonra kiterjed; ha azonban leszármazó egyenes örökösök, vagy életben lévő szülők vannak, a végrendelet ezek törvényes osztályrészét nem érintheti. E törvényes osztályrész felét teszi annak, amit a leszármazó örökösök az örökhagyó után ennek végrendelet nélküli halála esetén örökölnének. A végrendelet tehát erre nézve semmis, s a leszármazó örökösök, ezek nem létében pedig az életben levő szülők, ezen fele-résznek kiegészítését követelhetik.” RÁTH I. 209. o.

A TÖRVÉNYES OSZTÁLYRÉSZ KÖRÜLI VITÁK

A törvényes osztályrész kritikája az 1860-as években

Az ITSZ elfogadása utáni években az általa létrehozott, a végintézkedés szabadságában az osztrák polgári törvénykönyvet követő, de törvényes öröklési szabályaiban a családiség elvét megőrző öröklési rendszert számos kritika érte. Ezen bírálatok kétoldalúak: egyrészt ostorozták a szabad rendelkezés főszabálya tételét, mellyel a magyar öröklési jogot „legnagyobb ismérvtől megfosztva cosmopolita joggá idomították át”²⁷⁵. Az ITSZ vegyes öröklési rendszerét másik oldalról helytelenítők ezzel szemben éppen az ősiség maradványaként értékelt ági öröklés, illetve a kötelesrész eltörlése, módosítása mellett kardoskodtak. Emellett már ekkor jelentős problémaként merült fel a törvényes osztályrész jogi természetének kérdése, hiszen az ITSZ pontatlan, homályos szövegére az abban örökrészt illetve csupán kötelmi követelést látók egyaránt álláspontjukat alátámasztóként hivatkoztak.

A törvényes osztályrész rendszerét elvetők érvei

A törvényes osztályrészt a régi magyar jog szemszögéből ellenzők szerint ez az új, az osztrák jogból átvett jogintézmény *ellentétes a magyar öröklési jog szellemével*, melynek következményeként a törvényes öröklés és a törvényes osztályrész szabályainak összhangja hiányzik.

„A törvényes osztályrész „elméletének támoszlopja nálunk nem az örökösödési rend alapjára, hanem egy heterogén jogtérre állítatván, az a gyakorlati életben zavart és okozatlan igazságtalanságot fog a legtöbb esetben előidézni.”²⁷⁶

²⁷⁵ MATLEKOVITS 27. o.

²⁷⁶ TOMCSÁNYI 75. o.

A törvényes osztályrész a régi magyar jog szabályaihoz képest olyan új jogintézményt konstituált, mely által a végintézkedő rendelkezési joga nagyobb mértékben korlátozott, mint amit ezt megelőzően az ősiség rendszere ismert, hiszen immár a javak eredetére tekintet nélkül a hagyaték egészének bizonyos hányadát követelhetik az örökhagyó lemenői illetve hiányukban felmenői.²⁷⁷ A magyar öröklési normákkal ellentétes szabályok behozatalát nem indokolhatja azok római jogi eredete, illetve a korabeli magánjogi kódexek általi elfogadottsága, hiszen a 19. század második harmadának gazdasági és családi viszonyai egyaránt alapvető változásokon estek át²⁷⁸; ráadásul

„mit sem nyom a kötelesrésznek védelme mellett azon állítás, hogy igen sok törvényhozás, p. o. a francia, a porosz és az osztrák, azt elfogadta, mert erre csak azt lehet állítani, hogy a törvényhozások ennekelőtt a római (valamint a canoni joghoz is) túlságosan ragaszkodtak és mintegy majmolási szellem által vezéreltetvén, azok szabályait átvitték az újabb törvénykönyvekbe is. [...] Az idegen származású kötelesrész [...] tudunkra nagy simpahtitát az országban nem talált.”²⁷⁹

Indokolatlan a törvényes osztályrész az *észjog szempontjából*, hiszen az a végintézkedés teljes szabadságából kiindulva tagadja, hogy a szülők kötelesek lennének gyermekeik számára vagyont hátrahagyni. A szülők és gyermekek közötti „legszorosabb természeti köteléknél fogva” az örökhagyók mégis rendszerint elsősorban utódaik számára szereznek vagyont életük során, melyet az arra érdemes gyermekeknek hagyják haláluk esetére szólóan. A törvényes öröklési rendek értelmében elsősorban a gyermekek örökölhetnek, azonban ezt az vélelmezett akaratán nyugvó szabályt az örökhagyó az őt megillető rendelkezési szabadságánál fogva bármikor leronthatja.²⁸⁰

Megkérdőjelezi a kötelesrész indokoltságát a *nemzetgazdászati elvei* is, melyek szerint a vagyonszerzési ösztön gyarapodását gátolja a tulajdon feletti szabad rendelkezés bárminemű, bárki javára szóló korlátozása. A modern közgazdaság alapelve a szabadság: a munkában és kereskedelemben a szabad mozgás megteremtése, a szabad verseny, az ingatlanok feletti rendelkezés kötöttségeinek

²⁷⁷ KARVASY 305-306. o.

²⁷⁸ KARVASY 306. o.

²⁷⁹ KARVASY 347. o. Vö. A római jog „a tételes törvények közül a tökéletesség nonplusultrájának tartván, újabb nemzetek törvénykönyveibe átvettetett”. KARVASY 306. o.

²⁸⁰ KARVASY 307. o.

felszámolása, az ipar és a kereskedelem monopóliumoktól és vámsorompóktól való megszabadítása; mindezzel a végintézkedés korlátozása aligha férhet össze.²⁸¹

Káros hatással van a törvényes osztályrész a *családi viszonyokra tekintettel* is. Míg az a tudta, miszerint a szülő nem köteles gyermeke számára vagyont hátrahagyni, a gyermekek „szülők iránti kegyeletét” mozdítja elő; addig a kötelesrész létének következménye, hogy a gyermek „szülői irányban gyakran gyöngédtelenül, sőt daccal lép fel, a kötelesrészben mindenesetre neki járó követelést látván”.²⁸²

„Igaz ugyan, hogy a gyermekeknek a szülők iránti kegyeletének nem kellene függni a vagyontól, mit a szülőktől maholnap várnak, hanem azoknak mindenkor kellene a szülők iránt legnagyobb tisztelettel és háládatossággal viseltetniök akár azoktól maholnap reájok vagyon háramlik akár nem; [...] de a törvények alkotásánál nem azt kell ám szem előtt tartani, minőknek kellene lenni az embereknek, tehát a gyermekeknek is, hanem azt, milyenek az esetek többségében a valóságban.”²⁸³

A közeli hozzátartozók törvényes osztályrészszel biztosított öröklése ráadásul *kijátszható* élők közötti titkos ajándékozási ügyletekkel, melynek következménye, hogy az új jogintézmény sok esetben nem éri el célját. Noha ingatlanok esetén az ingatlan-nyilvántartás konstitutív mivolta miatt ez kevésbé életszerű, a készpénzből, értékpapírokból, „takarékpénztári könyvecskékből” álló vagyon elemeinek átruházása formasierőséget nem követel, így ezek a kötelesrészre jogosultak tudomása nélkül is kerülhetnek ingyenes ügylet útján harmadik személyekhez.²⁸⁴

A kötelesrészre való törvény által biztosított igény *számítalan perlekedésre ad alkalmat* a kötelesrészeselek és a végintézkedésben megjelölt örökösök vagy hagyományosok között, hiszen a kötelesrész jogi természete, a kötelesrészbe beszámítandó vagyonelemek illetve ezek értékének meghatározása a homályos jogszabályi háttér miatt folyamatos konfliktusforrást teremt.²⁸⁵

²⁸¹ KARVASY 307-308. o.

²⁸² Karvasy szerint a szabad végintézkedés ritka esetekben mégis negatív hatással lehet a családi viszonyokra, így elképzelhetőnek látja, hogy az új házasságra lépő szülő előző házasságból származó gyermekei számára valamilyen vagyonrészt lekössenek. Ugyanígy méltánylandónak tartja a hozzátartozók igényét a vagyon (egy részének) törvény általi biztosítása, amennyiben kizárólag ágyasa javára végrendelkezett, elismerve a római jogi vélelmet, miszerint „a végintézkedő végintézkedése alkalmával tán eszének használatát nem bírta”. KARVASY 346-347. o.

²⁸³ KARVASY 308. o.

²⁸⁴ KARVASY 345. o.

²⁸⁵ KARVASY 345-346. o.

A *hitvestárs törvényes osztályrészből való kirekesztése* is szembemegy a magyar jogérzettel, ráadásul következetlenséget is okoz, mely különösen olyan esetekben válik világossá, amikor a hagyaték jórészt vagy kizárólag szerzeményből áll. Végrendelet nélküli öröklés esetén a szerzeményben leszármazók hiányában ugyanis az ITSZ 14. § a) pontja értelmében hitvestársi öröklésnek van helye; míg amennyiben a leszármazók nélküli örökhagyó végintézkedésében hitvestársát teszi meg kizárólag szerzeményből álló hagyatéka örökösének, ezen rendelkezés részben érvénytelen lesz az örökhagyó szüleinek törvényes osztályrész iránti igénye miatt.²⁸⁶

A törvényes osztályrészt támogatók érvei

Suhayda János 1864. november 21-i akadémiai székfoglalóját a kötelesrész különböző jogrendszerekben megjelenő szabályainak, valamint a magyar jogban betöltött szerepének szentelte. Véleménye szerint téves az a nézet, mely szerint a kötelesrész szemben állna a nemzet jogérzetével; már az Optk. behozatala utáni évek is megmutatták, hogy a szabad végrendekezés elvi lehetősége a gyakorlatban nem vezetett „az ősiekből szabad kitagadásnak vagy mellőzésnek terére”. Tagadta azt is, hogy a kötelesrész által megszorított szerzeményekbeni szabad rendelkezés a szülőket bántaná: noha egyesek szerint ennek következtében a szülő gyermekében „szerzeménye felett jogigényekkel felruházott őrt” lát, *Suhayda* leszögezi: „a köteles rész törvénye ép oly kevésbé bánthatja a jó szülőt, mint nem bántják a büntető törvényben foglalt különféle büntetések az erkölcsös embert”. A törvényes osztályrész eszméjének megvalósításával a magyar magánjog „az európai törvényhozásnak e szempontból vett irányát” tette magáévá.²⁸⁷

Más vélemények szerint a törvényes osztályrész mellett szól, hogy ***nem ellenkezik az észjog elveivel***: ezek alapján ugyan mindenki szabadon gyakorolhatja jogait, azonban ennek határt szab mások jogainak sérelme. Amennyiben a joggyakorlás sérelmet okoz, a személy „elveszti egy időre az észjog magasztos

²⁸⁶ TOMCSÁNYI 75-76. o.; Matlekovits szerint a hitvestárs kihagyása a törvényes osztályrésze jogosultak közül az osztrák szabályok szolgái másolásának köszönhető. MATLEKOVITS 32-33. o. *Suhayda* éppen ellenkezőleg értékeli az ITSZ vonatkozó rendelkezéseit: a törvényes osztályrész „kifejezett indokával, céljával és az általánosan elfogadott európai törvényhozási iránnyal” egybehangzó, hogy a szülők a szerzeményből is kötelesrésze tarthassanak igényt. SUHAYDA 30-31. o.

²⁸⁷ SUHAYDA 19-30. o. *Suhayda* ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a törvényes osztályrész ITSZ általi szabályai számos kérdést – többek között jogi természetének világos rendezését – vetnek fel, melyek „a jövő törvényhozás gondos munkásságát teljes mértékben igénybe veendik”. SUHAYDA 31-31. o.

védelmét, s a tételes törvények szigora alá esik; amely is a méltányosság ösvényén visszatereli őt ama határok közé, melyeket az észjog, cselekvéseinek kitűzött”. Az, hogy az észjog nem konstituál kötelelőrészt, leginkább annak köszönhető, hogy nem feltételezi a szabad rendelkezéssel való visszaélést. Az apák kötelessége a gyermekeikről való gondoskodás, melyet a törvényhozásnak akár a polgárok szabad rendelkezése csorbításával is biztosítani kell társadalmi helyzetre tekintet nélkül.²⁸⁸

„A hercegi bíbortól fogva a szegény pór egyszerűségéig az emberi szellem kimívelése bizonyos anyagi vagyont igényel; többet a hercegnél, kevesebbet a pórnál; a képzelhető legnagyobb szegénységben jövünk mindnyájan a világra: honnan vegye tehát a gyermek a szelleme kimívelésére szükséges anyagi vagyont? Itt az apának elő kell állani; bármennyire tiszteljék is a pozitív törvények a tulajdonjog szentségét, mégis ki kell nekik tüntetniük ama paragraphust, mely a kötelességéről megfélekezett apát kényszeríti természetes kötelmei teljesítésére. Azért ha a törvény kirendeli a gyermeknek a kötelelőrészt, még a tulajdon jogot fel nem dúlja.”²⁸⁹

A *nemzetgazdászat szempontjaiból* is védelmezhető a törvényes osztályrész, hiszen az a szabad akarat határait „a pozitív törvények vetojával” méltányos módon, a gyermekek érdekében határozza meg, így „semmilyen jó apa nem fogja kedvét veszteni a vagyonszerzéstől”.²⁹⁰

A kötelelőrész fennmaradását követeli a *gyakorlati tapasztalat* is, mely szerint a végintézkedésben ok nélkül mellőzött gyermekek atyjuk igaztalan tettei miatt a végintézkedés megtámadására kényszerülnek, melynek következményeként „a legelkeseredettebb perekre fogunk bukkanni” az ügyvédi irodákban, a törvényszékek termeiben.²⁹¹

Kísérletek a végintézkedési szabadság kiterjesztésére

Az 1861-ben megalkotott öröklési rendszer kritikája az 1870-es években felerősödött. A bírálatok jelentős része a családi (öröklött) vagyont a családtagok

²⁸⁸ FEKETE 437-438. o.

²⁸⁹ FEKETE 437. o. Vö.: „A moralitás ihlettségével áthatott ember számára nem létezik törvény”, ezért „a pozitív törvények [...] kizárólag a kötelességéről megfélekezett honpolgárokra szólnak”. Uo.

²⁹⁰ FEKETE 438. o.

²⁹¹ FEKETE 439. o.

körében megtartani hivatott ági öröklést érintette; ugyanakkor egyre jelentősebbé váltak azok a hangok is, melyek a végintézkedési szabadság korlátjaként állított törvényes osztályrész intézményét is elvetendőnek tekintették – nemritkán ebben is a felszámolt ősiségen alapuló régi öröklési jogrend túlélő reprezentánsát látva-láttatva.²⁹²

Hodossy Imre ügyvéd, országgyűlési képviselő 1870-ben osztrák polgári törvénykönyv ideiglenes visszaállítása tárgyában nyújtott be javaslatot²⁹³ a Magyar Jogászegyletben. A rövid indokolás értelmében az Optk. egészének formális hatályba helyezése a magánjogi viszonyok tarthatatlanságára tekintettel szükséges, mivel a várva várt önálló magyar polgári törvénykönyv megalkotása hosszú évekig eltarthat. Az osztrák kódex hatályon kívül helyezése 1861-ben „a közjogi átalakulás első benyomásai alatt rosszul alkalmazott politikai indokokból történt”, ráadásul nem okozna komoly felfordulást a magyar jogrendben, hiszen egy részének hatályát az OBÉ is fenntartotta. Az Optk. öröklési jogi szabályai megfelelnek a szabad tulajdont érvényre emelő, az ősiséget eltörölni kívánó reformkori és 1848-as törekvések szellemének. A jogászegylet rövid vita után a javaslat elvetése mellett döntött; ugyanakkor leszögezte, hogy egy általános magánjogi kódex megalkotása „égető szükség”.²⁹⁴

Teleszky István az egységes magánjogi kódex elkészültéig a törvényes öröklést az öröklött és szerzett vagyonon alapuló különbségekre tekintet nélkül rendező törvény kidolgozását és hatálybaléptetését indítványozta²⁹⁵ az 1871-es jogászegyleten. Indokolása szerint az OBÉ által megalkotott szabályok a régi jog és az új elvek „olyan szerencsétlen vegyes házasságát képezik, melyet fenntartani törvényhozási bűn lenne”. A végrendelkezési szabadság elismerése a köteles rész által megszorítva helyes, de az ági öröklés konstituálása nem más, mint „az ősiség életre galvanizálása”. A jogászegylet hosszas vita után Teleszky javaslatát támogató döntést hozott.²⁹⁶

²⁹² Grosschmid szarkasztikus megjegyzése szerint „ekkor élte jogászegyletünk is aranykorát. Kanállal ettük a reformeszméket. [...] Tudvalevő miként úgy a gazdasági élet, mint az eszmék forgalmában bizonyos paroxysmus jellemzi ama korszakot” ZSÖGÖD 1882 626. o.

²⁹³ Indítvány az osztrák polgári törvénykönyv ideiglenes visszaállítása tárgyában. Hodossy Imre úrtól. MJÉ 1870 22. o.

²⁹⁴ MJÉ 1870 184-193. o.

²⁹⁵ Indítvány a törvényes örökösödés törvényhozási szabályozása tárgyában. Teleszky István jogtudor ügyvéd úrtól. MJÉ 1871 Első füzet 8-14. o.

²⁹⁶ MJÉ 1871 I. füzet 75-96. o., III. füzet 31-64. o.

Indítvány a kötelesrész eltörlésére

Az 1872. évi jogászgyűlésnek benyújtott javaslatában *Boor József* komáromi ügyvéd a törvényes osztályrész elvetését követelte: „Mondja ki a jogászgyűlés: hogy minden honpolgár szabad akaratjából kifolyó korlátlan végrendeletet tehet, köteles-rész mellőzésével.” Az indítványtevő indokolása szerint a végintézkedés korlátai szükségképpen költséges, „rokonok közt viszály magját elhintő perek” előidézői, hiszen a polgárok jelentős része nem tudván ezekről a törvényes korlátokról szabadon rendelkezik teljes vagyonáról. A leszármazókat a végrendelező rendszerint csak rendkívüli okból zárja ki az öröklésből, mely alapos okokat halála után az államnak nincs joga felülbírálni. A korlátlan végrendelezés szabályának tudatában az örökhagyók igazságosabban rendezhetik vagyonuk halála utáni sorsát, melynek következményeképpen „a honpolgároknak az erkölcs hatalma nagymértékben felébresztetik”²⁹⁷

Az indítvány jelentős vitát generált a jogászgyűlés 1872 szeptember 24-i ülésén²⁹⁸, melynek során a szabad végintézkedést propagáló Boor szinte egyedül maradt érveivel. Indítványa alátámasztásaként hivatkozott a magyar öröklési jog tradícióira, melyekből véleménye szerint nem következik a kötelesrész intézményének létjogosultsága: „ösiség és a köteles-rész között egyáltalában semmi analogia sincs”. Gyakorlati szempontokat is figyelembe véve a leszármazók szükségöröklése káros következményekkel jár, hiszen a gyermekei neveltetéséért felelős szülők kezéből kiragadja a fegyelmezés eszközüül szolgáló szabad végintézkedés lehetőségét. Noha elméletileg nem zárható ki, hogy egyes esetekben ennek nemkívánatos hatásai is lehetnek, mégis

„Adjuk meg [...] a szülőnek a szabad végrendelezhetési jogban a hatalmat, hogy a szükséghez képest használhassa hálátlan gyermeke iránt, és ne tartsunk attól, hogy vissza fog vele élni; mert a szülői szeretet nem fogja azt az apának megengedni, hogy a jó és érdemes gyermeket kitagadja.”²⁹⁹

²⁹⁷ MJÉ 1872 I. kötet 8-9. o.

²⁹⁸ Az I. szakosztály harmadik ülése. MJÉ 1872 II. kötet. Első füzet. 81-104. o.

²⁹⁹ MJÉ 1872 II. kötet. Első füzet. 83. o.

Boor indítványát a megszólalók közül egyedül *Mozgay Antal* veszprémi ügyvéd támogatta, aki elsősorban „nemzetgazdasági szempontból” nyilatkozott a végintézkedés korlátlanlansága mellett. Mint kifejtette, „az egyéni és társulati szabadság” korszakának követelménye a rendelkezés szabadsága, melynek hiánya olyan, megszorításokkal és kiváltságokkal terhelt gazdasági környezetet eredményez, melyben nem képzelhető el a szabad verseny az iparban és kereskedelemben sem; azaz voltaképpen „az államnak különösen nemzetgazdasági alapon teljes mérvű kifejlődését akadályozza”.³⁰⁰

Az indítványt ellenzők érvei

Boor kezdeményezését hosszú, patetikus felhangokkal telitűzdelt beszédben utasította el az indítvány előadójaul kijelölt *Emmer Kornél*, pesti törvényszéki bíró. Véleménye szerint a benyújtott és elhangzott indokok teljes mértékben megalapozatlanok, ily módon maga a javaslat is „*expositio infantis*”.³⁰¹ A tulajdonból fakadó élők közötti és halál esetére szóló abszolút rendelkezési jog elméletileg konzekvens, azonban csupán olyan „abstract egyénnél” valósulhat meg, akinek nincsenek szülei, családja és családalapítási szándéka.³⁰² Az ember azonban arra van rendelve, hogy családot alapítson, melynek következtében megszűnik „feltétlen értelemben öncél lenni”, a tulajdon funkciója az egyéni érdekek helyett a család érdekeinek lesz alárendelt. A családi kötelék erősödése éppen nem a kötelesrész eltörlésétől, hanem fenntartásától várható, hiszen a család erkölcsi alapon nyugszik: „a hiányzó szeretetet nem pótolhatjuk a kancsukával, mellyel a családtyát felfegyvereznők”. A végrendekezési szabadság olyan arisztokratikus eszme, mely vagyonfelhalmozásra és egyenlőtlenségre vezet, míg a kötelesrész intézménye „a javak egyenlő megoszlását s így az osztályok ellentéteinek megszüntetését célozza”. A családi összetartozás tudatát gyengíti, ha az örökhagyó korlátlanul elvonhatja vagyonát a jogosultaktól, mely

³⁰⁰ MJÉ 1872 II. kötet. Első füzet. 102-103. o.

³⁰¹ „Nem is hiszem, hogy azon pólyákkal, melyekkel a tisztelt indítványozó úr ezen gyermeket a most tartott beszédben takargatni igyekezett, eléggé megvédte a mostani *discussio* viharai ellen”. MJÉ 1872 II. kötet Első füzet 84. o.

³⁰² „Ha csupa abstract egyénekből állana a társadalom, akkor nem is kellene bevárni az annyira félt üstököst, mely a világot el fogja seperni, akkor az emberi nem és társadalom úgylis elseperetnék, megszűnnék lenni, s utoljára egy ember sem maradna hátra ki Boor úr indítványának hasznát venné.” MJÉ 1872 II. kötet Első füzet 86. o.

„a féltékenység és a meghasonlás magvait hinti el a gyermekek között, kik ennél fogva egymástól elidenítettek. [A korlátlan végintézkedés] idegen szerencselovagok befurakodására vezet, örökségelhajzásra nyit alkalmat, (Helyeslés.) mint majdnem minden descendens nélküli örökhagyó körül egész udvarát látjuk az ily alakoknak; szóval a család decompositiójára, a társadalom retrograd léptetésére vezet.”³⁰³

A kötelesrész támogatóinak felszólalásaiból kiemelkedik a később a politika- és alkotmányelmélet területén maradandót alkotó fiatal *Concha Győző* véleménye³⁰⁴, aki a pesti királyi tábla fogalmazójaként szólta a vitához. Megítélése szerint az indítvány abban az alapvető hibában szenved, hogy a szabadság absztrakt elvét hangsúlyozva valójában a korlátlan végintézkedési szabadság szabadsággal tökéletes ellentétben álló arisztokratikus, a demokratikus társadalmi berendezkedést fenyegető mivoltát kívánja „jelszavak köpönyegébe betakarni”. A jogegyenlőség, a demokratikus társadalom az egyes rétegek „amalgamisatiójának elvéből” indul ki, melynek célja megakadályozni, hogy a nemzeti vagyon kevesek kezében legyen illetve a túlzott szétaprózódással „egyedül az alsó osztálynak úgyszólván martalékává válhassék”. Ezzel a középréteg megerősödése, támogatása is lehetségessé válik, „mely a míveltségnek mindig szép fokán áll”. Az innen csekély öröksége miatt alsóbb rétegekbe került polgár „magával viszi előbbi osztályának tradícióit, terjeszti őket ott, de egyszersmint azon lesz, hogy újra felemelkedhessék a középosztályba”. A teljes végintézkedési szabadság ezt az esélyt venné el a polgároktól, lehetőséget teremtve a közép- és alsóbb rétegek elzárását a felemelkedéstől. A jogegyenlőséget sértené a korlátok nélküli rendelkezés a bevezetendő polgári házasság céljának, várt üdvös hatásának lerontása miatt is: a különböző vallású illetve társadalmi helyzetű személyek házasságát rossz szemmel néző szülők kezébe eszköz kerülne ezen gyermekeik örökségtől való teljes megfosztására, mely egyben társadalmi lesüllyedésükkel is járna.

A jogászgyűlés a vitát követően – az elhangzó csekély számú támogató nyilatkozatok ellenére – az indítványt egyhangúlag elvetette.

³⁰³ MJÉ 1872 II. kötet Első füzet 93. o.

³⁰⁴ MJÉ 1872 II. kötet Első füzet 96-101. o.

Az 1870-es évek megélénkülő vitája

A magánjog kodifikációjának egyre sürgetőbb igénye felerősítette az annak egyes intézményei felett folytatott diskurzust. Az öröklési jog – mint utaltunk rá – kiemelten konfliktusos területnek számított etekintetben: tradíció és új elvek ütköztek meg egymással, a régi magyar magánjog védelmezői a törvényes öröklés kogenciája mellett szálltak síkra, míg az azt elvetők az egyén szabadságából kiindulva a magánautonómia következményeképpen a rendelkezési szabadságot látták a megalkotandó öröklési rend főszabályaként. Ez az alapvető nézetkülönbség fellelhető a korszak kötelesrészről lefolytatott vitáiban is. Paradoxona a vitának, hogy a két, egymástól legtávolabb álló ideológia, a törvényes öröklés (szinte) kizárólagosságát hirdető grosschmidi tanok, valamint a rendelkezés, végintézkedés szabadságát (szinte) korlátlanak hirdető Dell’Adami nézetei végső – nem egyértelműen kimondott, de sejtetett – konklúziójukat tekintve megegyeztek: még ha homlokegyenest más okokból is, de mindketten az osztrák mintára meghonosodott kötelesrész szükségtelensége mellett hoztak fel érveket.

Szükségnek látjuk megjegyezni ehelyütt, hogy ezeket a vitákat az értekezés alapvetően nem jogdogmatikai és jogtechnikai összeütközéseknek tekinti; azokban sokkal inkább két eltérő eszmeiségű, eltérő értékeket kiemelő iskola szellemi küzdelmét látja, melyeknek a felhozott jogdogmatikai érvek a díszleteit szolgáltatták, a vitatott jogtechnikai kérdések pedig csupán következményét jelentették.

A tradicionalisták

Tradicionalistának tekintjük azokat a magyar magánjogászokat, akik minden olyan jogintézményt igyekeztek megmenteni, melyet nem láttak az ősiség eltörlése által alapvetően visszahozhatatlannak. Ezen irányzat előfutára *Tóth Lőrinc*, vezéralakja a Frank nyomdokain haladó *Grosschmid*; ide sorolható még az öröklési jog kapcsán kifejtett nézetei alapján (is) *Herczegh Mihály*, *Zlinszky Imre*. A magyar jogtörténet-tudományban sokáig egyeduralkodó, ma is jelenlévő sematikus, az irányzatot a dehonesztáló(nak szánt) táblabíró-jogtudomány névvel illető állásponttal³⁰⁵ szemben az ide tartozók személyét, nézeteit, munkásságát korántsem tartjuk „feudális”

³⁰⁵ Vö.: „[Die] Richtung, die die bürgerliche demokratische Umgestaltung zu bremsen versuchte”. BÖSZÖRMÉNYI-NAGY 421-422. o.

maradványokhoz görcsösen ragaszkodónak, a haladással szemben fellépő őskövületeknek; törekvéseikben ezért igyekszünk sokkal inkább a nemzeti hagyományok tiszteletét kimutatni.

A tradicionalisták főszabályként a családiság elvét elismerve alapvetően a régi magyar öröklési jog szellemiségének megfelelően a vagyoni családtagok körében való, a törvényes öröklés rendje szerinti áramlását tekintették előmozdítandónak. Ezen nézetekben a végintézkedés a főszabály kivétele, melyet megengedhetőnek tartottak ugyan, ám annak megszorítását az örökhagyó közeli hozzátartozóinak minél nagyobb mértékű védelme érdekében feltétlenül szükségesnek tartották. Ebből következően a kötelesrész fontosságát elismerték, abban azonban a rokonság korábban is meglévő kötelező erejű öröklési jogának továbbélését látva azt törvényes osztályrészként, azaz tényleges örökrészként kívánták a jogrend részévé tenni.³⁰⁶

Zlinszky kifejtette, hogy a törvényes osztályrész alapelvének megsértését jelenti azon bírói gyakorlat, mely azt nem természetben, hanem készpénzben kiadhatónak ítéli meg. A jól felfogott családi érzet eszméjéből következik a vagyoni részének fenntartása, melyből következően a törvényes osztályrész nem vagyoneérték, hanem olyan része a vagyonnak, amely felett örökhagyó nem intézkedhet. Ezen a hagyatéki részen mindig a szükségörökösök szereznek jogot, ezért számukra annak érvényesítése nyilvánvalóan az örökösstársakénti fellépést, tehát a természetbeni kiadást jelenti. Véleménye szerint a kötelesrész helyesen elsősorban az öröklött vagyoni járhatna: lemenők esetén az egész ősi vagyoni, szülők létében az ágról származó vagyoni rész, testvérek esetén pedig a közös szülőről háramlott hagyatéki rész kerülne végintézkedési tilalom alá. A szerzeményi vagyoni is indokoltnak látta kötelesrész létesítését a szülők és gyermekek számára a közöttük fennálló kölcsönös személyes viszony alapján: előbbieknél a szerzett vagyoni egyharmada, utóbbiaknál felére lehetne szükségöröklési jogosultságot adni. A szülők rendelkezési jogosultságának további korrekcióját jelentette azon javaslata, miszerint a szülők szabad végintézkedése alatt álló felerész feléről csak valamely gyermekeik javára rendelkezhetnek szabadon.³⁰⁷

³⁰⁶ HERCZEGH 296-303. o.; PÁPAY 62-63. o.

³⁰⁷ ZLINSZKY 1872 249., 259. o.; ZLINSZKY 1877 277-279., 340., 344-345., 355-357. o.

Grosschmid munkásságának kiemelt fontosságú része volt az 1870-es évektől kezdődően az öröklési szabályok régi magyar jog prizmáján keresztüli vizsgálata. A kötelekrész kérdését monográfiában³⁰⁸ és számos tanulmányban is boncolgatta. Nézeteinek kiindulópontját a közjogi elemeitől és dologbeliségétől megfosztott ősiség jelenti, mely a vérségi családi kapcsolatok oltalmaként az öröklési jog alapját képezi. Ezen elv: a vérség „kétrendű őtalma” sarkalatos részét képezi minden nemzet jogrendjének a törvényes öröklés és a kötelekrész (törvényes osztályrész) képében.³⁰⁹ Az öröklés jogalapjainak felsorolásakor a helyes sorrend alapján a végrendelet elleni öröklést illeti az első hely, ugyanis törvényes öröklés csak végrendelet hiányában van, végrendeleti pedig csak annyiban, amennyiben a végrendelet elleni megengedi. A végrendelet elleni örökjog kérdése ezért „minden mai örökjogi rendszernek mintegy forgócsontja”.³¹⁰

Az OBÉ által meghonosított törvényes osztályrészben *Grosschmid* – a tradicionalista nézeteket vallók közül egyedülként – nem a régi öröklési jog maradványát, csak annak látszatát látta: ez nem más csupán, mint „osztrák jogból ojtott törvényes osztályrész”.³¹¹

„A törvényes osztályrész szavában az ősi törvényes osztályrész sugalma élt ajkukon. Jól esett e visszhang a nemzeti jogból, melyet ép újjá születésénél s oly soká tart vala dermedőben az idegen kéz. Jól esett a gondolat, hogy az új törvényes osztályrész az ősi képmása, nem egyéb; hogy a különbséget kép és mása közé a társadalmi átalakulás, a birtok felszabadulása mérte, s nem egyéb; jól esett hinniök: hogy az osztrák jogból vett intézmény az ősi fa kérgébe ojtva – magyar.”³¹²

Ha a törvényes osztályrész a magyar jog szellemiségét viselné, akkor az elsősorban kizárná a végintézkedést az öröklött vagyonban, másodsorban erősen megszorítaná azt a szerzett vagyonban is. A rendelkezési szabadság tekintetében azonban az OBÉ elvetette a hagyaték tárgyainak vagyoneredet szerinti megkülönböztetését, így ebből következően az általa kreált törvényes osztályrésznek nevezett jogintézmény

³⁰⁸ A köteles rész című műve eredeti formájában 1873-ban a Magyar Tudományos Akadémia Sztrókay-díjában részesült pályamű volt, melynek részeit később 1876 és 1882 között a Magyar Igazságügy című folyóiratban tette közzé; végső formájában pedig magánjogi tanulmányainak gyűjteményes kötetében jelent meg.

³⁰⁹ ZSÖGÖD 1879a 80. o.

³¹⁰ ZSÖGÖD 1879a 95-96. o. Ugyanígy ZSÖGÖD 1882 588. o.

³¹¹ ZSÖGÖD 1879a 2. o.

³¹² ZSÖGÖD 1873 318. o.

elnevezése ellenére nem a régi öröklési rend megóvása, hanem csupán az Optk. nyomán elismert általános végintézkedési szabadság alóli kivétel.³¹³

Grosschmid gyakorlati okoknál fogva elismerte ugyan a meghonosított kötelesrész létét a magyar magánjogban, a tradicionális szabályok híveként azonban kevesebbre tartotta a rokonság családi vagyonbani jogait biztosító, a családiság elvén alapuló kötelező öröklési rendnél. A kötelesrész intézménye véleménye szerint a kötelesség gondolatán épül ugyan, így a törvény által garantált jogintézményként olyanok is elfogadandónak tekinthetők, akikben egyébként ez a kötelességérzet nem volna meg; ez a megoldás azonban nélkülözi azt az erkölcsi alapot, mely ahhoz szükséges, hogy „valamely kötelesség a lélekben mély gyökeret verhessen”.³¹⁴

„Nézetünk szerint az Országbírói értekezlet csakugyan jobban tette volna, ha a régi ősi és szerzettféle megkülönböztetést a végrendekezési jog körében is meghagyva, – a mint több oldalról indítványozva is volt – a köteles részt mellőzte volna. A teljes végrendekezési korlátlanyságot jogunk hagyományaira építeni nem lehet.”³¹⁵

Grosschmid kifejtette, hogy az ember természetéből fakad, hogy felebarátainál jobban szeresse azokat, akik közeli vérségi kötelékben állnak vele; ezért a jog kényszerítő ereje nélkül is utóbbiakra kívánja hagyni vagyonát. Az állam ezért az öröklési jog terepén kettős állást foglal el: tartózkodót a törvényes öröklésben, és beavatkozót a vérek jogával kapcsolatban. A törvényes öröklési rend normáinak elismerésével csupán fogatosítója az örökhagyónak jogi rendezés nélkül is élő családi érzületének; ahol azonban ez az érzület „természetadta hajtásából már kifajult, s nyilván megzökkent ott az érzelem és jog uralma között kívánható határ”, a jogalkotónak kell beavatkoznia a vérek joginak védelme érdekében.³¹⁶ Az ilyen esetek azonban a kivételt jelentették Grosschmid számára, hiszen szerinte a tipikus esetben a családtagok nem az örökhagyó akarata ellenére, hanem éppen „tisztá sugalmából” örökölnék. Éppen ezért a kötelesrész nem „a két harczoló elv [a szabadság és a vérek joga] üdvös compromissuma”, hiszen „a szabad akarat, s a családós érzület a természet örök szava szerint kezét fogva tartják a vérek örökösödését”. A kötelesrész szabályainak célja, hogy igazságot tegyen „azon

³¹³ ZSÖGÖD 1879b 312-313. o.

³¹⁴ ZSÖGÖD 1879a 166-167. o.

³¹⁵ ZSÖGÖD 1887 338-339. o.

³¹⁶ ZSÖGÖD 1873 336-337. o.

kivételes esetek számára, a mikor a szabad akarat a törvényes örökösödés rendével meghasonol”.³¹⁷

A vérek jogát védő beavatkozás kapcsán alapvetően a magyar jog tradíciói azok, amelyekből jogtudós és törvényalkotó változó korokban egyaránt ihletet meríthet:

„Itt van megírva nemzetünk gondolkozása a vérek joga iránt. Itt a tükör jogunk múltjában, ha magunkat különben nem ösmernők. Elfátyolozva bár elavult intézmények sok hullott levelétől: de int még felénk a vonás, mit a nemzet örökkévalósága kialudni nem hagy.”³¹⁸

Grosschmid szerint a végintézkedés egyébként is kivételes a magyar viszonyok közepette, így tévedés lenne arra építeni a leendő szabályozást:

„hazánk nem humusa a végrendeleteknek; [...] népünk igen nagy része a végrendelet tételében a törvény iránti tiszteletlenséget, mert a törvény akaratának megszegését, látja; [...] hogy hű legyen a törvény e jogérzület szívveréséhez ott, a hol az esetek individualitásához alkalmazkodni nem lehet; a hol egy nagy, hajlíthatatlan, országos akaratot kell hosszú időre kimondani. A végrendeleti jog a maga individualis, kivételes esetekre szánt, avagy merően formalisticus tételhalmazával: ez mintegy csak a törmelék, a kavics az örökösödési törvény nagy építményéhez. Az alapköveket a törvényes örökjog elve teszik. [...] A mai törvényhozó impulsusainak és jogérzetünknek fenekén a végakarat nem valami feltétlen kategorikus imperativus, nem oly egetverő postulatum, a mely önönmagából indulna, sőt ellenkezőleg az egy magasabb tekintetből, t. i. a törvényes öröklés általános uralmának fokáról mérlegelt, ennek subordinált dispositio.”³¹⁹

A kiskorúak utáni törvényes öröklést elemző esszéjében Grosschmid lefektette azokat az elveket, melyekre a megalkotandó magyar öröklési jogot helyezni kívánta. Ezek szerint³²⁰ az ősi – azaz a szülőnek szülejétől rászállott – vagyonban a végintézkedés kizárt; szerzeményben pedig törvényes osztályrész által feltételesen korlátozott. Az ősiiben való törvényes öröklést és a szerzeményben való szükségöröklést kombinálná a javaslat a törvényes osztályrész mértékének meghatározásával: amennyiben az öröklött vagyonelemek hagyaték több mint felét teszik ki, a leszármazó ezek törvényes örököse. Amennyiben a hagyaték többségét

³¹⁷ ZSÖGÖD 1873 348-349. o. Beck Salamon néhány évtizeddel később nem éppen hízelgően „kényeskedő etikai érzékenységnek” titulálta Grosschmid nézeteit, melyekben a kötelesrész általános törvényi parancsától „precíóz finnyással irtózik”. BECK 1913 7-8. o.

³¹⁸ ZSÖGÖD 1873 334. o.

³¹⁹ ZSÖGÖD 1882 548-549., 602. o.

³²⁰ ZSÖGÖD 1879a 235-238. o.

szerzeményi javak teszik ki, ezekből a törvényes örökös örökrésze kiegészítését követelheti. A leszármazó örökösök tehát különböző jogcímen, de bármilyen összetételű hagyaték legalább feléhez hozzájuthatnának. A szülők törvényes osztályrészül az águkról leszállt ősi vagyont rendelné. Grosschmid szerint ez a rendszer nagyobb oltalmat adna az örökösök számára, ráadásul megfelel azon erkölcsi követelménynek, miszerint megakadályozandó, hogy a szülő az ősi vagyona nézve „gyermekei ellen bármily csekély részben kényeskedhessék”.

„Az olyan ember, aki szerezni nem tudott, ez ne osztogasson kegyelmet sem élve, sem holtául. Micsoda felfordult világ az, – esett – hogy a könnyelmű szülő, aki mindenét előrelátó okos atyjának köszöni: az általa nem szerzett vagyomból ártatlan csecsemőit felényiglen kitagadhasa, hogy talán ágyasának, vagy isten tudja kinek szánja! A végrendelet, gyermek létén csak azt illeti jogosan, aki szerzett, először mivel a szerzeményt önnön magának köszöni, másodszor mivel szerző embernek több esze van.”³²¹

A kötelesrész kapcsán kifejtett nézetei alapján a tradicionalisták és a modernisták közötti álláspontot képviselt³²² a nagyváradi romanista, *Bozóky* Alajos. Noha alapállása szerint a kötelesrészre vonatkozó szabályozás mikéntjének eldöntésénél „auctoritás csak a római jog” lehet, az öröklésről vallott nézetei, a kötelesrész mellett felhozott indokai és még inkább de lege ferenda javaslatai egyértelműen a tradicionalistákhoz közelítik. Bozóky az öröklési jogban a szülők gyermekek iránti köteleltségeit látta: a természet által belénevelt ösztön alapján gondoskodik mindenki családjá javáról.

„...amaz édes öntudat, hogy gyermekinek jólléte legnagyobbbrészt az ő munkája- és takarékságtól függ, s hogy a nagy fáradsággal szerzett vagyona az ő halálán túl is az örökjog intézménye által számukra biztosítva van, folytonos buzdítására szolgál, és jó polgárrá teszi. [...] az örökjog tulajdonkép csak a gyermekek kedvéért létezik.”³²³

³²¹ ZSÖGÖD 1879a 236. o.

³²² Hasonlóan Enyiczkey Gáborhoz, aki szerint Európa „mívelt népeinek öröklési jogát áthatja az egyéni tulajdon szabadságának és a családi kötelékből fakadó jogok együttes kielégítésére való törekvés”, mely irány helyes és követendő, nem kell félni más nemzetek megoldásainak átvételétől, ha azok helyesek. Enyiczkey a célszerűség szempontjából javasolta a kötelesrészesek örökösi jogállásának kodifikálását. ENYICZKEY 1877 134. o. Vö. az alább tárgyalandó 1879-es jogászgyűlésben kifejtett véleményével.

³²³ BOZÓKY 1874 9-11. o.

A kötelesrész indoka tehát elsősorban erkölcsi alapú, hiszen a jogalkotó kötelessége, hogy az örökhagyó önkényes, szabadsággal visszaélő rendelkezéseit kiigazítsa.

„Mily gyakran megtörténhetik p. hogy vagy egészen idegen egyének, alacsony lelkű pénzsóvár örökséghajhászok, ravasz ágyasnők a rokonoknak, vagy épen egyik másik rokon a többieknek rovására ügyesen szőtt incselkedéseik által magukat az örökhagyónál behízselgik s őt annyira körülhálózzák, hogy rágalmozó suttogásaiknak hitelt adva legközelebbi rokonai mellőzésével egész vagyonát azokra [...] hagyja, úgy hogy a köteles rész jogintézménye nélkül épen azok, kiknek leginkább igényük van az ő gondoskodó szeretetére, nem ritkán a legnagyobb ínségnek tétetnének ki, sőt még rosszlelkű elleneik kárörvendő gúnymosolyával találkozni kénytelenek volnának.”³²⁴

Ha maga a törvény teszi a kötelesrészt az örökhagyó jogi kötelezettségévé, valószínűbbnek látszik, hogy önszántából fogja ezt teljesíteni. Ugyan az emberek többsége egyébként is erkölcsös és igazságszerető, mégis szükséges az ilyen imperatív szabály, hiszen „a törvények alkotásánál nem az lehet irányadó, minőknek kellene lenniök az embereknek, hanem a milyenek ők a valóságban”.³²⁵ A tulajdonnal való szabad rendelkezés rideg észjogi elve nem tartható, ráadásul a joggyakorlás határait a másoknak okozott sérelemtől való tartózkodásban megvonva nyilvánvaló Bozóky számára, hogy a szülők kötelessége egyben a gyermekek öröklésre való jogait jelentik.³²⁶

Mindezért a kötelesrész meghonosítása a magyar öröklési jogban helyes törekvés, még ha ez „nem is a magyar jog iránya”. Az OBÉ azonban a legégetőbb szükségletet pótolta, így nem csoda, hogy „három sovány paragraphusba szorított intézkedései fölötté hiányosak”. A kötelesrész jogi természete különösen sarkalatos pont kell, hogy legyen a jövőbeni magyar örökjogi normák megalkotásakor, hiszen az ITSZ szabályai homályosak lévén, a bírói gyakorlat célszerűségi szempontokból az Optk. elveit recipiálta. Mivel a kötelesrész a rokonok ősiség által biztosított öröklési jogainak „múlhatatlanul szükséges és legyegegyeszerűbb surrogatuma”, Bozóky a magyar öröklési jog szellemiségének és a társadalom által vallott elveknek

³²⁴ BOZÓKY 1874 19-20. o.

³²⁵ Vö.: „Ha minden törvényt, mely perlekedésre adott már alkalmat, csupán e miatt egyszerűen meg kellene szüntetni, vajmi kevés törvény maradna meg s aztán? alkalmasint még több perlekedés támadna.” BOZÓKY 1874 25. o.

³²⁶ BOZÓKY 1874 16-25. o. Néhány évvel később úgy nyilatkozott, hogy a teljes végintézkedési szabadság annyiban indokolt, amennyiben azt az örökhagyó gyermeki vagy túlélő házastársa javára gyakorolja. BOZÓKY 1878 145. o.

megfelelően a vagyon egy részének – az ági és szerzeményi vagyonra való tekintet nélkül – szükségörökösök számára való lekötését javasolta. A jogosított körbe a lemenőkön és felmenőkön kívül felveendőnek tartotta az oldalági rokonokat és a túlélő házastársat is.³²⁷

A modernisták

Modernistának tekintjük a fentiekkel szemben a 19. század második felének azon jogászait, akik a tradicionális magyar jogot feudális, meghaladott jellegűnek minősítve elvetették, helyette alapvetően általuk modernnek nevezett követelményeknek megfelelő, esetlegesen más jogrendszerekből importált megoldások meghonosítására törekedtek.

A modernisták a kötelesrész kapcsán különböző nézeteket képviseltek, melyeket leginkább két, nem teljesen élesen elválasztható alcsoportra oszthatunk: az egyik ilyen a kötelesrész szükségességét hangsúlyozta, melyben a végintézkedés főszabályát megszorító kötelmi igény testesül meg; míg leginkább Dell'Adami nevéhez köthetőek azon törekvések, melyek nyíltan vagy leplezve, de végső sorban a kötelesrész eltörlésének szükségességét hangsúlyozták.

Az kötelesrészt elfogadó, azt tartósan a magyar öröklési jog részévé kívánó szerzők műveiben már előkerülnek azok az érvek, melyek később a kódex-tervezetek indokaiul is szolgálni fognak. Ez az irányzat a kötelesrészben kompromisszumos jogintézményt látott: a családtagok öröklési igényeinek végintézkedés ellenében való kényszerű érvényesítését. Ennek alapjául a szeretet és vérség kapcsát tették meg, mely még az egyén szabadságát és az abból fakadó szabad rendelkezés jogát is korlátozhatja. A teljesen szabad végintézkedési jog a polgárok erkölcsiségét ássa alá; korlátozását állami-társadalmi és gazdasági szempontok egyaránt indokolják: a társadalom fontos alapköve a család:

„[n]incs kétség az iránt, hogy egészséges s helyes alapokon nyugvó családi életben kelnek a legtisztább polgári erények, hogy ez képezi a rendnek legbiztosabb talpkövét, hogy itt vannak és rakatnak le az anyagi virágzásnak úgy, mint a szellemi haladásnak és nemesbülésnek magvai.”³²⁸

³²⁷ BOZÓKY 1874 231., 235-242. o.; BOZÓKY 1878 122-123., 227-228. o. Javaslatát bővebben is kifejtette az alább tárgyalandó 1879-es jogászgyűlési vitában.

³²⁸ KATONA 50. o.

A család ezen felül a gazdasági élet alapja és motorja, a vagyonképzés bázisaként is felfogható. Szükséges, hogy a társadalmon belüli vagyonmegoszlás aránya egészséges legyen, melynek jelentős eszköze, ha a jogalkotó egyaránt kizárja a családi vagyon teljes megkötöttségét és az örökhagyó családtagjainak végrendelettel való teljes kisémmizését.³²⁹

A kötelesrészre jogosult kör tekintetében a lemenők igénye evidenciaként kezeltetett, melynek alapja a szülők és gyermekek közötti szoros családi viszony, valamint a szülők gondoskodási kötelezettsége gyermekeik megélhetéséről. A szülőket a viszonyosság alapján sorolták ezen körbe, melyben azonban a szoros viszony hiánya okán a testvérek már nem kaphattak helyet. A túlélő házastárs igényét a modernisták egyértelműen elismerték: hivatkoztak a férj és feleség közötti bensőséges viszonyra, mely a család alapja³³⁰; ebből következően egyikük halála után indokolt a túlélő házastárs anyagi biztonságának garantálása. A kötelesrész hányadát tekintve a lemenők és szülők esetében törvényes örökrészük felében jelölték meg; míg a túlélő házastárs esetében a hagyaték valamely hányada feletti haszonélvezeti jog biztosítását látták célszerűnek.³³¹

A kötelesrész jogi természetére nézve politikai és gazdasági okokra egyaránt utalva egyértelműen a kötelemi követelés álláspontjára helyezkedtek. A természetben való kiadása a francia példa alapján a mezőgazdasági állapotokra dezorganizáló hatással van, mely „bomlásokat és krisiseket” eredményezhet. Az egyéb iparvállalatok esetében is káros következménnyel jár, ha a kényszerűen örökösstársá vált, egymással konfliktusban álló személyek irányítása alá kerülnek, netán a megegyezésre és kooperációra képtelen tulajdonostársak jobb híján elárverezik azokat.³³²

A kötelesrész szükségességét megkérdőjelező irányzat képviselőinek fő érve a tulajdon és az egyén szabadságának elismerése volt. Noha a kontinens jogrendszerei

³²⁹ KATONA 44-57. o.; MADARASSY – BATTLAY 151-152., 188-191. o. „Kétséget sem szenved, hogy az ily államhoz a polgárt szorosabb láncok fűzik, mint az olyanhoz, melyben minden érdek, minden érzület a vak önzésnek, a nemtelen haszonlesésnek hozatik áldozatul.” MADARASSY – BATTLAY 189.o.

³³⁰ „Az élet közössége, az ösztönök és érdekek azonossága tehát azon alap, melyen a család felépül; férj és feleség képezik oszlopait. [...] A házastársak egészen egymáshoz idomulnak, egymásba individualizálódnak, egyik a másiknak kiegészítő, pótló részévé lesz.” KATONA 69.o.

³³¹ KATONA 57-84. o.; MADARASSY – BATTLAY 153-156. o.

³³² KATONA 86-89. o.

mind a végintézkedés valaminő fokú korlátozása mellett vannak, ez tarthatatlan a magyar jogalkotás szemszögéből; „lejárta a félrendszabályok ideje!”:

„A szabadság széttörte a rabszolga bilincseket, a jobbagyságra nehezdedő jármat elbontotta, felmentette a tulajdont kötöttségéből s az embert egészen visszaadta önmagának; erős kézzel kopog ez utolsó csarnok ajtaján, melyből szánandó szűkkeblűség kizárja; engedjünk neki bemenetelt végre itt is, koronázzuk ezzel a magasztos épületet, melyet korunk az ő dicsőségére emelt.”³³³

Az önkormányzás jogát elismerő állam nem tagadhatja meg ezt az egyéntől tulajdonával való rendelkezése kapcsán sem. A modern államokban az egyén nem szorul immár a család védelmére – „a család megszűnt állam lenni kicsiben”³³⁴ – ezért a család erkölcsi alapjait is a kényszer eltávolításával, így a végintézkedés szabadságával erősíthetik meg. Az atyai tekintély növelése mellett egyéb üdvös hatása a szabad végintézkedésnek, hogy a végintézkedéssel kapott örökrészt „édes szülője szeretetének zálogaképp” kapja az örökös, míg a kötelesrészre váró családtagok között hideg közöny és viszály uralkodik.³³⁵ Az örökhagyó jobban el tudja dönteni, ki érdemel örökséget, mint az absztrakt törvény szava: a „parancsolt szeretet” pedig képtelenség.³³⁶

A nemzeti jólétet egyedül az önképzésre, szorgalomra, munkára alapozott társadalom teremtheti meg: míg a kötelesrész rendszere ez ellen hat, a szabad végintézkedés éppen ennek előmozdítója lehet.³³⁷ Ezért tehát kifejezetten káros, ha a kötelesrész ürügyet szolgáltat az állam számára, hogy a családi „tűzhely szentélyébe kegyetlen kezekkel” belenyúljon: az ilyen kényszerszabály „egy szörny, mely az egész művelt társaságot elnyeléssel fenyegeti”.³³⁸

A magyar örökösödési jog szelleme is a végintézkedés korlátainak lebontását indokolja, hiszen az ősiségi viszonyok megszűnte minden vagyontárgyat korlátlan

³³³ BIERMANN 366. o. A „félszabályok csak képmutatást eredményeznek, a törvény kijátszására ingerelnek s méregként dűlnak a család testében, kárára magának az államnak”. BIERMANN 367. o.

³³⁴ BIERMANN 377. o.

³³⁵ „Nem egy agg szüle szíve megtör bújában, ha látja, hogy törvénytől meghívott örökösei már türelmetlenül várják halála percét.” BIERMANN 377. o.

³³⁶ RÓTH 196. o.

³³⁷ „Férfíhoz sokkal méltóbb, de valódi boldogság, benső derült meglegedettség szülője csak azon osztályrész, melyet önerőnkkel, dacolva az élet viharaival küzdöttünk ki magunknak.” BIERMANN 377. o.

³³⁸ BIERMANN 378., 405. o. Vö.: A kötelesrész intézménye „a családi élet szentélyébe mélye belemarkol: egyúttal az embert is érzékenyen sérti, az ő egyéni méltóságában”. SIMON 351. o.

rendelkezési jog tárgyává tette.³³⁹ A kötelesrész tehát nem más, mint múlt és jövő nélküli, ideiglenes jelenség a magyar öröklési jog szabályai között.³⁴⁰

Dell'Adami Rezső az évtized végén lezajló jogászgyűlési vita előtti hónapokban élénk publicistai tevékenységet fejtett ki a kötelesrész apropóján a Magyar Themis hasábjain, melynek eredménye közel száz oldalas kismonográfiában is napvilágot látott. Nézetei szerint a családiség eszméje „népszerű és primitív álláspont”, mely az egyén rendelkezését el nem ismerve megfelelt az ókorban és középkorban a család berendezkedésének és az ingatanokban való közös tulajdon elvének. Az észjogon és az egyéni szabadságon alapuló szabad rendelkezés eszméje gazdasági érdekek és etikai nézetek miatt csak a régebbivel kompromisszumban jelenik meg a kódexekben. Ez a kompromisszum nem más, mint a kötelesrész intézménye. Dell'Adami a jogászgyűlés elé kerülő kérdés kapcsán megelőlegezte kritikáját: az igazi kérdés szerinte az volt, felveendő-e egyáltalán a megalkotandó polgári törvénykönyvbe az Optk-ból importált kötelesrész. Az elmúlt évek során „nemzeti jogászaink ósdi kisebbsége leveretett”, ezért a régi öröklési jog visszahozatala nem merülhet fel. Mivel ezt a jogintézményt „a legmíveltebb államok, Anglia és az északamerikai Unio repudiálják”, a kontinensen pedig tudományos alapú „ostrom alatt áll”, az európai civilizáció, a jogegyenlőség, a szabad birtok eszméi sem lehetnek alkalmasak a kötelesrész indokolására. Azok a kompromisszumok, melyek a kötelesrészt életre hívták, Dell'Adami szerint nem elfogadhatóak, így „socialistikus utópiák vagy feudális fronde elfogadása nélkül a köteles rész megszüntetésére szavazunk”.³⁴¹

Noha később maga is kárhoztatta Grosschmidot, hogy kötelesrészről szóló munkájának túlnyomó része csupán római jogtörténet és merő pandektizmus, az általa írottak közel négyötöde sem volt más, mint francia szerzők műveinek eredeti nyelven való idézése. A kötelesrész elvetésében megjelenő konklúzióját a mű során meg sem próbálta igazolni, helyette a réserve és a legitime francia történetének részleteivel bíbelődött. Dell'Adami sajátos vitakultúrájáról sokat elárulnak alábbi sorai:

³³⁹ BIERMANN 406. o.

³⁴⁰ RÓTH 178. o.

³⁴¹ DELL'ADAMI 1879a 8-10., 14-19. o.

„ősi jogunk feltámasztása, mint azt Tóth Lőrincz, Wenzel Gusztáv, Vida Lajos, Zlinszky Imre és a legujabb, scholastikus módszerben és pusztaszeri irányban való tetszelgésétől eltekintve is bámulatos himnuszában Zsögöd Benő, s velük állítólag a nép, a jogforrások forrása, a 'Magyar Miska', óhajtják, egy nagy anachronismus, melynek diadala megsemmisítené jogfejlődésünket.”³⁴²

A Magyar Jogászgyűlés 1879-es vitája

A kötelesrész kérdése az évtized végén ismét a jogászgyűlés elé került, ekkor már az eredeti szándékok szerint nem szükségességének megvitatása céljából, hanem a megalkotandó törvényi szabályozás mikéntjének megtárgyalása okán. Noha a kitűzött kérdés ennek megfelelően került megfogalmazásra – *„Kiket és mily mértékben illessen köteles rész és mely esetekben engedtessek meg a köteles részből való kitagadás?”* – a tárgyalások során³⁴³ az erre adott válaszlehetőségek alapos mérlegelése helyett a felszólalók az idő jelentős részét a kötelesrész fennmaradásának problémája körül kibontakozott polémiával töltötték. A diskurzus eredeti iránytól való eltérése a kérdésre beterjesztett indítványok és vélemények bizottsági előadója, a végintézkedési szabadság harcos modernista képviselője, Dell'Adami Rezső hozzászólásainak eredménye volt. Ily módon ez a vita az évtized során lefolytatott tradicionalista-modernista párharc egyfajta összegző – bár korántsem végső – összecsapásává vált.

A kötelesrész szükségessége

Noha a jogászgyűlés a megtárgyalandó kérdések feltevésével kifejezetten a kötelesrész jövőbeni törvényi szabályozásának módjára nézve várt megoldási javaslatokat, a benyújtott írásos vélemények kitértek a kötelesrész létének indokoltságára is. A két véleményező közül a kötelesrésznek korábban monográfiát szentelő *Bozóky Alajos* mindössze megállapította, hogy az 1872-es jogászgyűlési

³⁴² DELL'ADAMI 1879a 9. o. Vö.: „A hang és vitatkozási modorra nézve, a melyet a t. cikkíró úr használ, [...] most sem teszek észrevételt. Vannak fellépési modorok, a melyekre nézve az a nézetem, hogy azok önmagukat a komoly olvasó előtt eléggé qualificálják.” ZSÖGÖD 1887 354-355. o.

³⁴³ Az I. szakosztály első ülése 1879. október 20-án. MJÉ 1879b 11-64. o.

határozat már döntött a kötelesrész fenntartása mellett, így ezek után vita a szükségöröklés részletszabályai kapcsán merülhet fel.³⁴⁴

A másik véleménytevő, *Enyiczkey Gábor* is leszögezte, hogy a kötelesrész fenntartását helyesnek tartja, amihez indokolást is fűzött.³⁴⁵ Véleménye szerint nem kétséges, hogy a törvényes osztályrészt akár az ősiség visszaállítása, akár a korlátlan végintézkedési szabadság megteremtése nevében érhető támadásnak nincs és nem is lehet érdemi támogatottsága. Az állam kiemelt kötelessége, hogy a kötelesrész intézményével gondoskodják a családi kötelek teljesítéséről a végrendeletek esetleges önkényével szemben is; ugyanakkor a rendelkezés eme korlátozása kizárólag ezen kötelek teljesítése céljából történhet és csak az ahhoz szükséges mértékig terjedhet. A családi összetartozás érzése törvénnyel ki nem kényszeríthető, a végintézkedési szabadság túlzott megkötése elkerülendő, nehogy az örökhagyó akarata „tökéletes tehetetlenségre [legyen] kárhozthatva”.

„Elég okunk van óvakodni az emberek hitének azon materiális irányba való terelésétől, hogy az e föld minden gazdagságát csak oly zsákmánynak tekintve, amelyhez való juthatásra elég a születés és amelyért a született örökös az áldott sorson kívül senkinek semmivel sem tartozik, csak a közöny és fásultság anélkül is elharapózott burjánát növesztené még nagyobbra.”³⁴⁶

Dell'Adami Rezső a javaslat előadójaként hosszú felszólalásai jelentős részében felülemelkedve az eredetileg a vita tárgyául megjelölt kérdéseken, a kötelesrész fenntarthatóságának problémáját elemezte.³⁴⁷ Ennek indokaként az öröklési jog fontosságát jelölte meg, hiszen az a magánjognak olyan területe, melyet „a múlt század forradalma óta mozgásban lévő társadalmi erők átalakítani törekszenek”. A kötelesrész léte vagy nemléte az öröklési jog egyik legfontosabb kérdése, hiszen a rendelkezési szabadság, a magántulajdon és a társadalmi hatalom problémái találkoznak benne. Ahhoz, hogy megalapozott döntés születessen a kötelesrész célszerűségéről, indokoltságáról, szükséges eme jogintézmény történeti és összehasonlító fejlődését, valamint erkölcsi, gazdasági és politikai következményeit, hatásait vizsgálni. Véleménye szerint az alapos elemzést korábban

³⁴⁴ MJÉ 1879a 5. o.

³⁴⁵ MJÉ 1879a 10-20. o. A jegyzőkönyvben neve helytelenül, Enyiczky-ként szerepel.

³⁴⁶ MJÉ 1879a 14. o.

³⁴⁷ MJÉ 1879b 11-33. és 55-60. o. Dell'Adami két felszólalásának szövege az ülésről készített jegyzőkönyv valamivel több, mint felét tölti meg! Az ülésen előterjesztett javaslatainak szerkesztett, rövidített változatát a Magyar Themisben is megjelentette: DELL'ADAMI 1879b 334-337. o.

az OBÉ és az a jogászgyűlés is elmulasztotta, helyette „érzelmi sophismákon” alapuló döntést hoztak³⁴⁸; így a kötelesrész részletszabályai tekintetében adandó választ meg kell előznie az általános értékelésnek és döntéshozatalnak.

A modern magánjog rendszerének alapelvei a felek autonómiája, a szabad rendelkezés, a tulajdon, a forgalom és a szerződés szabadsága. Az egyén autonómiája a családi és öröklési jogban is érvényesült, melynek eredménye egyrészt a férjből, feleségből és gyermekekből álló természetes családon kívüli rokoni alapú szolidaritási kapcsok lazulása, másrészt pedig a végintézkedés szabadsága. Ezekkel az elvekkel és következményekkel szembemegy a kötelesrész minden olyan rendszere, mely a természetes családtagok egymás iránti tartási kötelezettségén túlmenő jogokat ad a hozzátartozóknak. A köteles rész „a vagyonnal való rendelkezés negatiója”, az állam beavatkozása az egyén magánjogába, olyan kor tradíciója, amikor az állam mindenható és a családi közösséggel azonos volt. Az ilyen öröklési rendszerekben

„az állam parancsol a feleknek, disponál a vagyonnal. Ez intézmény a középkor, az ókor, a hűbéri Európa, a lykurgi Spárta szellemének szülöttje: a magántulajdon politikai korlátozása. [...] A köteles rész a mai jogrendszerben, a mai családjogot és örökjogot, az egész magánjog elveit tekintve, anomalia, melyet abból dedukálni, magánjogilag indokolni nem lehet. [...] A köteles rész a XVIII. század egy communistikus áramlatának kegyencze. [...] Fenntartása compromissum, anachronismus, egy jogi irrationale.”³⁴⁹

Dell’Adami hangsúlyozta, hogy a kötelesrész politikai korlátozásként ugyan „az erkölcsi rend ürügye alatt” jelenik meg, azonban valójában éppen az erkölcsi, a gazdasági és a társadalmi-politikai rendet bomlasztja fel.

Erkölcsi szempontból nem indokolható az állami gyámkodás az egyén és a család erkölcsisége felett, hiszen „ez szellemi szolgaságot szül”. Az állam nem állíthat fel hivatalos erkölcsi rendet, nem teremthet erkölcsi rendet a nép érzületével szembenemve, hiszen így csak kényszerjogokat hoz létre. A kötelesrész jogintézménye a törvényhozó az egyén erkölcsisége iránti bizalmatlanságából ered; a szükségöröklés ugyanakkor a családi erkölcsiség emelése helyett „a hálátlanság s

³⁴⁸ Dell’Adami értékelés szerint az 1872-es jogászgyűlés „tudományosnak vélt reactionárius sophismák, népszerű, de hamis erkölcsi pathos a családiság tiszteletére, antiquált jogtörténeti és bölcséleti felfogás, egyoldalú, parlamenti taktikával kezelt okoskodások” közepette döntött a kötelesrész fenntartása mellett. MJÉ 1879b 27. o.

³⁴⁹ MJÉ 1879b 21-22., 24. és 27. o.

önzés magvait hinti el”. A biztos öröklés tudata csorbát ejt a gyermeki tiszteleten és atyai tekintélyen, anyagi érdekkapcsot teremt szülő és gyermek között; ez olyan materiális felfogás, mely „a szülő áldását s gyermek kegyeletét, mint minden boldogságot, pénzen méri”, végső következménye pedig csakis a családíság „megölésében segédkezés” lehet.

Káros a végintézkedési szabadság korlátozása **gazdasági szempontból** is. Az a tudat, hogy a megszerzett, felhalmozott vagyon sorsáról halála esetére korlátozás nélkül dönthetnek, a polgárok szerzési ösztönét emeli. A meg nem szerzett vagyon bizonyossága elősegíti a szükségörökösökben „henyélést, a pazarlást”. Sérti a törvényes osztályrész rendszere a vagyonmegosztás egyetlen igazságos módját, az arányosságot azzal, hogy „a nagykorú gazdag gyermek annyit kap, mint a kiskorú szegény”. A kötelesrész rendszeréből következik, hogy a hagyatékok felosztásra kerülnek, mely különösen káros „a mezei gazdaságok, iparvállalatok, gyárak” termelése, működése szempontjából.

Politikai szempontok is szólnak a kötelesrész szükségtelensége mellett: csak a szabad végintézkedéssel érhető el a középbirtokok és a „nemzeti családok” fennmaradása, a „néperkölcselel összhangzó háramlási rend megállapítása”.

A köteles rész jelenlegi formájának fenntartását két okkal lehetett volna magyarázni; azonban Dell’Adami szerint mindkét ok tarthatatlan volt. A *családi vagyonközösség* tilalmakat feltételezett a vagyon családon belül tartása érdekében, mely a maga korában ésszerű rendszer volt ugyan, a megváltozott jogi, gazdasági és erkölcsi körülmények közepette azonban már túlhaladott. A közvetlen hozzátartozók között fennálló *tartási kötelem* a szükségöröklés természetes erkölcsi alapja volt. Ez a kötelem azonban a halál után sem lehet nagyobb, mint amilyen az életben volt, ezért csak kiskorú, szegény családtag irányában foroghatna fenn a bíró által megállapított jövedelem erejéig. A szabad tulajdonná váló köteles rész azonban számos esetben nem vagy nem elegendő mértékben biztosítja az arra rászoruló családtagok tartását, míg gyakran nem más, mint „a gazdagok kényszergazdagítása”.

A kötelesrész tehát „túlélte szülőökát”, a családi vagyonközösséget; a valaha etikai alapjának számító tartási kötelezettségnek nem felel meg; erkölcsi, gazdasági és társadalmi téren egyaránt károsan hat; ezért az egyetlen levonható következtetés és javaslat „az antiquált communistikus kötelesrész elejtése” lehet.

Dell'Adami javaslatát védendő leszögezte: tévedés, hogy a kötelesrész megtámadása kizárólag „elméleti, korlátlan szabadságszomjból, az egyéni személy és tulajdon függetlenségének túlhajtásából származnék” és hogy ezzel egyben a családot, mint a társadalmi szervezet és az erkölcsi rend egyik fontos támaszát támadná. A kötelesrész rendszerének magyar védelmezőinek szemében a család érdekein túl nem létezik más egyéni és nemzeti érdek, ennek alapján látják a kötelesrészt a család védelmének legjobb eszközeként. Ilyen szempontból az eltörlés gondolata ugyan valóban „forradalmi őrültség vagy korlátoltság kívánalma lehet”; az ilyen „okoskodás azonban alapjában és minden ízében hamis”. Bizonyítják ezt a családok felemelkedése, megerősítése érdekében a kötelesrész eltörlését szerte Európában propagálók nézetei is: Le Play és követői a „vallásos és politikai reactio emberei, kik a patriarkális család, patriarkális kormány és a tízparancsolat alapján állnak”. A legszabadabb egyben legarisztokratikusabb országban, Angliában, „a legnagyobb jólét, legbensőbb családi élet és erkölcsi szellem honában” a korlátlan a végrendelkezési szabadság hívei a nemzet arisztokratikus szellemének megóvása érdekében hivatkoznak; míg a legforradalmibb, legradikálisabb 1791-93-as francia törvényhozás éppen a családok érdekében tekintettel számolta fel a kötelesrész középkorból megmaradt intézményeit.

Az eltörlés ellenzői félnek az újítástól, számukra a megszokott intézmények tradíciót, folytonosságot és egyben tekintélyt jelentenek. A fejlődés azonban megkívánja, hogy a fennálló intézményekkel szemben jelen lehessen és legyen kétely és bírálat egyaránt. Egy meglévő intézmény ugyanis nem öncél, megléte önmagában nem érv, nem a „szív törvénye” által sugalltak a döntőek, hanem annak vizsgálata és eldöntése, hogy a nemzet jogélete és társadalmi viszonyainak fejlődése jelen stádiumában a kötelesrész inkább előnyös vagy hátrányos-e. Ugyan az 1878-as német jogászgyűlés előtt megbukott az eltörlés indítványa, mert a porosz konzervativizmus megrettent az indítvány mögött rejlő eszmék francia eredetére és szocialisztikus jellegétől³⁵⁰: „ily tévutakra ne kövessük a németeket”.

Dell'Adami konklúzióként a jogászgyűlés számára nem a kötelesrész szükségtelenségének deklarálását javasolta, hanem annak kimondását, hogy mivel

³⁵⁰ Dell'Adami szerint éppen a kötelesrész szocialisztikus természetű, hiszen nem más, mint az állam kényszerrendelkezése az egyén vagyónával. MJÉ 1879b 31. o.

átalakításának szükségessége további vizsgálatokat kíván, az egybegyültek halasszák el a döntést a kitűzött kérdések tárgyában.³⁵¹

A vitában felszólalók egy része reagált Dell'Adami indítványára: mindannyian felháborodottan utasították el a kötelesrész eltörlésére irányuló törekvéseket. Indokaik szerint az ilyen javaslatok egyenesen erkölcstelenek³⁵², hiszen szemben a csupán a tételes jog által érvényre emelt végintézkedési szabadsággal, a kötelesrész intézménye erős erkölcsi alapokkal rendelkezik, mivel a családi kapcsolatokban gyökerezik. Ezért „azon ékes támadások, melyek a köteles rész intézménye ellen szóratnak, az erkölcsi alapon nyugvó ezen intézményről mint vasoszlopról” pattannak vissza.³⁵³ Az állam kötelessége gondoskodni arról, hogy rokonok a hagyatékból bizonyos részt követelhessenek, melyet a modern kodifikációk mindegyike és az OBÉ nyomán a magyar jogászyűlés már korábban is fenntartott; amennyiben a gyűlés korábbi döntését megváltoztatnák, ez aláásná a határozataik tekintélyét, súlyát.³⁵⁴

Az elhangzott kritikákra reagálva Dell'Adami pontosította a törvényes osztályrészszel kapcsolatos álláspontját. Hangsúlyozta, hogy a kötelesrész jelenlegi formájában elvetendő, ugyanakkor „a helytelenné vált történeti máz alatt” megbúvó erkölcsi momentum, a szülők és gyermekek közötti kölcsönös tartás feltétlenül elismerendő. Ennek azonban csak akkor tehet eleget a modern törvényhozás, ha „a helytelen vagyonközösségi mezt” eltávolítja ezen eszméről és a rászoruló közeli hozzátartozók adott ügyben a körülmények mérlegelésével megállapított tartásdíjra jogosultságaként alkotja újra.

A jogászyűlés többsége Dell'Adami indítványát ugyan elvetette, de az eredeti kérdések egy részének tekintetében megállapította, hogy az azokról való alapos és megfontolt döntés kellő előkészítés hiányában lehetetlen, így elhalasztandó.³⁵⁵

³⁵¹ „Indítványozom tehát annak kimondását és elhatározását, hogy: „miután jelen kérdés előtt tárgyalandók

1-ór: a törvényes öröklés alapelvei

2-or: a köteles rész jogi természete és átalakításának célszerűsége:

a magyar jogászyűlés ezúttal a kitűzött kérdés felett napirendre tér.” MJÉ 1879b 33. o.

³⁵² Bróde Lipót véleménye. MJÉ 1879b 38. o.

³⁵³ Teleszky István véleménye. MJÉ 1879b 40-42. o.

³⁵⁴ Teleszky István, Liptay Kornél, Weitzenfeld Illés és Hoffmann Pál véleményei. MJÉ 1879b 41., 44-45., 50. és 61. o.

³⁵⁵ MJÉ 1879b 64. o.

Javaslatok a jogosultak körére, a kötelesrész mértékére és jogi természetére

A jogászgyűlés által megvitatandó kérdés két felkért véleményezője egymástól szellemiségében és részleteiben is eltérő megoldást javasolt a kötelesrész jövőbeni szabályozása tekintetében.

Bozóky elvetette a kötelesrész osztrák rendszerét, így mindhárom kérdésben attól eltérő, alapvetően a Code civil szabályaira hasonlító álláspontot fejtett ki. Kiindulópontja deklaráltan a rendelkezési szabadság, rendszerét mégis az alóla kivett vagyonyhányad szükségörökösök számára való lekötésére építi.³⁵⁶ A jogosítottak körét az Optk-nál jóval szélesebben javasolta meghatározni: ide sorolta a lemenőket, a felmenőket a szülőkre és nagyszülőkre szorítva, a törvényes öröklésre meghívott legközelebbi oldalrokonokat és az örökhagyó házastársát. A kötelesrész mértéke tekintetében az örökhagyó vagyonának lekötött hányadát kiindulópontnak véve meglehetősen összetett, progresszív megoldást tekintett üdvösnek. Eszerint özvegy és gyermekek hátramaradta esetén a vagyon háromnegyede legyen lekötött számukra köztük egyenlően felosztva. Amennyiben csak gyermekek maradnak az örökhagyó után, a számukra a hagyatékából kötelezően biztosított hányad egy gyermeknél a hagyaték fele, kettőnél kétharmada, három illetve annál több gyermek esetében háromnegyede. Gyermekek hiányában a felmenők a hagyaték felében szükségörökösök, gyermekek és felmenők hiányában az örökhagyó oldalági rokonai a hagyaték egynegyedében, gyermekek, felmenők és oldalági rokonok nemléte esetén a túlélő házastárs a hagyaték felében örököl az elhunyt végrendelete ellenében is. Az örökhagyó túlélő házastársának és felmenőinek vagy oldalági rokonainak konkurálásakor előbbi mindkét esetben a hagyaték felét, míg a felmenők annak egyharmadát, az oldalági rokonok egynegyedét kapják. A kötelesrész jogi természete tekintetében a magyar gondolkodásmódnak és a korábban fennálló öröklési jog szellemiségének is megfelelne, ha a törvény által kijelölt szükségörökösökre a számukra lekötött vagyonyhányad természetben szállna át.³⁵⁷

Enyiczkey javaslata ezzel szemben inkább az Optk. rendszerére hasonlító, ám részleteiben azt módosító megoldást tekintett követendőnek. A jogosultak köre a leszármazó egyenes rokonokból, egyenes ági felmenőkből és a túlélő özvegyből állna; az oldalági rokonokra való kiterjesztést ugyanakkor elvetette, hiszen a

³⁵⁶ Erre az ellentmondásra Hoffman Pál is utal a vita során. MJÉ 1879b 34. o.

³⁵⁷ MJÉ 1879b 5-10. o.

testvérek közötti viszonyból nem következik az egymás iránti tartási kötelem, mely a kötelesrész alapjául is szolgál. A kötelesrész mértékénél a lemenők és felmenők számára az osztrák minta nyomán törvényes örökrészük felét illetve egyharmadát javasolta; a túlélő házastárs számára pedig gyermekek léte esetén a szükséges tartást, más örökösökkel szemben egy „megfelelő” vagyონrész öröklését indítványozta. A jogosulti kört örökösöknek tekintve a kötelesrészt minden olyan esetben, ahol az örökhagyó maga nem határozott kifejezetten annak értékbeli kiadásáról, a hagyatéknak olyan, a kötelesrészes számára fenntartott részeként kívánta szabályozni, melyre nézve az örökhagyó végintézkedése érvénytelen – kiadása tehát természetben történjék.³⁵⁸

A vita során a jogosulti kör tekintetében a többség az oldalági rokonokat kihagyva a lemenők, felmenők és a túlélő házastárs kötelesrésze mellett érvelt³⁵⁹; *Teleszky István* ugyanakkor a felmenők körének szülőkre szorításának elfogadását indítványozta³⁶⁰. *Barach Benedek* az öröklésnek a családiasság vérségi kapcsolatra visszavezethető főszabályával szemben a házasságon alapuló viszony szerződéses, az örökhagyó házastárs halálával megszűnő jellegére hivatkozott, melyből következően indokolatlannak látta az örökhagyó özvegyének kötelesrészét.³⁶¹ *Weitzenfeld Illés* közvetítő javaslata szerint a felmenőket, a lemenőket, a házastársat és az oldalági rokonokat együttesen illesse meg a kötelesrész, az elsőbbséget és a mértéket azonban az esetenként fennforgó viszonyok határoznák meg.³⁶²

A kötelesrész mértékére³⁶³ és jogi természetére³⁶⁴ vonatkozó indítványokat a felszólalók szinte alig érintették, a végszavazáskor a többség Hoffmann Pál tárgyalások során módosított javaslatát fogadta el, melynek értelmében kötelesrésze jogosultak a lemenők, lemenők nemléte esetén az örökhagyó szülei, valamint minden

³⁵⁸ MJÉ 1879b 10-20. o. A jogászgyűlésen előterjesztett javaslatai gyakorlatilag megegyeznek a két évvel korábban publikált írásában proponált szabályokkal. Ld. ENYICZKEY 1877 különösen 229-230., 253., 290. o.

³⁵⁹ Hoffman Pál, Bróde Lipót felszólalásai. MJÉ 1879b 34., 38.,

³⁶⁰ MJÉ 1879b 43. o.

³⁶¹ MJÉ 1879b 51. o.

³⁶² MJÉ 1879b 50. o.

³⁶³ A kötelesrész mértékére nézve lényegében egyedül Hoffman Pál tett érdemi javaslatot, mely alapvetően az Enyiczkey által indítványozottakkal egyezett meg. MJÉ 1879b 35-36. o.

³⁶⁴ Noha Dell'Adami szerint a kötelesrész mértéke a jogintézménnyel kapcsolatos legfontosabb probléma: „Ha a köteles rész iránti igény jogi természetéről vitatkoznánk, vajon az örökösödési jog-e vagy kötelmi követelés, vagy támadási igény vagy mindkettő; [...] mindenesetre nyerhetne valamit a sötétben tapogatózó gyakorlatunk”. MJÉ 1879b 32. o.

esetben a túlélő házastárs. A kötelesrész mértékére és jogi természetére nézve a jogászgyűlés nem jutott konszenzusra.³⁶⁵

³⁶⁵ „I. Köteles rész illesse:

1. az elhunytak utódait;
ilyenek hiányában

2. annak szüleit;

3. mind emezekkel, mind amazokkal együtt, úgyszinte szülék és utódok nemlétében is az elhunyt özvegy hitvestársát.

II. Az arányt és a kitagadási okokat illetőleg a kérdést kellőleg előkészítve nem látván, azt elhalasztani kívánja.” MJÉ 1879b 63-64.o.

Grosschmid a jogászgyűlésről írt rövid cikkében üdvözölte, hogy nem született végleges döntés a kötelesrész ügyében; véleménye szerint a kötelesrész jogi természetének pontos meghatározása nélkül nincs értelme részletszabályokról tárgyalni és határozni. Ez a vélemény voltaképpen megegyezik az öröklési jog és azon belül a kötelesrész tekintetében korántsem azonos platformon lévő Dell’Adami által a jogászgyűlésen kifejtettekkel! ZSÖGÖD 1879b 311-313. o.

A KÖTELESRÉS Z A MAGYAR MAGÁNJOG KODIFIKÁCIÓS KÍSÉRLETEIBEN

A magyar magánjog kodifikációja az 1848:15. tc. deklarációjával kezdődően egyértelmű politikai programként jelentkezett.³⁶⁶ Az Optk. ideiglenes hatálya, az ITSZ ítélkezési zsinórmértékül való elfogadása közben és után lefolytatott éles viták megérlelték azt a felismerést, hogy a tradicionális szabályok és az osztrák normákból átvett elvek viszonyának magánjogi kódex szintjén való tisztázása elodázhatatlan. A nemzeti önrendelkezés visszanyerése után az Optk. részleges hatályban tartását, netán újbóli teljes hatályba léptetését követelő nézetek döntő kisebbségben lévén, a polgári törvénykönyv egyes részeinek önálló kidolgozását határozták el.

A részkodifikációk sikertelenségét követően 1895. október 16-án állandó bizottság alakult Vavrik Béla kúriai tanácselnök, majd Lányi Bertalan elnökletével, majd 1900-ra el is készült a *Magyar Általános Polgári Törvénykönyv* tervezete.

Az 1900-as tervezet közzétételének bevallott célja a javaslat megoldásairól folyó vita megindítása, élénkítése volt. A néhány év alatt összegyűlt terjedelmes bírálati anyagot a kodifikációs bizottság feldolgozta, a felvetődött kifogásokat, kérdéseket vezetősége rendszeres üléseken tárgyalta. Az 1902 és 1906 közötti tanácskozások munkálatainak eredményét kilenc imponáló kötetet kitevő főelőadmány formájában tették közzé, melynek utolsó kötete tárgyalja az öröklési jog és így a kötelesrész kapcsán felmerült problémákat és megoldási javaslatokat. Ezen nagyszabású munka után az igazságügyminiszter elnöklete alatt újjászervezett bizottság Imling Konrád állandó elnökhelyettes vezetésével 1908 végéig megvizsgálta és észrevételekkel látta a főelőadmány által javasoltakat, melynek eredményeképpen 1910-től állandó szerkesztői értekezletek során készült el a polgári törvénykönyv második, 1913 májusában megjelent tervezete. Ezt a tervezetet Balogh Jenő igazságügyminiszter további, alapvetően stilisztikai és rendszertani átdolgozás

³⁶⁶ A magyar magánjogi kodifikáció történetére összefoglalóan ld. SZLADITS 1941 82-110. o.; MÁDL 43-71. o.; HORVÁTH 2006 105-111. o.; BALOGH 2008 XII-XVIII. o.

után 1913. október 8-án terjesztette az országgyűlés elé³⁶⁷, melynek tárgyalására 1913. november 14-én különbizottság létrehozataláról döntöttek. A bizottsági munka³⁶⁸ eredményeképpen 1915-ben a képviselőház elé terjesztett, immár negyedik szövegváltozat³⁶⁹ sem vált törvénnyé.

Az első világháború utáni zűrzavaros helyzet konszolidációja után 1922-re állt össze az új kodifikációs bizottság Szászy Béla igazságügyi államtitkár vezetésével. Noha a bíróságok a korábbi törvényjavaslatok rendelkezéseit jórészt fennálló jogként alkalmazták, a hatályos magánjog egységes törvénykönyvbe foglalása iránti igény töretlennek mutatkozott a jogbiztonság szilárd alapokra helyezése érdekében.³⁷⁰ A bizottság többévi munkájának eredményeként Pesthy Pál magyar királyi igazságügyminiszter 1928. március 1-jén az országgyűlés elé terjeszthette *Magyarország magánjogi törvénykönyvének javaslatát*.

Teleszky 1882-es öröklési jogi tervezete

A kodifikáció szempontjából különösen fontosnak tűnt az öröklési jog terrénuma, amelyben az Optk. szabad végintézkedése és a köteles rész, valamint az ösiség-családiság szellemiségét hordozó ági öröklés egyaránt jelen volt. Az öröklési jog tervezetének megszövegezésére *Teleszky István* kapott megbízást. A terület kodifikációjának kiemelkedő fontosságára a kidolgozott normaszöveg megvitatásának bizottsági értekezletein többen is utaltak:

³⁶⁷ 886. sz. iromány. Törvényjavaslat, a polgári törvénykönyv. KI 1910a

³⁶⁸ 1192. sz. iromány. A képviselőház által kiküldött külön bizottságnak jelentése a polgári törvénykönyvre vonatkozó 886. számú törvényjavaslatról. KI 1910b

³⁶⁹ Melléklet az 1192. számú irományhoz. Törvényjavaslat, polgári törvénykönyv. (A képviselőház külön bizottságának szövegezése szerint.) KI 1910b

³⁷⁰ Szászy Béla véleménye szerint: „A törvény mindig könnyen felismerhető, a bírói ítéletben nem változtatható, állandó és határozott szabály, amelyet a bírónak nem előbb keresnie és megállapítania, hanem csak magyaráznia és alkalmaznia kell. Egy rendszeres törvénykönyv pedig a jogintézményeket szerves összefüggésükben és teljességükben építvén ki, a jogrendszer egészét adja s teljes szabálytömeget nyújt a jogkereső közönség és a bíró együttes tájékoztatására.” SZÁSZY 1928 17. o. Vö.: „Ha a magyar magánjog fejlődése azt mutatja is, hogy a jogrendszer a magánjogi kódexet nélkülözni tudja, ezt elsősorban annak kell tulajdonítani, hogy a magyar bíróság jogi érzéke, pártatlansága és igazságszeretete a kódex hiánya ellenére is megtalálta a helyes utat a nehézségek áthidalására” INDOKOLÁS 1929 11. o.

„Nem zárkozhatunk el azon érv súlya elől, hogy öröklési jogunk tagadhatatlan fogyatosításait szerves intézmények alkotása által mielőbb orvosolni szükséges. [...] Ami e téren 35 év óta történt, csak a zavarok növelésére szolgált. Az 1848. évi törvények ugyanis a régi jogállapotok megszüntetésére szorítottak, az ausztriai polgári törvénykönyv idegenszerűségénél és hatályának ideiglenességénél fogva nem verhetett gyökeret a nemzet jogéletében, az ősiségi patens is csak rombolt, de nem épített, az országbírói értekezlet szabályai hevenyében készültek és ennél fogva hiányosak.”³⁷¹

Az 1882-re elkészült mű az első azok sorában, amelyek a kötelesrészre vonatkozó szabályokat önálló fejezetben, terjengős részletességgel jelenítik meg.³⁷² A törvényjavaslat célja az elhunyt személyek vagyonának sorsának jogbiztonság megkivánta szabályozása volt, melynek helyes módját a korlátlan rendelkezési jog és a családi öröklési igények közötti összhang megteremtésében látta; ezért a tervezet vezérelvéül a kötelesrészrel megszorított végintézkedést emelte.³⁷³

Teleszky tervezete kötelesrészessként az örökhagyó leszármazóit, szüleit és túlélő házastársát jelölte meg.³⁷⁴ A kötelesrész mértéke leszármazók esetében törvényes örökrészük fele³⁷⁵, szülők esetében egyharmada³⁷⁶. A tervezet a házastárs kötelesrészének mértékét attól tette függővé, mely egyéb, öröklésre jogosult személyekkel konkurál: leszármazók léte esetén egy gyermekrész kétharmadának haszonélvezetét kapná életjáradékkal megválthatóan. Az örökhagyó felmenőjének vagy örökbefogadott gyermekének végrendeleti öröklésekor a hagyaték egyharmada illetve fele értékének 50%-a járna kötelesrészül. Amennyiben törvényes öröklésre nem jogosított személyek lennének a végrendeleti örökösök, a túlélő házastárs a hagyaték egyharmadának értékét követelhetné kötelesrészként.³⁷⁷ A kötelesrész jogi

³⁷¹ Pauler Tivadar igazságügyminiszter és Czorda Bódog lesújtó szavai. ÉJ 5-6. o.

³⁷² Grosschmid egyenesen Mommsen javaslatának és egyéb német megoldások szolgai átvételének, az „iparszerű joggyártás” termékének, „utánscribálmánynak” minősítette Teleszky tervezetét, melyben a magyar jogi hagyományok félretételével „mint ásvány, mechanice, belső összeforradás nélkül” rakódik össze „magánjogéletünk hiszekegye”. ZSÖGÖD 1882 550-560. o.

³⁷³ TELESZKY 1882b 3-5. és 9-14. o.

³⁷⁴ 70. §: „Az örökhagyó leszármazóit, atyját, anyját és házastársát köteles rész illeti, melyet a törvényben megállapított kitagadás esetein kívül az örökhagyó sem el nem vonhat, sem meg nem csonkíthat.” TELESZKY 1882a 21. o.

³⁷⁵ 90. §: „Az örökhagyónak törvényes házasságból született leszármazóit, továbbá a törvényesített, a vélt házasságból született gyermekeket s ezek leszármazóit, és ha az örökhagyó nő volt, törvénytelen gyermekeit és ezek leszármazóit is köteles részként törvényes örökösödési részöknek, illetőleg e rész értékének [...] fele illeti.” TELESZKY 1882a 27. o.

³⁷⁶ 98. §: „Az örökhagyó atyját és anyját köteles részként törvényes örökösödési részöknek, illetőleg e rész értékének egy harmad része illeti.” TELESZKY 1882a 29. o.

³⁷⁷ 101. §: „A házastársat köteles részként a 31. § esetében az ott meghatározott holtiglani haszonélvezetnek, illetőleg a 32. § szerinti életjáradéknak két harmad része; a 33. és 35. §-ok

természetét a javaslat a részletszabályokban hangsúlyozott értékéanti megnevezésén túl deklaratív külön paragrafusban is kötelmi követelésként jelölte.³⁷⁸

A Teleszky által elkészített öröklési jogi tervezetet annak országgyűlés elé terjesztését megelőzően az igazságügyminiszter által megbízott, illusztris tagokból álló szakértő bizottság³⁷⁹ vitatta meg és dolgozta át. Az 1883. október 27. és 1885. május 9. között tartott, mindösszesen hatvanhárom értekezlet közül a kötelesrészre vonatkozó kérdések a XI-XVII. ülésnapokon - 1884. március 15. és május 24. között – kerültek napirendre. Az értekezlet Teleszky tervezetét a leszármazók és a szülők³⁸⁰ kötelesrészének mértéke kapcsán változatlanul hagyta jóvá; a kötelesrész kötelmi követelés mivoltát pedig azzal erősítette meg, hogy a felmerült javaslat ellenére nem fogadta el a szükségörökös kifejezés normaszövegbeli használatát, utalva annak eltérő jelentéstartalmára.³⁸¹

A házastárs kötelesrészének mértékére és jogi természetére nézve a bizottság a Teleszky által javasoltaktól eltérve részben új normaszöveget alkotott. A többségi vélemény³⁸² szerint a lemenők öröklése esetén a törvény által engedélyezett haszonélvezet magában is csekély, azt ezek végrendeleti öröklése eseteire nézve nem volna méltányos megszorítani. Teleszky sikertelenül hivatkozott ezzel szemben a törvényes öröklés és a kötelesrész közötti lényeges különbségre, jelesül az előbbiben az örökhagyó vélelmezett akaratát feltételezte, míg az utóbbi éppen a végintézkedő kifejezett akarata ellenére juttatott jogosítvány. Mivel a tervezet az örökhagyó

eseteiben törvényes örökösödési részének, illetőleg e rész értékének fele; a 36. § esetében pedig törvényes örökösödési részének, illetőleg e rész értékének egy harmada illeti.” TELESZKY 1882a 30. o.

³⁷⁸ 76. §: „A köteles részre jogosított, ha csak őt végrendeletében az örökhagyó a köteles rész erejéig kifejezetten örökösnek nem nevezte, a hagyatékából nem a köteles rész hányadának megfelelő örökrészt természetben, hanem a vagyon becsértéke után megállapítva, és a hagyatéki terhek leszámítása után, a köteles részt, illetőleg annak kiegészítését, készpénzben követelheti.” TELESZKY 1882a 22. o.

³⁷⁹ A bizottság elnöke *Pauler* Tivadar igazságügyminiszter; tagjai *Kovács* Kálmán, *Zádor* Gyula és *Berczelly* Jenő igazságügyminiszteri tanácsosok; *Barta* Béla budapesti királyi ítélőtáblai elnök; *Manoilovics* Emil, *Szentgyörgyi* Imre, *Halmosy* Endre, *Czorda* Bódog és *Oberschall* Adolf királyi curiai bírák; *Wenzel* Gusztáv, *Hoffmann* Pál, *Apáthy* István, *Vécsey* Tamás budapesti királyi egyetemi tanárok; *Hodossy* Imre országgyűlési képviselő, a budapesti ügyvédi kamara elnöke; *Teleszky* István országgyűlési képviselő és budapesti ügyvéd, egyben az öröklési jog tervezetének szerzője; *Győry* Elek országgyűlési képviselő és budapesti ügyvéd; *Rudnyánszky* Ferenc és *Köves* György budapesti ügyvédek. Az értekezlet jegyzője *Tőry* Gusztáv igazságügyminiszteri segédfogalmazó volt.

³⁸⁰ A szülői kötelesrész ellen a jogirodalomban egyedül *Enyiczkey* tiltakozott, aki azt legfeljebb az életkörülményei miatt tartásra szoruló szülők esetében látta megfontolandónak. ENYICZKEY 1883 3. o.

³⁸¹ *Oberschall* javaslata szerint a „kötelesrészre jogosított” kifejezés túl hosszú műszó, helyette a „szükségörökös” terminus technicust ajánlotta, mely ugyan „nincsen helyesen képezve, de legalább kevésbé nehézkes”. ÉJ 108. o.

³⁸² A vélemény előterjesztője *Czorda* volt, támogatta még *Kovács*, *Zádor*, *Barta*, *Halmosy* és *Győry*. ÉJ 133-134. o.

akarátának lehető legteljesebb tiszteletben tartásán alapul, helytelen lenne ezeket egyenlő mértékben kiszabni.³⁸³ Az értekezlet ezt figyelmen kívül hagyva a lemenők végrendeleti öröklése esetében a holtigtartó haszonélvezet egészét rendelte házastársi kötelelrészül.³⁸⁴

Ezen esetekre nézve Teleszky a haszonélvezeti jog életjáradékká változtatásának jogát javasolta: indokai szerint ez megfelelné a kötelelrész készpénzbeni kiadása alapelvének, ráadásul az örökhagyó akarata ellenére nem volna célszerű a házastárs és a végintézkedésben megjelölt örökösök között kényszerű vagyonszövetséget kreálni. A javaslat megosztotta az értekezlet jelenlévő tagjait³⁸⁵, így az elnöklő miniszter szavazatával emelték határozattá Teleszky indítványát.³⁸⁶

Az öröklési jogról szóló 1887-es tervezet

Az öröklési jogról szóló törvény tervezetét és annak indokolását³⁸⁷ Fabiny Teofil magyar királyi igazságügyminiszter 1887. január 8-án nyújtotta be a képviselőháznak. A javaslat harmadik címe 47 szakaszon keresztül tartalmazta a kötelelrészre vonatkozó javaslatokat. Az általános határozatok körében találhatóak a kötelelrészre jogosítottak körére és a kötelelrész jogi természetére vonatkozó rendelkezések; a kötelelrész mértékét az egyes jogosított körökre vonatkozó részletszabályok tartalmazták. Az 1887 szeptemberében újonnan összeült országgyűlésben október 22-én benyújtott átdolgozott törvényjavaslat és annak indokolása³⁸⁸ a kötelelrész jogi természete tekintetében tartalmazott változást. Az ezen javaslatot átdolgozás céljából megtárgyaló igazságügyi bizottság 1889. február

³⁸³ Teleszky véleményéhez egyedül Oberschall csatlakozott. ÉJ 134. o.

³⁸⁴ A módosított 101. § szerint „A házastársat köteles részként a 31. § esetében az ott meghatározott holtiglani haszonélvezet egészen, a 33. és 35. §-ok eseteiben törvényes örökösödési részének, illetőleg e rész értékének fele; a 36. § esetében pedig törvényes örökösödési részének, illetőleg e rész értékének egy harmada illeti.” ÉJ 134. o.

³⁸⁵ Oberschall, Zádor és Halmosy támogatta; Czorda, Barta, Kovács és Györy ellenezte. ÉJ 135. o.

³⁸⁶ Az értekezlet a 101. § után felvette a következő új szakaszt: „Azon esetben, ha a házastársat kötelelrészként a 31. §-ban meghatározott haszonvétel illeti: jogukban áll az örökösöknek a házastársat a természetben való haszonvétel helyett a tiszta hagyaték egynegyed részének értéke után 6%-al számított életjáradékkal kielégíteni, amely életjáradék évnegyvedenkint előleges részletekben fizetendő s biztosítandó.” ÉJ 135. o.

³⁸⁷ 599. számú iromány. Törvényjavaslat, az öröklési jogról. KI 1884 20-313. o.

³⁸⁸ 41. számú iromány. Törvényjavaslat, az öröklési jogról. KI 1887a 1-297. o.

9-i dátummal fogadta el jelentését³⁸⁹, mely a túlélő házastárs kötelekrésére nézve hozott változásokat.

A kötelekrész szükségessége

A törvényjavaslat általános indokolása leszögezte, hogy a szabályozási koncepció lényege az öröklési jog egyenlő fontossággal bíró tényezőiként az egyén rendelkezési jogának és a család méltányos öröklési igényeinek igazságos és célszerű egyensúlyban tartása.

„Az, hogy az örökösödési jog terén a családi jogosultság kizárólagos uralmát életbeléptetni nem lehet, hanem az egyéni végrendekezési jogosultságnak is megfelelő tér hagyandó fenn, kétséget nem szenvedhet; de viszont az is alig vonható kétségbe, hogy az egyén rendelkezési jogosultságának sem lehet oly korlátlan hatalmat adni, mely a legszorosabb családi kapcsolatból folyó igények lábball tiprásával és a családterkölcsi kötelmek kigúnyolásával is magának feltétlen érvényt szerezhesen.”³⁹⁰

Az erkölcsi indokok mellett alátámasztják ezt a jogalkotói alapállást az európai fejlődés általános tendenciái, valamint az 1848 előtti magyar örökösödési jog szellemisége és az azóta eltelt időszak vitáiból leszűrt többségi álláspont egyaránt.

A két alapeszme közül a „családi kötelék alól felszabadult egyéni tulajdon” princípiumának általános elfogadottsága miatt mégis a végintézkedési szabadságnak kell elsőbbséget adni, melyet csupán az egyébként az Optk. és az OBÉ rendelkezései óta már „meghonosolt” kötelekrész intézménye törhet át a család jogos igényeinek védelme érdekében.³⁹¹

³⁸⁹ 412. számú iromány. A képviselőház igazságügyi bizottságának jelentése, „az öröklési jogról” szóló törvényjavaslatra vonatkozólag. KI 1887b 225-361. o.

³⁹⁰ KI 1884 107. o.

³⁹¹ A második javaslat 1889-es bizottsági jelentése hangsúlyozta: „Ezen törvényalkotás nem lesz új politikai irányoknak erőszakos úttörője, eszköze, de eltakarítja a haladás útjából a változhatlan viszonyok folytán összeomlott intézmények romjait s helyökbe állítja a nemzeti átalakulás vezéreszméihez: az egységes nemzet, az abban gazdasági autonómiai és családethicai alapokon fejlődő társadalom s a felelős, öntevékeny egyén igényei által szükségelt új jogi intézményeket, és, bár a cél nem lehet a régmúltak régészeti ápolása, — a javaslatban ép oly szerepköre van az észszerű conservatismusnak, mint a korszerű haladásnak. [...] Választ azon kérdésre kell adnunk, hogy [...] a beterjesztett törvényjavaslat mennyiben felel meg céljának: megóva látjuk-e ebben a múlt jogának azon őseréjét, mely ennek történeti institutióiban annak idején, mint korszerűség érvényesült, s át van-e ez hatva a nemzeti nagy átalakulás szelleme s korunk élő jogi meggyőződése és a célok tiszta tudata által akkép, hogy midőn egyszerre századok régi alkotásait zárja le: egyszeremind biztos alapjait rakja le új, hosszú életre szánt életerős fejlődésnek s a jogrend azon szellemének, a mely hogy köz- és magán-életünket áthassa, ma e codex által is megvalósítandó elsőrangú állami érdeket képez?” KI 1887b 226-227. o.

A kötelesrész intézménye mellett szóló érv, hogy a végrendelkező családtagja az adott viszonyok figyelembevételével célszerűbben intézkedhet hagyatékának sorsa iránt, melynek következményeként a hagyatékban található ingatlanok vagy egyéb egységet képező elemek a gyermekek közül legérdemesebbek tulajdonába kerülhetnek. Az ősiség megszűnte miatt különösen fontos körülmény, hogy a szabad végintézkedéssel szemben kizárólag a kötelesrész akceptálása által érhető el az a jogpolitikai törekvés, a családi vagyon (vagy annak törzsrésze) több nemzedéken keresztül a családban maradjon.³⁹²

A kötelesrészre jogosultak köre

A tervezet kötelesrészesekként mindössze az örökhatározó leszármazóit (törvényes, törvényesített és örökbefogadottakat egyaránt), szüleit és túlélő házastársát jelölte meg.³⁹³

A részletes indoklás a lemenők és a szülők kötelesrészét azzal a természetes kötelemmel magyarázta, melyet a legszorosabb családi viszonyokra alapozva minden korabeli európai öröklési rend elismert. A nagyszülők és egyéb felmenők mellőzését a kötelesrész intézményének a törvényes örökléshez való viszonyával magyarázták: mivel törvényes örökösödés sorrendjében az őket megelőző oldalági rokonok sem jogosítottak kötelesrészre, a következetesség megköveteli, hogy a szülőkön túli felmenők se kerülhessenek ezen jogosított körbe.

A házastársak kötelesrészesi minőségének biztosításával a jogalkotó a házassági viszony „belsőségét” kellően méltatni, a házassági életközösség követelményeit kellő figyelembe venni kívánta. Különösen indokolt ez a rendelkezés a régi magyar jogra tekintettel, mely az özvegyet a hagyatékból teljesen kirekeszteni sosem engedte. Az egykori özvegyi jog fenntartását ugyanakkor szükségtelennek ítélte a tervezet, ezért annak helyettesítéséül, „hazai jogunk e részbeni lovagias felfogásának elvi fenntartása szempontjából” elengedhetetlen a túlélő házastársaknak a jogosulti körbe való beemelése.

³⁹² KI 1884 104-109. o.

³⁹³ 62. §: „Az örökhatározónak leszármazóit, atyját, anyját és házastársát, ha a fennforgó esetben törvényes örökösödésre lennének hivatva, kötelesrész illeti, melyet a törvényben megállapított kitagadás esetein kívül az örökhatározó sem el nem vonhat, sem meg nem csonkíthat.” KI 1884 29. o. Az átdolgozott javaslat 65. §-a ezzel megegyező rendelkezést tartalmaz. KI 1887a 10. o. A képviselőház igazságügyi bizottságának szövegezése szerinti javaslat 65. §-a tartalmilag ezzel megegyező. KI 1887b 286. o.

Az európai kódexekkel megegyezően, a javaslat is kizárta a testvéreket és egyéb oldalági rokonokat a kötelesrészre jogosultak közül. Ennek oka, hogy a testvérek között rendszerint hiányzik az a szoros kötelék, mely megalapozhatná a végintézkedés ellenében törvény által garantált jogukat – azon esetekben, melyekben mégis fennállna ilyen bensőséges kapcsolat, „a törvényhozás a fennforgó viszonyok kellő méltatását bátran bízhatja magára az örökhagyóra”.³⁹⁴

A kötelesrész mértéke

A leszármazók kötelesrésze hasonlóan a korábbi javaslatokhoz, törvényes örökrészük fele³⁹⁵; a szülőké annak egyharmada³⁹⁶. A házastárs kötelesrésze leszármazók léte esetén csupán a hagyaték negyedrészének hasznélvezetére terjed ki; szülőkkal vagy örökbefogadott gyermekekkel konkurálva azonban a teljes hagyaték negyedének, az örökhagyó nagyszüleivel konkurálva vagy egyéb kötelesrészes hiányában a teljes hagyaték harmadának értékére tarthat igényt.³⁹⁷

A részletes indokolás szerint a kötelesrész mértékének a törvényes örökrészhez viszonyítása a javaslat vezéreszmjének tekinthető végintézkedési szabadság egyenes következménye, hiszen eszerint a törvény nem az örökhagyó vagyonából jelöl ki egy meghatározott részt, melyre nézve rendelkezési jogát elismeri – és ezzel a kötelesrészesek számára tartja fenn a vagyon másik részét –, hanem csupán megszorítja a végintézkedő akaratát a kötelesrész erejéig.

³⁹⁴ KI 1884 146-150. o.

³⁹⁵ 83. §: „Az örökhagyónak törvényes házasságból született leszármazóit, továbbá a törvényesített, a vélt házasságból született, az örökbefogadott és elismert gyermekeket, s ezek leszármazóit, végre az anyának házasságon kívül született gyermekeit és ezek leszármazóit kötelesrészként törvényes örökösödési részöknek, illetőleg e rész értékének fele illeti.” KI 1884 33. o. Az átdolgozott javaslat 86. §-a ezzel megegyező rendelkezést tartalmaz. KI 1887a 14. o. A képviselőház igazságügyi bizottságának szövegezése szerinti javaslat 86. §-a tartalmilag ezzel megegyező. KI 1887b 290. o.

³⁹⁶ 92. §: „Az örökhagyó atyját és anyját kötelesrészként törvényes örökösödési részöknek, illetőleg e rész értékének egy harmada illeti. [...] Ezen kötelesrész illeti az atyát és az anyát a törvényesített gyermek után is; az anyát pedig házasságon kívül született gyermeke után is. Az atyát vélt házasságból született gyermeke után csak akkor illeti kötelesrész, ha a 17. §. rendelkezése szerint [ti. amennyiben az atya a vélt házasság megkötésekor jóhiszeműen járt el] törvényes örökösödésre van hivatva. Az örökbefogadót az örökbefogadott gyermek után kötelesrész nem illeti.” KI 1884 35. o. Az átdolgozott javaslat 95. §-a ezzel megegyező rendelkezést tartalmaz. KI 1887a 16. o. A képviselőház igazságügyi bizottságának szövegezése szerinti javaslat 95. §-a tartalmilag ezzel megegyező. KI 1887b 292. o.

³⁹⁷ 95. §: „A házastársat kötelesrészként illeti:

a) a 33. §. esetében a hagyaték egynegyedrészének, illetőleg a közszerzeményen fölül levő hagyatéki vagyon egy negyedrészének holtiglani hasznélvezete,

b) a 34. és 36. §§. eseteiben törvényes örökösödési részének, illetőleg e rész értékének fele,

c) a 37. §. esetében törvényes örökösödési részének, illetőleg e rész értékének egyharmada.”

KI 1884 35. o. Az átdolgozott javaslat 98. §-a ezzel megegyező rendelkezést tartalmaz. KI 1887a 16. o.

A leszármazók köteleSRése tekintetében a jogalkotó következetlenségük okán elvetendőnek ítélte a gyermekek száma szerint változó mértékeket megállapító rendszereket. Ehelyett az ITSZ által is elfogadott fix hányadú szabály elfogadása mellett döntött, mely egyrészt az örökhagyó rendelkezési szabadsága és a leszármazók vagyonban való részesülésre való jogosultsága közötti igazságos kompromisszumnak tekinthető; ráadásul a norma alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai is igazolták célszerűségét.³⁹⁸

A szülők köteleSRésének mértékét a javaslat az ITSZ-től eltérve a leszármazói köteleSRészhez képest kisebb hányadban határozta meg. Ennek oka, hogy a gyermekek egy része az örökhagyó halála esetén gazdaságilag nem lépett az önállóság útjára, esetleg nevelése, iskoláztatása sem fejeződött még be, így számárakra az örökhagyó öfenntartásról gondoskodni képes felmenőihez képest nyilvánvalóan nagyobb köteleSRész biztosítása felel meg az igazságosság követelményeinek. Ezt indokolja a családi vagyon rendeltetése is, mely szerint az alapvetően lefelé száll.³⁹⁹

Az özvegy köteleSRésére nézve a tervezet a végintézkedő akaratát a lehető leginkább tiszteletben tartva a törvényes örökrészhez képest alacsonyabb köteleSRész megállapítását vélte méltányosnak.⁴⁰⁰

Az igazságügyi bizottság a túlélő házastárs köteleSRését minden esetben haszonélvezetként, de az özvegy neme szerint különböző mértékben rendelte meghatározni.⁴⁰¹ Ennek érdemi okát nem hozta fel a bizottsági indokolás, csupán arra hivatkozott, miszerint „a házastárs teljes egyenjogúsítása itt még kevesebb erkölcsi és természeti jogosultsággal bír”.⁴⁰² Ebből joggal következtethetünk arra, hogy egyrészt a tradicionális magyar magánjog nőket megillető özvegyi jogának szellemiségét transzplantálták a túlélő feleség magasabb mértékű köteleSRésének

³⁹⁸ KI 1884 162-166. o.

³⁹⁹ KI 1884 171-172. o.

⁴⁰⁰ KI 1884 172-174. o.

⁴⁰¹ Bizottsági javaslat 98. §: „Ha az örökhagyónak örökösödési joggal bíró leszármazója van: a) az életben maradt férjet holtiglani haszonélvezetűl az örökségnek egynyolczad része; b) az életben maradt nőt özvegyiségének időtartamára haszonélvezetűl az örökségnek egynegyed része, újabb férjhezmenetelétől haláláig pedig szintén haszonélvezetűl az örökségnek egynyolczad része illeti mint köteleSRész. Ha pedig az örökhagyónak örökösödési joggal bíró leszármazója nincsen: a) az életben maradt férjet holtiglani haszonélvezetűl az örökségnek egynegyed része; b) az életben maradt nőt özvegyiségének időtartamára haszonélvezetűl az örökség fele, újabb férjhezmenetelétől haláláig pedig szintén haszonélvezetűl az örökségnek egynegyed része illeti mint köteleSRész.” KI 1887b 293. o.

⁴⁰² KI 1887b 243. o.

javasolt szabályába, másrészt minden valószínűség szerint azt feltételezték, hogy az özvegyen maradt férfi inkább képes az öfenntartásra.

A kötelesrész jogi természete

Az általános indokolás kiemelte, hogy míg egyfelől a Code civil megoldásának esetleges alkalmazása „mrev újítás jellegével bírónak tűnne fel”, addig a közelmúlt magyar bírói gyakorlata az ITSZ vonatkozó szakaszának azon értelmezést fogadta el, hogy a leszármazók és felmenők a törvényes osztályrészt nem természetben, hanem csak készpénzben kifizetendő értéként követelhetik.⁴⁰³

Ebből kifolyólag a javaslat a kötelesrész jogi természetét egyértelműen kötelmi követelésként határozza meg. Kivételeit képezik e főszabálynak azon esetek, melyekben az örökhagyó a jogosultat teljes kötelesrésze mértékéig illetve annál kisebb mértékben örökösül nevezte; ilyenkor a jogosultak a végintézkedő által meghagyott mértékig örökrészt kapnak és csak az esetleges kiegészítést követelhetik készpénz formájában.⁴⁰⁴ Amennyiben a házastárs kötelesrésze a hagyaték egynegyedének haszonélvezetére terjed ki, az örökösök ezt ezen egynegyed rész értékének hat százaléka alapján megállapított életjáradék megfizetésével kiválthatják.⁴⁰⁵

A részletes indokolás hangsúlyozta, hogy a kötelesrészesek örökösi vagy kötelmi jogosultakkénti szabályozásának kérdése a „kiváló fontossággal” bír. A kötelesrészesek kötelmi követelésre szorítása mellett szólt, hogy ennek alkalmazásával az örökösödési kérdések könnyebben és egyszerűbben intézhetőek. Ez biztosíthatja az örökhagyó végakarátának a lehető legteljesebb elismerését is egyben, hiszen az általa a végintézkedésben örökösként megjelöltek nem kényszerülnek feltétlenül az általuk örökölt ingatlanok vagy egyéb hagyatéki

⁴⁰³ KI 1884 109. o.

⁴⁰⁴ 67. §: „A kötelesrésze jogositott nem természetben, hanem a vagyoni értéke szerint megállapítandó készpénzben követelheti kötelesrészét, kivéve azon esetet, midőn az örökhagyó őt a kötelesrésznek megfelelő hányadban örökösnek nevezte.”

68. §: „Ha az örökhagyó a kötelesrésze jogositottat a kötelesrésznél kisebb hányadban nevezte örökösnek, vagy részére hagyományt rendelt: a kötelesrésze jogositott ezen örökrészt vagy hagyományt elfogadni tartozik, de kötelesrésze kiegészítését követelheti.” KI 1884 30. o.

⁴⁰⁵ 96. §: „Ha a házastársat kötelesrészként [...] haszonvétel illeti: jogukban áll az örökösöknek a házastársnak a természetben való haszonvétel helyett a tiszta hagyaték megfelelő részének értéke után hat százttólival számított és biztosítandó életjáradékot adni, a mely életjáradék évnegyedenként előleges részletekben fizetendő.” KI 1884 35. o. Az átdolgozott javaslat 99. §-a ezzel megegyező rendelkezést tartalmaz. KI 1887a 17. o.

egységek kényszerosztályára. Az örökösi minőség esetén a végintézkedő rendelkezési szabadsága nem csupán korlátozott, hanem egyenesen megszűntnek lenne tekinthető. A 67. és 68. §.-okban található kivételes szabályt a végintézkedési szabadság primátusa indokolja.⁴⁰⁶

Az 1887 szeptemberében benyújtott második javaslat újdonsága, hogy az örökösök egybehangzó akarata esetén a kötelesrészt megillető hányadot a hagyatékból természetben, örökrészkénti kiszolgáltatásának lehetőségéről rendelkezett.⁴⁰⁷ Az indokolás szerint erre a változtatásra azért volt szükség, hogy azon örökösöket, kiknek a hagyatékon kívül más (pénzzé tehető) vagyonuk nincs, a hagyaték kényszereladásától vagy kényszerárverésre bocsátásától megkíméljék.⁴⁰⁸ Az 1889-es bizottsági javaslat fenntartotta ugyanezt a lehetőséget, indokolása szerint „szem előtt tartotta azon közgazdasági hátrányt, melyet a birtokok túlságos elaprózása s a kellő befektetésre nem képes kisbirtokok szaporítása vonna maga után”. Nemzetgazdasági szempontból károsnak ítélte az önmagukban egészséges gazdasági egységek kötelesrészenkénti szétDarabolását, „egy kis birtokrész kihatása helyett sokkal jobb a kötelesrészt szorítottá is az, ha megkapva a pénzt, más életmódra adhatja magát”.⁴⁰⁹

Az 1889-es bizottsági javaslat értelmében a túlélő házastársat kötelesrészként megillető haszonélvezetet az örökösök egybehangzó akarata esetén életjáradékká változtathatják.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ KI 1884 153-155. o.

⁴⁰⁷ 70. § (3) bekezdése: „Ha az örökös, vagy az örökösök mindnyájan kívánják: a kötelesrésztre jogosított a kötelesrésztnek megfelelő hányadban mint örökös természetben elégíthető ki.” KI 1887b 11. o. Ugyanígy rendelkezett a bizottsági javaslat 70. § (2) bekezdése is. KI 1887b 287. o.

⁴⁰⁸ KI 1887a 139.o.

⁴⁰⁹ KI 1887b 230-231. o. Az 1889-es bizottsági indokolás szerint: „az, hogy az örökösök [a kötelesrésztre jogosult] választásuk szerint természetben, [vagy] pénzben elégíthessék ki, nem áll ellentétben az örökösök akaratával, csak azt célozza, hogy az örökösök ne legyenek kénytelenek esetleg a pénzbeli kielégítés végett a birtokot elpredálni, vagy épen kényszer-árverés esélyének kitenni.” KI 1887b 245. o.

⁴¹⁰ Bizottsági javaslat 99. §: „[...] a házastársat kötelesrésztül illető haszonélvezet helyett, ennek pénzbeli járadékká változtatását követelhetik az örökösök akként, hogy ezen megváltási járadék a haszonélvezet tárgyát képező hagyatéki hányad értéke évi öt százalékának feleljen meg. Ezen megváltásnak csak akkor van helye, ha azt az örökösök mindnyájan kívánják és ha ezen megváltást választották: e választástól a haszonélvezet megszűnéséig többé vissza nem léphetnek. A járadék biztosítandó és évnegyedenként előleges részletekben fizetendő. KI 1887b 293. o.

A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete

A kódex tervezetét előkészítő bizottság 1898. szeptember 23-i 51. ülésén *Schwarz Gusztáv* előadó javaslatait tárgyalta a kötelelész tekintetében felmerült legfontosabb kérdések – a jogosultak köre, a kötelelész mértéke és jogi természete – tekintetében.⁴¹¹ A bizottság munkájának befejeztével a kódextervezetet ötkötetes indokolással ellátva 1900-ban tárták a nyilvánosság elé: ennek Ötödik címének 1953-1982. §-ai rendelkeztek a kötelelészről.⁴¹²

A kötelelész szükségessége

Az előkészítő bizottság előadójaként *Schwarz* hangsúlyozta a kötelelész szabályozásának kiemelt fontosságát: míg a hibás, igazságtalan törvényes öröklési rendet felülírhatja a végrendelezői akarat, addig a kötelelész kógens szabálya áttörhetetlen korlátját képezi ennek az akaratnak. Ezért ezen imperatív norma megalkotása során körültekintő eljárással kell az individuális akarat és az általános érzés által természetes örökösöknek tekintettek érdekei közötti összhangot megtalálni. Az előadó szerint az, hogy a jogalkotó francia rendszer szerinti lekötött fix vagyomból vagy a római-német rendszer szerinti végintézkedési szabadságot tekinti kiindulópontjának, voltaképpen dialektikus különbség – a szabályozás lényegét a bizottság előtt fekvő kérdések alkotják. Alapelvül szögezte le, hogy „a vagyonszállás nehéz feladatában a törvényhozónak osztoznia kell a végrendelezővel”; ezért kompromisszumos megoldást javasol a régi jog álláspontja és a teljes végintézkedési szabadság között.⁴¹³

Az 1900-as törvényjavaslat indokolása elismerte, hogy a magyar jog szellemiségének jobban megfelelné, ha az örökhagyó rendelkezési szabadsága nagyobb mértékben lenne biztosított a szerzemény felett, mint az öröklött vagyon tekintetében. Az ITSZ azonban elvetette ezt a megoldást és az azóta eltelt közel fél évszázad köztudata és bírói gyakorlata befogadta a kötelelész intézményét, ennek

⁴¹¹ BJ 14-29. o. A bizottságban jelen volt Lányi Bertalan vezető-tag (az ülésnap levezető elnöke), Vavrik Béla tanácskozó tag, Imling Konrád, Schwarz Gusztáv, Sipőcz László, Thirring Lajos és Zsögöd Benő szerkesztő tagok, valamint Szladits Károly (jegyzőkönyvvezető).

⁴¹² MÁPTKT 433-438. o.

⁴¹³ BJ 15-16. o.

okán a jogalkotó sem lát elegendő indokot az öröklési jog rendszerének újjáalakítására.⁴¹⁴

A kötelesrésze jogosultak köre és a kötelesrész mértéke

Az előkészítő bizottság előadói javaslata értelmében kötelesrésze jogosult az örökhagyó leszármazói, szülei és hitvestársa. Magát a jogosulti kört a tárgyalások során csak a túlélő házastárs kötelesrésze, leginkább annak jogi természete kapcsán érte kritika; a bizottság által elfogadott alapelvek a javaslatot elfogadták.⁴¹⁵

a) A leszármazók kötelesrészének mértéke tekintetében *Schwarz* elvetette a korábban többek között *Grosschmid* által javasolt, öröklött és szerzett hagyatéki elemek közötti megkülönböztetést, valamint a gyermekek száma szerint változó francia ihletettséggű modellt; utóbbit ugyan etikailag mély értelmű és igazságos rendszernek minősítette, ugyanakkor a sokgyermekes örökhagyó esetében alkalmazása a rendelkezési szabadság szinte teljes megtagadásával járna, ezért szintén alkalmazhatatlan. A fix és a változó kötelesrész kombinációját, mely szerint a szülő idegenek javára csak egy gyermekről rendelkezhetne, gyermekei között és ezek javára azonban a vagyon felét szabadon feloszthatná (és így a másik fele kötelesrészként maradna), véleménye szerint „plausibilis, de nálunk idegenszerű”, ráadásul egyes helyzetekben indokolt lehet jó anyagi helyzetű gyermekekkel szemben szegényebb sorsú házastárs vagy testvér javára való rendelkezés is.

Ezért tekintettel arra, hogy a törvényhozó minden helyzetre nézve igazságos megoldást képtelen megalkotni, a legcélszerűbb az Optk. nyomán az ITSZ-ben fenntartott, a leszármazók kötelesrészét törvényes örökrészük felében meghatározó szabály törvénybefoglalása.⁴¹⁶

Schwarz javaslatát az előkészítő bizottság tagjai jórészt támogatták, noha *Grosschmid* erkölcsileg megalapozottabbnak látta a vagyoneredet szerinti különbségtételt, hiszen a saját szerzeményről való rendelkezés megkötése kevésbé lenne indokolt, mint az egyébként is öröklés útján rászállt családi vagyon feletti

⁴¹⁴ INDOKOLÁS 1900 286-287. o.

⁴¹⁵ BJ 28. o.

⁴¹⁶ BJ 18-19. o.

végintézkedés.⁴¹⁷ Vavrik a kombinációs rendszer híveként a rendelkezési szabadság nagyobb megszorítására tett javaslatot. Eszerint kötelesrészül lekötendő a hagyaték fele, az örökgyő vagyona egynegyedéről szabadon, míg a negyedik negyedrésztől csak leszármazói és hitvestársa javára rendelkezhetne:

„Természetellenes, pervers hajlam, hogy a szülő ne leszármazóira hagyja vagyont, s e törekvést törvényhozásilag nem lehet elősegíteni oly módon, hogy a szülő oly ép oly arányban rendelkezessék vagyonáról idegen javára, mint amennyi gyermekeinek jut.”⁴¹⁸

Sipőcz ezzel szemben hangsúlyozta, hogy a szülői tekintély emelése a gyermekek érdekében is a kötelesrész javasolt mértéke mellett szól, a Vavrik által pártolt megoldás elfogadása esetén a „szülői vagyon urai voltaképpen a gyermekek lennének”.⁴¹⁹

A bizottság tárgyalásainak befejeztével a leszármazói kötelesrész előadói javaslatát elfogadva, azt a törvényes örökrész felében rendelte meghatározni⁴²⁰; ez a szabály jelent meg *1900-as törvényjavaslatban* is.⁴²¹ A kódextervezet indokolása kiemelte, hogy az örökgyőt szükségtelen és helytelen imperatív rendelkezésekkel gúzsba kötni, ugyanakkor túlzás lenne rendelkezési jogát teljesen szabadjára engedni, hiszen utóbbi eredményeképpen „rövidlátás vagy rosszakarat” akár teljesen elvehetné azokról az örökséget, akiket az általános érzés szerint megillet. A szülőnek juttatott individualizációs lehetőség és annak a jogalkotó által a kötelesrész formájában és mértékében megállapított korlátai igazságos egyensúlyi helyzetet teremtenek.⁴²²

b) A szülők kötelesrésze tekintetében Schwarz tervezete az ITSZ szabályától való eltérésre tett javaslatot: tekintettel arra, hogy törvényes öröklés esetén a házastárs a szülőt megelőzi a szerzeményi vagyon feletti öröklési sorrendben, így a szülők számára szerzeményben is adandó kötelesrész felborítaná a rendszer logikáját.

⁴¹⁷ BJ 24-25. o.

⁴¹⁸ BJ 21. o.

⁴¹⁹ BJ 24. o.

⁴²⁰ BJ 28. o.

⁴²¹ 1953. §: „Az örökgyőnek azt az ivadékát, aki a végintézkedés hiányában törvényi örököse lenne, kötelesrészül törvényi örökrésze értékének fele illeti.” MÁPTKT 433. o.

⁴²² INDOKOLÁS 1900 287. és 292-293. o.

Ezért a szülők számára csak az ági vagyon felét javasolta kötelesrészül megállapítandónak.⁴²³

Javaslatát támogatta *Grosschmid*⁴²⁴ és *Thirring*⁴²⁵; ugyanakkor *Imling*⁴²⁶ és *Sipőcz*⁴²⁷ a szülő és gyermekek között ági vagyon nemléte esetében is fennálló tartási kötelezettség erkölcsi mivoltára és célszerűségi okokra hivatkozva egyértelműen a szülői kötelesrész teljes hagyatékból való megállapítása mellett érvelt. *Vavrik* az előadói javaslatot elutasítva kiemelte, hogy a szülők kötelesrészben részesítése vagyoneredetre tekintet nélkül határozandó meg vagy akár vetendő el teljesen. Amennyiben a bizottság a szülők kötelesrészének elfogadása mellett dönt, úgy annak mértékét a hagyaték egyharmadában javasolta kijelölni; alternatív javaslatként elfogadhatónak tartotta a szülők túlélő házastárs javára történő való kötelesrészből mellőzését is.⁴²⁸

A szülői kötelesrész léte és mértéke tekintetében a bizottság a fennálló nézetkülönbségekre hivatkozva nem hozott érdemi döntést⁴²⁹, ugyanakkor a következő ülésen megjelenő Erdély Sándor igazságügyminiszter „a további szerkesztésre útmutatásul” lényegében az előadói javaslatot támogató nyilatkozatot tett.⁴³⁰ Ennek megfelelően az *1900-as tervezet* a szülő kötelesrészül az elhunyt halála előtti 32 év alatt az örökhagyóra hárult ági vagyon értékének felét rendelte azzal a megkötéssel, hogy ez legfeljebb a teljes hagyaték felerészét teheti ki.⁴³¹ Az indokolás ezt a bírói gyakorlatból kölcsönzött megoldást helyesnek ítélve leszögezte, hogy azt a magyar öröklési jog etikai alapgondolata, a vagyon lefelé szállása, illetve az abból a családiságot figyelembe véve konstruált ági öröklés indokolta.⁴³²

c) A túlélő házastárs kötelesrésze az előkészítő bizottság előadói tervezete szerint törvényes örökrészének felének állagában állapítandó meg; gyermekekkel

⁴²³ BJ 19-20. o.

⁴²⁴ BJ 25. o.

⁴²⁵ BJ 25. o.

⁴²⁶ BJ 23. o.

⁴²⁷ BJ 24. o.

⁴²⁸ BJ 21. o.

⁴²⁹ BJ 27-28. o.

⁴³⁰ 52. ülés. 1898. évi szeptember hó 30. BJ 29. o.

⁴³¹ 1955. §: „Az örökhagyó szülőjét, ha végintézkedés hiányában ő vagy az örökhagyó házastársa lenne a törvényi örökös, kötelesrészül illeti annak az értéknek a fele, mely a haláleset előtti harminczkét év alatt róla vagy elődjéről az örökhagyóra szállt. E kötelesrész a hagyaték felének értékét meg nem haladhatja.” MÁPTKT 433. o.

⁴³² INDOKOLÁS 1900 298-299. o.

konkurálva is illesse azonban meg az özvegy nőt az illő tartásra való jog.⁴³³ A tárgyalások során a hozzászólók egyhangúlag elutasították ezt a javaslatot, helyette az özvegy számára nemtől függetlenül a hagyaték egy része feletti haszonélvezeti jog vagy illő tartás biztosítását láttak megfelelőnek. Indokaik szerint meg kell adni az örökhagyó számára azt a szabadságot, hogy saját belátása szerint döntsön házastársa hagyatékban való részesítéséről és annak mértékéről, hiszen a házastárs végintézkedésbeli mellőzése esetén rendszerint emögött „felbomlott az áldásos családi viszony oly körülmények hatása folytán, melyeknek nyilvánosságra hozását akár a női becsület, akár a férfi tekintélye, szóval a ház tisztessége tiltja.”⁴³⁴

Az érvek hatására maga Schwarz is támogatólag nyilatkozott javaslata módosításáról.⁴³⁵ A bizottság végleges döntése ennek megfelelően törvényes örökrésze haszonélvezetét javasolta a túlélő házastárs kötelesrészéül, melyet özvegy nők esetében illő tartás követelésének jogával egészítettek ki.⁴³⁶

Az 1900-as törvénytervezet ettől némileg eltérve a házastársi kötelesrészt a hagyaték fele feletti, özvegy nő esetében kötelesrész hiányában az illő tartás mértékéig való haszonélvezetben jelölte ki. Szülői és házastársi kötelesrésze való igények egyidejűsége esetén a szülők jogainak védelmére szolgált az a rendelkezés, mely szerint a házastársi haszonélvezet nem érintheti a szülői kötelesrészt. A szülők jogosultságával konkuráló, az illő tartás mértékét sem elérő házastársi kötelesrész ugyanakkor a szülői kötelesrész terhére egészítendő ki; e kettő kumulációja sem érheti el azonban a hagyaték értékének felét.⁴³⁷ A szabályozás célja tehát egyértelműen a túlélő házastárs létfeltételeinek, illő tartásának minden esetben való biztosítása volt, melyet bármelyik kötelesrészes igényeivel szemben elsőbbség illet –

⁴³³ BJ 20-21. o.

⁴³⁴ Vavrik véleménye. BJ 23. o.

⁴³⁵ BJ 25. o.

⁴³⁶ BJ 27. o.

⁴³⁷ 1954. §: „Az örökhagyó házastársát, ha végintézkedés hiányában ő lenne a törvényes örökös, kötelesrészül a hagyaték felének haszonélvezete illeti.”

1957. §: „Házastársi és szülői kötelesrész találkozásában a házastárs kötelesrésze a hagyaték felének csak arra a részére terjed, mely a szülői kötelesrész levonása után fennmarad.”

1958. §: „Az özvegyet özvegyisége idejére kötelesrészül illeti:

1. ha a házastársi kötelesrész nem illeti, a hagyatékban az illő tartás mértékéig való haszonélvezete, mely azonban a hagyaték felén túl nem terjedhet;

2. ha a házastársi kötelesrész a szülői kötelesrésszel való találkozás [...] esetében az illő tartás mértékét el nem érné: a haszonélvezetnek e mértékig való kiegészítése. E kiegészítés első sorban a szülő kötelesrészét terheli. A házastársi és özvegyi kötelesrész együttvéve a hagyaték felének haszonélvezetén túl nem terjedhet.” MÁPTKT 433-434. o.

az ezen felüli terjedelmű haszonélvezetre való jog ugyanakkor sorrendiségében az utolsó helyre került.

Az indokolás rámutatott, hogy mivel a javaslat a házastársat törvényes örökössé teszi, emiatt kötelesrész is kell, hogy illesse. A szabályozás célja, hogy a túlélő házastárs megközelítőleg úgy élhessen tovább, mint addig: ezért célszerű nem állagöröklést, hanem haszonélvezeti jogot adni számára. Amennyiben állagörökös lenne, halála után az ő családja örökölné az eredeti örökhagyótól származó vagyont, mely nyilvánvalóan ellentmondana a kódextervezet családiságon, ági öröklésen alapuló szellemiségének. A haszonélvezet biztosítása kedvező az örökhagyó vérszerinti családtagjai számára, hiszen a hagyaték egyes elemei megmaradnak tulajdonukban; ugyanakkor az özvegyen maradt hitvestárs is képes fenntartani korábbi egzisztenciális körülményeit.⁴³⁸

A kötelesrész jogi természet

Az előkészítő bizottság előadói javaslata hivatkozva a régebbi magyar jogból fakadó eszmére, valamint az ITSZ 7. §-ának „félreérthetetlen” értelmezésére, a kötelesrészesek örökös jogállásának biztosítását pártolta. Utalt rá, hogy a jogirodalomban a természetbeni kiadás ellen a hagyaték megosztásának gyakorlati nehézségeit és a hagyaték potenciális elaprózódásában rejlő gazdasági hátrányt hozták fel; azonban ezek véleménye szerint eltörpülnek a javaslatát alátámasztó érvek mellett. A kötelesrész etikai alapgondolata ugyanis nem más, mint hogy a természet és törvény szerinti valódi örökös adott esetben idegen végrendeleti örökös ne fizethesse ki pénzzel, azaz ne foszthassa meg a hagyatékban található vagyontárgyak egy részének jövőbeni tulajdonától. A pénzbeli kielégítés az esetek többségében valamelyik fél anyagi veszélyeztetésével is jár, nehezíti a kötelesrészesek helyzetét, hogy a hagyaték valódi értékének ismerete hiányában fiktív összegre kénytelen perelni.⁴³⁹

A korábbi tervezetek szellemiségétől eltérő javaslatot a bizottság tagjai közül *Sipőcz*, *Grosschmid* és *Thirring* biztosította támogatásáról. Indokaik szerint a kötelesrészre jogosult voltaképpen törvényes örökös, így nincs indoka annak, hogy az őt az örökhagyó vagyonából megillető rész kiadására a törvényes öröklésnél

⁴³⁸ INDOKOLÁS 1900 296-298. o.

⁴³⁹ BJ 16-18. o.

alkalmazott szabálytól eltérjenek. Az értékben való kifizetés ráadásul a végrendeleti örökösöket gyakran adósságba sodorja, hiszen különösen megterhelt hagyatéki ingatlanok esetén képtelenek enélkül a kötelesrészesek által követelt pénzösszeget előteremteni. Az ingatlanhagyaték kényszerű osztályát ezért valójában a kötelesrész készpénzkövetelésben meghatározása sem képes megakadályozni; a birtokok elaprózódásának problémája csak „közigazgatási rendszabályok” útján rendezhető.⁴⁴⁰

A tárgyalások során kisebbségi álláspontot képviselő *Vavrik* és *Imling* szerint célszerűségi, erkölcsi és közgazdasági okok egyaránt a kötelesrész kötelmi követeléskénti meghatározása mellett szólnak. A kötelesrészes örököskénti fellépése bármilyen csekély pótlandó rész esetén is „bonyodalmakat okoz és az öröklési kérdések huzavonáját idézi elő”. Az örökhagyó a család érdekeire nézve igazságos végintézkedésének érvényesülését gátolja, ha a kötelesrészes örökösként részesül az osztályból, hiszen ezzel elvonhat olyan javakat is a végrendeleti örökösöktől, melyeket az elhunyt a családi és gazdasági viszonyok figyelembevételével kifejezetten azoknak kívánt juttatni. Az örökösi jogállás ráadásul kisebb ingatlanok és gazdaságilag egységes hagyatéki elemek széthullását eredményezheti, mely káros jelenségnek a törvényhozó nem lehet elősegítője.⁴⁴¹

A meglévő véleménykülönbségek miatt a bizottság nem határozott meg közös álláspontot; az igazságügyminiszter azonban a szülői kötelesrészhez hasonlóan deklaratív módon döntötte el a kérdést: eszerint főszabály a pénzkövetelés, de az örökösök számára biztosítandó az a lehetőség, hogy közös döntésükkel a kötelesrészt természetben adják ki.⁴⁴²

Az *1900-as tervezet* általános szabályt nem, csak kivételt állított fel a kötelesrész jogi természetére vonatkozóan, ugyanakkor szóhasználatuk konzekvensen az örökrész „értékét” rendeli a jogosítottak számára – így nyilvánvaló, hogy a kötelesrészre való igényt kötelmi követelésnek tekintette. Erre utal közvetett módon az örököstársak egyhangú döntése esetére a jogosult leszármazó számára természetbeni kiadás lehetőségét biztosító szabály⁴⁴³ is – ugyanakkor a szülők esetében ez a szabály nem került a tervezet szövegébe! A házastársi és az özvegyi

⁴⁴⁰ BJ 24-25. o.

⁴⁴¹ BJ 21-23. o.

⁴⁴² BJ 28-29. o.

⁴⁴³ 1968. §: „Ha az örökösök mindnyájan kívánják, a kötelesrészre jogosult ivadék nem pénzben, hanem kötelesrészének megfelelő hányadban mint örököstárs természetben elégtetik ki.” MÁPTKT 436. o.

haszonélvezet a korábbi öröklési törvényjavaslatoknak megfelelően az örökösök akarata szerint pénzjáradékká változtatható.⁴⁴⁴ A polgári törvénykönyv javaslatának indokolása megismétli a bizottság előadói javaslatában felhozott érveket.⁴⁴⁵

Az általános polgári törvénykönyv revíziója és további tervezetei

Az első tervezet kötelelőszere vonatkozó javaslatai viszonylag élénk vitát váltottak ki azon szabályok tekintetében, melyek már korábban is az érdeklődés kereszttüzében álltak: egyes megszólalók egyenesen a kötelelőszere szükségességének kérdését feszegették; a vita nem jelentéktelen része a jogosult kör és a kötelelőszere jogi természete körül zajlott. Ennek megfelelően a főelőadmány előkészítése céljából tartott vezetőségi értekezleteken, magában a főelőadmány szövegében, majd pedig a főelőadmány javaslatait újratárgyaló bizottság⁴⁴⁶ ülésein egyaránt hangsúlyosan jelentek meg ezen kérdések; az arra adott válaszok pedig helyenként a korábbiakhoz képest új irányt mutattak a jogalkotás számára. Az 1913-as második tervezet és törvényjavaslat a házastársi kötelelőszere tekintetében a korábban javasoltaknál is szűkebb kört határozott meg, mely tendencia majd az Mtj-ben érte el a tetőfokát. A szabályozás technikája a német-osztrák mintákat idézően továbbra is kazuisztikus, nehézkes volt.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ 1959. §: „A házastársi és özvegyi kötelelőszere az örökösök egyértelműleg pénzbeli járadékká változtathatják. E járadék biztosítandó és negyedévi előleges részletekben fizetendő.” MÁPTKT 434. o.

⁴⁴⁵ INDOKOLÁS 1900 289-291. és 328-329. o.

⁴⁴⁶ A bizottság elnöke a mindenkori igazságügyminiszter, állandó helyettese *Imling Konrád* államtitkár volt. A bizottság tagjai a bírói és közigazgatási karból, a „tanári karból” és az ügyvédek köréből verbuválódtak: *Vavrik Béla*, *Gottl Ágost* és *Ádám András* kúriai tanácselnökök, *Thirring Lajos* kúriai bíró, *Sipőcz László* fővárosi árvaszéki elnök; *K. Kováts Gyula*, *Grosschmid Béni*, *Nagy Ferenc*, *Sághy Gyula* és *Schwarz Gusztáv* budapesti egyetemi tanárok; *Baracs Marcell*, *E[dvij] Illés Károly*, *Nagy Dezső*, *Schreyer Jakab* budapesti, *Menyhárház Gáspár* kolozsvári és *Molecz Dani* pozsonyi ügyvédek.

⁴⁴⁷ Kiss Albert az 1913-as tervezet kritikájául fel is róttá, hogy a BGB-hez képest is jóval terjedelmesebb, 58 paragrafust tartalmazó normaszövegben rendelkezik a kötelelőszere – ehelyett elegendőnek látta az elvi alapok szabályozását, melyek kitöltése a bírói gyakorlat feladata lehetne. KISS 1914 4. o. Olchváry Zoltán szerint a kazuisztikus szabályozás nem pusztán célszerűtlen, de a gyakorlatban igazságtalan eredményekre is vezethet. OLCHVÁRY 1917 390. o.

A kötelesrész szükségessége

Az első tervezetet átdolgozó bizottság által elkészített *főelőadmány* a kötelesrész intézményének elvi fenntartását az azzal szembeni vélemények hiányával indokolva deklarálta; a lemenők kötelesrésze kapcsán mégis felvetődött ez az elvi jelentőségű kérdés is.⁴⁴⁸

A főelőadmány utalt azokra a véleményekre, melyek szerint az örökhagyó számára meg kell adni a szabadságot, hogy valamely leszármazója javára hagyja vagyonát akár a többiek kizárása mellett is. Ezzel ugyanis növelhető lenne a családi fegyelem, a gyermekeket pedig „az önmagukra utaltság érzése egyéni törekvésre, önálló vagyongyűjtésre és takarékosásra sarkallná”. A főelőadmány ezen, már korábban is többször elhangzott érveket elvetve világossá tette, hogy a családi vagyon egyben tartása önmagában nem lehet az öröklési jog kizárólagos irányadó vezéreszméje. A családíság elve alapján a vagyon lehetőség szerint családban tartása mellett egyenrangúan fontos cél az örökhagyó természet szerinti örökösének legalább bizonyos mértékű, megélhetéséhez szükséges vagyoni alap biztosítása. Ennek figyelembevételével a gyermekek valamely testvérük javára való „deposzálása gazdaságilag csak a proletariátust növelné”; továbbá nyilvánvalóan erkölcsileg visszas helyzetet teremtene, „a családi együttérésre romboló hatást” gyakorolna azáltal, hogy a testvérek az örökhagyó életében versengenének az örökségért. Mindezen negatív következmény miatt a főelőadmány egyértelműen elvetette az örökhagyó rendelkezési szabadságának ilyen értelmű kiterjesztését.⁴⁴⁹

A kötelesrésze jogosultak köre és a kötelesrész mértéke

a) A leszármazók kötelesrésze kapcsán a *főelőadmány* foglalkozott az öröklött és szerzett vagyon megkülönböztetésének azon esetleges következményével, mely a hagyaték egyes részeiben a vagyonelemek eredete szerint eltérő mértékű követelést tenne lehetővé az örökhagyó végintézkedése ellen. Ezenkívül terítékre kerültek a

⁴⁴⁸ CCLIX. sz. elvi kérdés. „Miképpen szabályoztassék az ivadék kötelesrésze? Nevezetesen: a) Illesse-e az ivadékot kötelesrész a többi ivadéktársával szemben is, avagy csupán más részesítettekkel szemben?” FŐELŐADMÁNY 181. o.

⁴⁴⁹ FŐELŐADMÁNY 182-184. o.

kötelesrész mértékének állandó vagy a jogosultak számát követően rugalmasan változó mivoltára tett javaslatok is.⁴⁵⁰

Az 1900-as javaslat indokolásához hasonlóan a főelőadmány is utalt arra a tényre, hogy az ősi, öröklött vagyon megkülönböztetése, a felette való szabad rendelkezés nagyobb mértékű megkötése régebbi magyar magánjog illetve a javaslat öröklési rendje családöröklési alapelveinek egyaránt megfelelné:

„Mai jogérzetünk is jogosultabbnak tekinti a szerzett, semmint az öröklött vagyonról való szabad végrendekezést; mert a szerzeménnyel való rendelkezés a munka jogán alapul s annak csak a szerzetet szab korlátot, de az öröklött vagyont erkölcsi kötelesség azoknak juttatni, akikben a szerző vére él tovább.”⁴⁵¹

A kötelesrésznek egyébként máshol felhozott erkölcsi, gazdasági jellegű hátrányait azonban a rendelkezési jog bármilyen megszorítása csak növelné, hangsúlyosabbá tenné; mindemellett az öröklési jog szabályainak ilyen irányú megváltoztatása, az öröklött vagyon több mint felének megkötése „visszafejlődést jelent a mai jog szabadabb eszmeköréből az ősiség felé”.⁴⁵²

A lemenőket megillető kötelesrész mértékére nézve a főelőadmány a tervezet által konstruált fix hányadú rendszert javasolta fenntartani. Minden más, a gyermekek számával együtt növekvő kötelesrészesi hányadot ajánló javaslat a végintézkedési szabadság olyan túlzott mértékű korlátozásával járhat, mely elveszi az örökhagyó azon lehetőségét, hogy a törvényes öröklés adott esetben helytelen, igazságtalan vagyoneeloszlását korrigálhassa.⁴⁵³

A *polgári törvénykönyv 1913-as tervezete és törvényjavaslata* a lemenők kötelesrészét erkölcsileg megalapozottnak tekintve⁴⁵⁴ továbbra is törvényes örökrészük felében jelölte ki.⁴⁵⁵ Ez a rendelkezés a *képviselőház különbizottságának*

⁴⁵⁰ CCLIX. sz. elvi kérdés. „b) Ne illesse-e az ivadékot nagyobb kötelesrész az örökhagyó öröklött vagyonában, mint a szerzeményben? c) A kötelesrész hányada állandó legyen-e, vagy pedig a többi ivadéktárs számához képest változó?” FŐELŐADMÁNY 181. o.

⁴⁵¹ FŐELŐADMÁNY 185. o.

⁴⁵² FŐELŐADMÁNY 184-186. o.

⁴⁵³ FŐELŐADMÁNY 186-189. o.

⁴⁵⁴ Az indokolás deklarálta, hogy „a mai jog alapelvei e részben átmentek a köztudatba és változtatásnak szüksége nem merült fel. Az ivadék kötelesrésze, mint a természet parancsoló szaván alapuló, indokolásra sem szorul”. KI 1910a 380-381. o.

⁴⁵⁵ 1784. §: „Az örökhagyónak azt az ivadékát, aki törvényes örököse, vagy aki végintézkedés hiányában az lenne, kötelesrészül törvényes öröksége értékének a fele illeti.” KI 1910a 351. o.

szövegváltozatában szó szerint megegyezően maradt meg⁴⁵⁶; az *Mtj.* más megfogalmazásban, de változatlan tartalommal⁴⁵⁷ tartotta meg.

b) A szülők kötelesrésze tekintetében az 1900-as javaslat felülvizsgálata során a *főelőadmányi bizottság* azt a lehetőséget mérlegelte, mely szerint a szülők nem értékkövetelésre, hanem csupán illő tartásra szolgáló haszonélvezetre tarthatnának igényt.⁴⁵⁸ A főelőadmány elutasította ezt a javaslatot visszásnak minősítve azt a lehetőséget, hogy a szülőt abból a vagyomból is kizárhatnák, amely az ő vagy ága jóvoltából jutott korábban az örökhagyóra. Házastárs hiányában nem tekinthető indokoltnak az sem, hogy a végintézkedők idegeneknek juttathassák az egész szerzeményi vagyont. A bizottság döntése értelmében az a megoldás igazságos és méltányos, mely a szülőt mindabban a vagyomban kötelesrésze jogositja, melyet végintézkedés hiányában örökölné; a kötelesrész mértéke pedig vagyoneredetre tekintet nélkül a törvényes örökrész értékének fele legyen.⁴⁵⁹

Az *1913-as kódexjavaslat* a szülők kötelesrészben részesítését etikai követelményként értékelve⁴⁶⁰ alapvetően nem változtatott a korábbi tervezet megoldásán.⁴⁶¹

A tervezetet átdolgozó *képviselőházi bizottság* megtartva a korábban is javasolt főszabályt⁴⁶², a szülők kötelesrészének természetben való kielégítését

⁴⁵⁶ Bsz. 1789. § KI 1910b 602. o.

⁴⁵⁷ MTJ 2004. §: „Az örökhagyó sem végintézkedéssel, sem élők közötti ingyenes juttatással nem csorbíthatja a jogosult kötelesrészét. A kötelesrész fele annak a vagyoneértéknek, amely a kötelesrésze jogosultat a kötelesrész kiszámításának alapja szerint törvényes örökségül illeti vagy végintézkedés hiányában illetné.”

2005. §: „Kötelesrésze jogosult az örökhagyó ivadéka, [...] aki törvényes örököse az örökhagyónak vagy végintézkedés hiányában az lenne.”

⁴⁵⁸ CCLX. sz. elvi kérdés. „Mi illesse az örökhagyó szülőjét kötelesrészesül?” FŐELŐADMÁNY 189. o.

⁴⁵⁹ FŐELŐADMÁNY 189-193. o.

⁴⁶⁰ Az indokolás szerint „erkölcsi kötelességen alapul a túlélő szülőről való kényszerű gondoskodás”. KI 1910a 381. o.

⁴⁶¹ 1785. §: „Az örökhagyó szülőjét kötelesrészesül illeti:

1. ha a szülő az örökhagyó törvényes örököse, vagy ha végintézkedés hiányában az lenne: törvényes öröksége értékének a fele;

2. ha a szülőt az örökhagyó után ági hagyomány illeti, vagy ha végintézkedés hiányában ily hagyomány illetné: az ági hagyomány értékének a fele;

3. ha a szülőt az örökhagyó után [...] szülői haszonélvezet illeti, vagy ha végintézkedés hiányában ily haszonélvezet illetné: [...] a megjelölt ági hagyománynak az illendő eltartás mértékéig való haszonélvezete.” KI 1910a 351. o.

⁴⁶² Bsz. 1790. § KI 1910b 602-603. o.

javasolta olyan esetekben, ahol a szülőre ági hagyomány hárulna⁴⁶³. Az indokolás hivatkozott az ági vagyon természetbeli kiadásához fűződő eszmei (kegyeleti) érdekekre és arra, hogy az ági vagyon végrendelet hiányában is természetben követelhető.⁴⁶⁴ Az *Mtj.* ezzel szemben a szülői kötelesrészt a törvényes örökrész felének értékének követelésére szorította.⁴⁶⁵

c) A *főelőadmányt kidolgozó bizottság* ülésein felvetődött a jogosulti kör már korábban is szóba került kiszélesítése, jelesül egyrészt az örökhagyó felmenőinek legalább **nagyszülői szintjének**, illetve az **oldalági rokonok** kötelesrészeire való jogosultságának biztosítása.⁴⁶⁶

A polgári törvénykönyv javaslatával szemben felmerült érvek szerint a kötelesrész köréből kiszorított nagyszülők léte esetén ezek tartása teljes mértékben bizonytalanná válhat. Indokolja a nagyszülői kötelesrészt a viszonyosság szempontja, hiszen a köztes szülő kiesése esetén az unokák jogosultak kötelesrészeire nagyszüleik után. A főelőadmány rámutatott, hogy a nagyszülők beletartoznak az érzelmi közösség által egybefűzött szűkebb családi körbe, hiszen tipikus eset, hogy a nagyszülő az árván maradt unoka felnevelésében annak elhunyt szülőjét pótolja, így elsődleges erkölcsi követelmény az ilyen nagyszülőket az egyébként a szülőket megillető jogosultsággal felruházni.

A főelőadmány a korábbiakhoz képest újszerű megoldási javaslata értelmében szülők nemléte esetén az örökhagyó nagyszülőjét is illesse kötelesrész, méghozzá a törvényes öröklés esetén neki jutó állagvagyon értékének egyharmadában. A bizottság szerint távolabbi felmenők kívül esnek azon a szoros

⁴⁶³ Bsz. 1833. §: „Amennyiben a szülő kötelesrészébe kielégítésül beszámítható értékek a kötelesrészt ki nem merítik, [ági hagyományon alapuló] kötelesrésze kielégítését [...] a természetben meglévő ági javakból felerészük erejéig természetben követelheti.” KI 1910b 611. o.

⁴⁶⁴ KI 1910b 9-10. o.

⁴⁶⁵ MTJ 2004. §: „Az örökhagyó sem végintézkedéssel, sem élők közötti ingyenes juttatással nem csorbíthatja a jogosult kötelesrészét. A kötelesrész fele annak a vagyonértéknek, amely a kötelesrészeire jogosultat a kötelesrész kiszámításának alapja szerint törvényes örökségül illeti vagy végintézkedés hiányában illetné.”

2005. §: „Kötelesrészeire jogosult az örökhagyó [...] szülője, [...] ha az örökhagyó után a törvényes öröklés őt illeti vagy végintézkedés hiányában őt illetné.”

⁴⁶⁶ CCLXI. sz. elvi kérdés: „Ne illesse-e az örökhagyó nagyszülőjét vagy ennél távolabbi felmenőjét is kötelesrész?” FŐELŐADMÁNY 193. o.

CCLXII. sz. elvi kérdés: „Ne illesse-e az örökhagyó oldalági rokonait is legalább az ági vagyon tekintetében kötelesrész?” FŐELŐADMÁNY 196. o.

családi köteléken, amely a nagyszülők kötelelő részét indokolja, így részükre hasonló jogosultság megadása nem látszott szükségesnek.⁴⁶⁷

A főelőadmány álláspontja etekintetben igencsak felemás volt, hiszen dédszülők kötelelő része csak a szülő és nagyszülő nemlétekor jöhetne szóba, mely ritka esetekben a dédszülő éppúgy az árva gyermek felnevelője lehet, ilyenformán ugyanolyan erkölcsi követelmény lehetett volna számukra kötelelő részt biztosítani. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a főelőadmány nem kívánt olyanok számára kötelelő részt adni, akiket az ági öröklésben sem vett figyelembe; így ugyan a választott megoldás a nagyszülők kötelelő részét indokoló elvek elejtését jelenti, rendszertanilag mégis logikusnak mondható.

Az ágiság családi vagyont védelmező elveire hivatkozva került a javaslatok közé a szülők illetve nagyszülők nemléte esetén azok leszármazóinak a helyettesítés elvén való kötelelő részben részesítése. A főelőadmány elutasította az indokai szerint a hagyatékok szétforgácsolódását elősegítő oldalági kötelelő részi igények elismerését, nem látván sem az eltartás szükségességét, sem a kegyelet azon szempontjait, amelyek a szülők és nagyszülők tekintetében a végintézkedés elleni öröklést megalapozzák.⁴⁶⁸

A főelőadmány javaslatát részben elejtve sem az *1913-as második tervezet* sem az annak átdolgozása eredményeként létrejött *bizottsági szöveg* nem ismerte el a nagyszülők illetve az oldalági rokonok kötelelő részre való jogosultságát.

d) A túlélő házastárs kötelelő része kapcsán a *főelőadmányt megszövegező bizottság* által megtárgyalandó volt az a kérdés, vajon az 1900-as kódex javaslata szerinti pusztá haszonélvezet helyett adandó-e kötelelő rész a hagyatékok egy részének állagában.⁴⁶⁹ A tárgyalások során nyilvánvalóvá vált, hogy a javaslat olyan esetekben, amikor a házastárs mellett leszármazók is vannak, nem élvez támogatást; így érdemi vita a kötelelő rész természetéről a házastárs más személyekkel való konkurálása kapcsán bontakozott ki.

A tervezet javaslata melletti érvként emelték ki, hogy szükséges az örökhagyónak lehetőséget adni szerzeményének fele feletti szabad rendelkezésre,

⁴⁶⁷ FŐELŐADMÁNY 194-196. o.

⁴⁶⁸ FŐELŐADMÁNY 196-197. o.

⁴⁶⁹ CCLXIII. sz. elvi kérdés: „Ne illesse-e az örökhagyó házastársát (avagy legalább az özvegy nőt, mint ilyet) a hagyatékok valamelyes részének az állaga és ne csak pusztá haszonélvezete kötelelő részül?” FŐELŐADMÁNY 198. o.

hiszen az özvegy a közszerzeményben egyébként is felerészben állagörökös. Mivel „a természet rendje szerint” általában a fiatalabb és „az élet küzdelmeinek kevésbé kitett” asszony szokta túlélni férjét, túlzott törvényi védelmet jelentene számukra, ha a szerzemény fele közszerzemény, másik felének fele pedig kötelesrész címén kerülne az túlélő feleség – utána pedig az örökhagyó számára idegen család – tulajdonába. Ilyen szabályok hatálya esetén a férj rendelkezési szabadsága az általa a házasság időtartama alatt szerzett vagyon mindössze egynegyedére zsugorodna, amelynek káros következményeképpen „a férj voltaképpen egész életén át a sógorságnak keresne”.⁴⁷⁰

Ezzel szemben a főelőadmány javaslata a szerzeményi vagyon felében állagöröklés konstruálását látta szükségesnek a túlélő házastárs javára. A felhozott érvek szerint a házastársi viszony szeretetteljes mivolta okán a túlélő házastárs legalább a szülővel egyenrangú védelemre jogosult; továbbá ez jobban biztosíthatja az özvegy illő megélhetését, ráadásul a szerzeményi vagyonban való törvényes öröklési jog megadásából is ez a megoldás következik.⁴⁷¹

A *főelőadmányt újratárgyaló bizottság* a túlélő házastárs kötelesrészének minőségét megvitatva magának a jogintézménynek szükségességét vette górcső alá. A házastársak kötelesrészi igényei mellett felmerült érvek szerint az a házastársak egymás iránti tartási kötelezettségének valamelyikük halála esetére szóló logikus folyamánya. Szükséges azt megadni mindkét házastárs számára, hiszen a nők helyzete már nem indokolja, hogy egyoldalúan kedvezményekben részesüljenek: a tapasztalat szerint „manapság a nők már nem reflektálnak annyira a védelemre és inkább a férfiakkal való egyenlősítést kívánják”; ráadásul számos esetben éppen a férfiak szorulnak inkább támogatásra. A bizottság többsége elutasította ezt az álláspontot; döntésük értelmében a polgári törvénykönyvbe felveendő szabály kizárólag az özvegy nő haszonélvezeti jogát rendelhetné férje végintézkedése ellen. A bizottsági többség „a fennforgó kérdés keretein kívül” deklarálta, hogy a házastársi kötelesrész intézményét egészében szükségtelennek tartja.⁴⁷²

Ezen bizottsági döntést követve az *1913-as tervezet* a főelőadmány javaslatát nem tette magáévá; ugyanakkor az 1900-as normaszöveghez képest megszorította a

⁴⁷⁰ A tervezetet alapvetően helyeslő Raffay Ferenc az 1887-es bizottsági javaslat mintájára nemre való tekintet nélkül javasolt kötelesrészt adni a túlélő házastárs számára. RAFFAY 1898 6. o.

⁴⁷¹ FŐELŐADMÁNY 199-202. o.

⁴⁷² BT 86-88. o.

túlélő házastárs kötelesrészét, amikor azt – a túlélő férjeket kizárva – csak az özvegyi joggal bírók számára és csak az özvegyiség ideje alatti illő tartást biztosító haszonélvezeti jogban jelölte meg.⁴⁷³

A második kódextervezet indokolása ezen megváltozott normajavaslatot a fennálló joggal és közgondolkodással összhangban lévőnek találta. Ennek értelmében a kötelesrész erejével felruházott özvegyi tartás az özvegyről való gondoskodásnak megfelelő módja. A leszármazókkal szemben állagként nyújtott özvegyi kötelesrészt a törvényes öröklési rendbe ütközőként vetette el. Egyéb örökösökkel konkurálva az ági öröklés elve miatt a kötelesrész csak a szerzeményből járhatna, melynek következményeként az özvegynek juttatott kötelesrész mértéke a hagyatékban található szerzemény arányától és értékétől függően egyes esetekben méltánytalanul alacsony, más esetekben méltánytalanul magas lehetne. A túlélő férj kötelesrésztől való megfosztását rendszertanilag indokolta a jogalkotó: mivel ab intestato sem juttatott számára elhunyt felesége hagyatékában haszonélvezeti vagy eltartási joga, így annak végrendeletével szemben nyilvánvalóan nem jogosítható fel ilyenekkel.⁴⁷⁴

A tervezetet átdolgozó *képviselőházi különbizottság* a túlélő házastárs kötelesrészi igényeit változatlan formában rendelte szabályozni⁴⁷⁵. A túlélő férj számára özvegyi jogot sem adott, azonban fenntartotta a feleség férj iránti eltartási kötelezettségét előbbi halála utánra is.⁴⁷⁶

Az *Mtj.* a korábbi tervezetekkel szemben formálisan sem ismerte el a túlélő házastársak kötelesrészi igényeit; helyette kizárólag az özvegy nőt megillető, végintézkedésekkel szemben is követelhető, elvileg az egész hagyatékon fennálló – ugyanakkor a leszármazó örökösök kezdeményezésére az illő tartás mértékéig megszorítható és akár életjáradékká is változtatható – haszonélvezetet adott.⁴⁷⁷

⁴⁷³ 1786. §: „Az örökhagyó özvegyét, akinek az örökhagyó után özvegyi joga van, vagy akinek végintézkedés hiányában ily joga lenne, kötelesrészül a hagyatékban özvegyisége idejére az illendő eltartás mértékéig való haszonélvezete illeti.” KI 1910a 351-352. o.

⁴⁷⁴ KI 1910a 381. o.

⁴⁷⁵ Bsz. 1791. § KI 1910b 603. o.

⁴⁷⁶ Bsz. 1561. § KI 1910b 556-557. o. A férj tartására nézve ld. Bsz. 27. §: „Amennyiben a férj nem képes maga magát eltartani, felesége köteles őt közös háztartásban társadalmi állásához, de a maga vagyonához és keresőképességéhez mérten illendően eltartani.” KI 1910b 254. o.

⁴⁷⁷ MTJ 1812. §: „Az özvegyet amennyiben nem ő az örökös – özvegyisége idejére – férje hagyatékának haszonélvezete illeti özvegyi jogul s e jogon bennmaradhat a férje hagyatékához tartozó javakban.”

1813. §: „Az örökhagyó ivadéka – ha ő az örökös – az özvegytől az özvegyi jog megszorítását követelheti.”

1814. §: „A megszorítás abban áll, hogy a haszonélvezet a hagyatékban egy részére korlátozódik; ennek mértékét úgy kell megállapítani, hogy az özvegy továbbra is lehetőleg férje

A kötelesrész jogi természete

A kötelesrész kiadása kapcsán felmerült korábbi vitás kérdések az 1900-as kódexjavaslat revíziója során is előkerültek: ismét felvetődött a kötelesrész esetleges örökrészkénti konstruálásának illetve a kötelesrész kiadási módjának jogosulti vagy kötelezetti oldalról történő egyoldalú megváltoztatásának lehetősége.⁴⁷⁸

Az első kérdés kapcsán a kötelesrészre jogosultak örökösként való szabályozása érdemi támogatásra nem talált, a vezetőségi értekezletek során többször hangsúlyozták, hogy a kötelesrész „merőben obligatorius jellegét” a jövőbeni kódex világosabb szövegezéssel jelezze.⁴⁷⁹ A *főelőadmány* javaslata értelmében tehát a kötelesrész törvényi hagyományként szabályozandó.⁴⁸⁰

A polgári törvénykönyv által javasolt megoldást⁴⁸¹ érő kritikák szerint méltánytalan, ha az örökösök rákényszerítik az örökösársi minőséget a kötelesrészesre, hiszen ez az egyébként is rendszerint feszült viszonyban lévő felek közötti perek valószínűségét növelné; ráadásul visszaélésre is alkalmat adna olyan esetekben, ahol súlyosan megterhelt hagyaték létében a végrendeleti örökösök e terhek részesévé tehetnék, esetlegesen részesedésén túlmenő felelősséggel terhelhetnék a kötelesrészeset. A *főelőadmány* javaslata alapján az örökösök nem jogosultak annak követelésére, hogy a kötelesrészes örökösársként lépjen a hagyatékba.⁴⁸²

társadalmi állásához illően élhessen meg a hagyatékból, figyelembe véve az özvegy viszonyait és azt is, amit közszerzemény fejében vagy más ingyenes alapon kapott férje után. Ha a körülmények javallják, a megszorításra jogosult a haszonélvezetet kellően biztosított életjáradékkal megválthatja, de ilyenkor is lehetőleg meg kell hagyni az özvegyet a férje házában és utolsó közös háztartásuk felszerelésének birtokában.”

⁴⁷⁸ CCLXIV. sz. elvi kérdés: „A kötelesrész joga hatályára nézve miként constituáltassék? Jelesül: a) A kötelesrész törvényi hagyomány legyen-e vagy örökös (örökösársi) jog? b) Amennyiben a kötelesrészre jogosult nincs örökössé nevezve, ne követelhesse-e az örökös mégis, hogy a kötelesrészre jogosult ivadék a kötelesrészesnek megfelelő hányadban örökösársként lépjen be a hagyatékba? Vagy ellenkezőleg, ne követelhesse-e a kötelesrészre jogosult, hogy a hagyatékból a kötelesrészesnek megfelelő hányadot ne pénzben, hanem természetben (noha csak a törvényi hagyományos jogával) kapja ki? c) Átváltoztathassa-e az örökös a kötelesrészesül járó haszonélvezetet facultative pénzbeli járadékra a kötelesrészre jogosult házastárs vagy özvegy hozzájárulása nélkül is?”
FŐELŐADMÁNY 202. o.

⁴⁷⁹ FŐELŐADMÁNY 251. o.

⁴⁸⁰ FŐELŐADMÁNY 203. és 209. o.

⁴⁸¹ A MÁPTKT 1968. §-a értelmében az örökösársak egyoldalúan dönthettek a kötelesrész természetben való kiadásáról; a kötelesrészesnek ugyanakkor nem volt joga ugyanezt kérni.

⁴⁸² FŐELŐADMÁNY 204-206. és 209. o.

A kegyelet szempontjai viszont indokolhatják, hogy a jogosult kötelesrészének természetbeni kiszolgáltatását követelhesse. A családiasság alapelve értelmében méltányos ez a lehetőség különösen olyan családi ingatlanok esetében, melyhez érzelmi szálak, emlékek fűzik, illetve olyan esetekben, amikor maga is használója, hasznosítója az ingatlannak. Ezért a főelőadmány megoldása értelmében a kötelesrészes követelheti, hogy a joga érvényesítésekor még el nem idegenített hagyatéki ingatlanokból a kötelesrészének megfelelő hányadot számára természetben szolgáltatassák.⁴⁸³

Az elvi kérdés c) pontja tekintetében a főelőadmány a törvényjavaslatot megváltoztatva azt indítványozta, hogy az örökösök a jogosult házastárs vagy özvegy hozzájárulása nélkül azok haszonélvezetét ne változtathassa pénzáradékká. Ennek indokaként felhozták, hogy az egyoldalú megváltás a jogosult komoly sérelmét is okozhatja, hiszen határidőhöz nem kötött lehetőség lévén az örökösök bármikor élhetnének vele, mely a haszonélvezőt állandó bizonytalanságban tarthatja; ráadásul meggátolhatja haszonélvezetének haszonbérlet formájában való értékesítését, így komoly anyagi veszteséggel is járhat.⁴⁸⁴

A *főelőadmányt újratárgyaló minisztériumi bizottságban* élénk vita zajlott a kötelesrész jogi természetére nézve. A korábbi javaslatok **kötelmi követeléskénti szabályozása** mellett érvelők **etikai indokai** értelmében a végintézkedés szabadsága a családiasság eszméjének merevségét hivatott lazítani: mivel a végrendelkező akaratában a jogalkotó mindig az átlagember akaratát látja, ez az akarat az esetek túlnyomó többségében nem lehet erkölcstelen. Ennek következtében ha a végintézkedő nem juttatott örökrészt valamely hozzátartozójának, ezen akaratát legalább annyiban tiszteletben kell tartani, hogy a törvény nem emeli a mellőzött személyt az örökösök közé. Ezen álláspont **pszichológiai indoka** szerint a gyermekek végintézkedésbeli mellőzése vagy számukra kötelesrészüknél kisebb hagyatéki rész juttatása a gyermekkel szembeni szülői érzület meglazulását bizonyítja. **Technikai indokok** is emellett szólnak: különösen az, hogy a kötelesrészes beemelése az örökösök közé a végintézkedésben örökösként megjelöltek örökösi pozícióját részben vagy egészben megdőntené, mely az

⁴⁸³ A kötelesrészre jogosult szülőt is megillette volna ez a jog a jogi ingatlanok esetében. FŐELŐADMÁNY 206-209. o.

⁴⁸⁴ Utóbbi kifogással kapcsolatban megjegyezték, hogy ez a házastársat „a személyes gazdálkodásra kényszerítené, amelyhez esetleg nem ért”. FŐELŐADMÁNY 208-209. o.

örökösársak között ellenségeskedés és perek alapjául szolgálhatna, így **perökonomai szempontokból** sem kívánatos. Mindezek alapján a kötelesrészt főszabály szerint kötelmi követelésként értelmezve pénzben kellene kiadni; ugyanakkor az örökös az örökhagyó gazdasági személyiségének folytatójaként jogot kaphat a kötelesrész természetbeni kiadására.⁴⁸⁵

A kötelesrészt a fenti állásponttal szemben **örökösi jogként** megállapítani kívánók **etikai indokai** szerint sérti a társadalom, különösen az alsóbb rétegek erkölcsi felfogását, ha a szülő egész vagyonának állagát távoli rokonra, netán idegenre hagyja. **Történeti indokként** felhozott, hogy a hagyatékban való részesülés és így a természetbeni kiadás felel meg a régi magyar jog szellemiségének. **Gazdasági indokok** is amellet szólnak, hogy legalább az ingatlanból természetben jusson kötelesrészéhez a jogosított, hiszen ehelyett némi készpénzzel történő kielégítése esetleg földönfutóvá teheti őt. A **társadalmi indokok** szerint kötelesrész nem más, mint a végrendelkezési szabadság közérdek általi, fontos szociális érdekből történő korlátozása. Az **anyagi igazságosság szempontja** értelmében a kötelesrész készpénzben való kiadása a jogosult sérelmével járna nem csupán kötelesrészre szorítása miatt, hanem annak értéke megállapításával járó nehézségek, visszásságok okán is. Mindezekre tekintettel a kötelesrészt örökrészként kéne kodifikálni, kivéve azon eseteket, amikor az örökhagyó a kötelesrészre jogosultra nézve kifejezetten készpénzbeli kiszolgáltatásról rendelkezett; ilyen esetekben az örökös sem másíthatja meg az örökhagyó akaratát.⁴⁸⁶

A főelődmányt felülvizsgáló bizottság véghatározata értelmében „az ivadék kötelesrésze jogi hatályára nézve mint örökösödési jog konstruálandó”. A szülők kötelesrészének jogi természetét attól rendelték függővé, hogy a jövődó kódex a szülőnek az ági vagyonban történő törvényes öröklése esetében őt hagyományosként vagy örökösként határozza majd meg. Az özvegyi haszonélvezet a bizottsági döntés értelmében a jogosult hozzájárulása nélkül ne legyen pénzbeli járadékra átváltoztatható.⁴⁸⁷

Az 1913-as kódextervezet és az azt átdolgozó bizottság javaslata ugyanakkor – kifejezett szabály kimondása nélkül, de a szóhasználatban konzekvensen értéket említve – egyaránt tisztán kötelmi követelésként értelmezte a kötelesrészre való

⁴⁸⁵ BT 90-91. o.

⁴⁸⁶ BT 91-93. o.

⁴⁸⁷ BT 94-95. o.

jogosultságot; az utóbbi normaszöveg ennek egyetlen kivételként a fentebb már említésre kerülő, a szülők ágiakbani kötelesrészének természetbeni kiadásának lehetőségét ismerte.

Az *Mtj.* főszabályként szintén a kötelesrész készpénzkövetelés mivoltát fogadta el, mely azonban a végintézkedésben kifejezetten így megjelölve vagy bármely fél kérésére a másik felek egyetértése mellett természetben is kiadható.⁴⁸⁸

A kódextervezetek kötelesrészi szabályainak kritikai fogadtatása

Az 1870-es évek nagy vitáját követően a kötelesrész létének indokoltsága, szabályozásának módja a magánjog egységes kodifikációjára tett kísérletek néhány évtizedében ismét a jogirodalom kitüntetett figyelmére tarthatott számot. Az argumentáció jórészt a korábbi nagy elvek, álláspontok körül zajlott, ugyanakkor megjelentek újszerű nézetek is, melyek alapvetően gazdaságpolitikai érveket előtérbe állítva egyenesen a kötelesrész rendszerének felszámolása mellett törtek lándzsát. Továbbra is megfigyelhető, hogy a kötelesrész rendszerének visszaszorítása vagy megszüntetése egyfajta modernizációs köntösben jelentkezik – noha a nézetkülönbségek valójában sokkal inkább ideológiai kérdésekként tűnhetnek fel az utókor számára.

A relatív végrendelkezési szabadságot támogatók érvei

Noha a korszak művei, a törvényjavaslatok indokolásai rendszeresen leszögezték, hogy a diskurzus nem a kötelesrész létéről, hanem megvalósításának, szabályozásának mikéntjéről szól; a 20. század elején mégis ismét új erőre kapott a közeli hozzátartozók körének törvény által minden esetben biztosított öröklésbeni igényeit negligáló vagy legalábbis erős megszorítása melletti érvelés. Ezek vezérlőelve azonban ekkor már elsősorban nem a Dell'Adami-féle, szinte

⁴⁸⁸ MTJ 2040. §: „A kötelesrészre jogosult kötelesrészének természetben kiadását követelheti, ha ezt az érdekelt örökösök egyike sem ellenzi, vagy ha ez volt az öröknyónak végintézkedéssel vagy élők között nyilvánított akarata. Ugyanily feltétel alatt a kötelesrész kiadásával terhelt örökösnek is joga van a kielégítésnek ezt a módját kívánni. [...] Egyébként a kötelesrész pénzben jár.”

korlátlanóságig feszített végintézkedési szabadság, hanem a gazdaság és a társadalom szükségleteinek kielégítése.

A kötelesrész rendszerének eltörlése, a szabad végintézkedést csak relatív akadályokkal megkötő rendszer behozatala mellett érvelt a gyermekek öröklését politikai, társadalmi és gazdasági szempontok mentén körbejáró, *Y álnéven* közvetlenül az első tervezet publikálását megelőzően megjelentetett mű. Kiindulópontja, hogy a szerzési inger hatékonyabbá tétele kizárólag a végintézkedés szabadságának az állam magasabb céljaival ellenkező esetekben történő megszorításával érhető el. A család létigényeinek biztosítása, erkölcsi rendje és ennek folytán üdvös társadalmi és gazdasági szerepe csak akkor érhető el, ha a kötelesrész ezen tekintetekben legtöbbször destruktív erejét megszüntetik.⁴⁸⁹

„[A kötelesrész] az egy élet munkásságával felépített családi tűzhelyet, nem ritkán a perek és a gyűlölködés magjának elhintésével lebontja, hogy a lebontott tűzhely téglá darabjaiból kelljen az utódnak hasonló sorsa váró új tűzhely emelésének sysiphusi munkáját megkísérteni; szétszórja mindazon kincset, amit egy állandó tűzhely erkölcsi, társadalmi és közgazdasági javakban magában zár, hogy az utódokat nem ritkán erejüket meghaladó életviszonyokkal állítsa szembe és így az egymás segélyére nem számítható, nélkülözésnek és lassú elzűllésnek kitett családok számát szaporítsa és a helyes erkölcsi és phisicai nevelés biztosítékait gyérítse.”⁴⁹⁰

A mű ezért a leszármazók öröklésére nézve a szabad rendelkezés társadalmi rétegenként különböző mértékének szabályozását javasolja. Eszerint a földművelésből élők lakó- és gazdasági épületei, 25 holdat meg nem haladó termőföldje tekintetében főszabály az elsőszülött fiú törvényes öröklése, melytől azonban az örökhagyó végintézkedésében eltérhet. A javaslat szerint a nagyobb földbirtokkal rendelkezők és az ipari, kereskedelmi vállalatok tulajdonosai gyermekeik közül úgy hagyhatnák a vagyon egészét egy gyermekükre, hogy a többi leszármazót kötelesrészi igény ne illethesse. Az örökhagyók minden más vagyona nézve 100 ezer forint értékig ugyanilyen rendelkezési joggal élhetnének, afelett valamint 500 hold termőföld felett azonban a többi lemenőt kötelesrész illetné – utóbbi esetekben a kötelesrész bármely fél választása szerint természetben vagy készpénzben is kiadható lenne. A javaslat kívánatosnak tartotta, hogy a szülők a kötelesrészt végintézkedéssel a jogosult gyermek leszármazóira is hagyhassák,

⁴⁸⁹ GYÖ 18-22. o. és 30-34. o.

⁴⁹⁰ GYÖ 34. o.

különösen a gyermekek eladósodásakor illetve hitelképességének védelme érdekében.⁴⁹¹

Ez a javaslat tehát a szabad végintézkedés lehetőségének lemenőkre korlátozásával alapvetően kizárja annak lehetőségét, hogy a családi vagyon idegenek kezére jusson. Ezzel elősegíthető a vagyongyűjtés a gazdaságilag gyengébb rétegeknél; míg a vagyon kötelező felosztására csak ott kerül sor, ahol azt társadalmi vagy közgazdasági érdek teszi szükségessé. Ezen főelv alóli kivétel a „végrendelkezéshez nem szokott és érdekeinek felismerésére kevésbé képes kisebb földművelő osztály”, hiszen itt a végintézkedés korlátozása a kisbirtokok egyben tartására alkalmatlan eszköz lenne.⁴⁹²

A kötelesrész ilyen mértékű korlátozása, a végintézkedés relatív szabadsága elsősorban **erkölcsi következményekkel** járna. A társadalom alapkövét csak olyan családok képezhetik, melyek anyagi háttere biztosított, ahol az atya megfelelő eszközökkel rendelkezik a gyermekek testi és erkölcsi nevelésére. A kellő szülői tekintélyt, a család erkölcsi erejét a szabad végintézkedés jövőbeni lehetősége hatékonyan segíti elő. Az ilyen családfő képes egyedül „a társadalom alapegységét képező ezen kis körben a jogrend első őrévé és így mind a nevelés, mind a jogrend terén az állam első functionáriusává” válni.⁴⁹³

A javaslat szándéka szerint **társadalmi-politikai téren** is pozitív változásokat hozna. A vagyonmegoszlás helyes szabályozásával a társadalom kiegyenlítettebbé válna, melynek következtében az egyes rétegek közötti átjárás könnyebbé válna. A nagyobb vagyonok felosztásával a középosztály erősödne meg, míg az iparvállalatok egyben tartása új társadalmi réteget teremt. Ez a két csoport a társadalom gerincét képezheti, mely politikai befolyást, majd vezérszerepet szerevezve képes lehet „a nagy vagyon aberratioit és önző hatalmi céljait” ellensúlyozni. Ezek a vagyonukban biztosított családok „a tulajdon védelmére utaltak oly phalanxát alkotja meg, amelyen a communisticus eszmék ereje megtörik”.⁴⁹⁴

A pamflet névtelen szerzője szerint a kötelesrész főszabálykénti mellőzése **közgazdasági szempontokból** is jelentős előnyökkel járna. Azáltal, hogy a vagyon osztatlanul mehet át az örökhagyó szülő által a család és a gazdaság fenntartására

⁴⁹¹ GYÖ 35-37. o.

⁴⁹² GYÖ 39-41. o.

⁴⁹³ GYÖ 18-21. o.

⁴⁹⁴ GYÖ 51-54. o.

legalkalmasabbnak vélt gyermekekre, ezek gazdálkodás iránti hajlama, felelőssége megnő. Az örökségben nem részesülő gyermekek számára olyan kényszerhelyzetet teremtene, melyben képességeiket „a nemzet közgazdasági erejét emelő üdvös tevékenységre és munkára” fordítva kell kibontakoztatniuk.⁴⁹⁵

Hasonló érveken alapultak *Baross János* több, az első kódex-tervezet megjelenését követően megjelent művének javaslatai is. A kötelesrész káros közgazdasági hatásának látta, hogy az a hagyatékot rideg számtani arányok szerint felosztva elaprózza a családi vagyont, mely alapvetően a kis- és középbirtokok valamint az egy tulajdonossal bíró ipari-gazdasági egységek esetében káros. A társadalom felsőbb rétegeit nagy vagyona, az alsóbbakat

„alacsonyabb kulturájuknak megfelelő igénytelenségük sokáig bírja védeni. [...] A kis- és középbirtokra nézve a kötelesrész intézménye valóságos Istencsapása.”⁴⁹⁶

Baross szerint a vagyonok törvény által rendelt felosztásának **demográfiai hatása**, hogy kivándorlásra illetve kevesebb gyermek vállalására ösztönöz, mely a nemzet pusztulására vezethet. Javaslatára szerint végrendelezési szabadságot kell adni az örökhagyónak, melyet földbirtokok és ipari egységek tekintetében csak gyermekei javára gyakorolhat; egyéb vagyona feletti rendelkezését gyermekei csak idegenekkel szemben támadhatnák meg kötelesrészi igénnyel.⁴⁹⁷

A kötelesrész indokoltságát támogató érvek

A kötelesrész a 20. század első felének magyar jogirodalma túlnyomórészt szükséges intézménynek látta. Véleményük szerint az egyéni tulajdon és a szabad forgalom közvetlen követelménye a végintézkedési szabadság elismerése. Az örökhagyó szabad akaratára alapított öröklési rend ugyanakkor szükségszerűen állít kényszerű, normatív korlátokat a rendelkezési szabadságnak, melyek az azzal való visszaélés szankciójaként garantálják a közeli hozzátartozók hagyatékban történő részesedését.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ GYÖ 62-63. o.

⁴⁹⁶ BAROSS 26. és 29. o.

⁴⁹⁷ BAROSS 25-32. o.; FŐELŐADMÁNY 238-239. o.

⁴⁹⁸ BECK 1913 6-8. o.

A kötelesrészben tehát alapvetően a végintézkedési szabadság elvi fenntartása melletti, közérdekből történő korlátozást láttak. Ez a közérdek a társadalom kohéziójának fenntartása, ebből következően a vagyon családban tartása elsődleges törvényhozói, állami cél: a családíság ezen elvét figyelmen kívül hagyó végintézkedés a szabadsággal való visszaélésként az állami jogrend által nem lehet elismert.⁴⁹⁹

A kötelesrészre jogosultak körére vonatkozó kritikák

A kódextervezetek a **nagyszülők és egyéb felmenők** konzekvens mellőzését a kötelesrész intézményének a törvényes örökléshez való viszonyával magyarázták: mivel az oldalági rokonok az utóbbiban megelőzik a távolabbi felmenőket, ezért az oldalági hozzátartozók kötelesrészi igényekből való kizárása nyilvánvalóan maga után vonja a nagyszülők ugyanilyen kizárását is. Ezt, a BGB rendszeréből kölcsönzött szabály indokolását többen pusztán formalisztikus érveknek minősítették, melynek következményeként ellentétes a család erkölcsi alapjaival és a szülői tekintély követelményével, szembemegy az OBÉ szándékaival és rendelkezéseivel, ráadásul a csupán unokáira számítható nagyszülők ellátását is veszélyezteti.⁵⁰⁰

A túlélő **házastárs kötelesrészesi minőségének** kérdése a kodifikáció menete során is állandó vitatéma volt; ez nem változott a későbbiek során sem. Többen felvetették, hogy a második tervezettől kezdve valójában nem beszélhetünk házastársi kötelesrészeiről; noha a házastársakat e körben említik a javaslatok, valójában a számukra biztosított jogosultság nem több az özvegyi jogon bírt haszonélvezetnél. A törvényes öröklési rend logikájával ellenkezik, hogy a rangsorban távolabb álló felmenők érték-kötelesrészesek, míg ugyanezt a jogállást az özvegy nem kaphatja meg. Erkölcsileg sem indokolható ez a megoldás, hiszen a házastársi életközösség ugyanolyan erős kapcsolatot jelent a felek között, mint a leszármazáson alapuló vérségi kötelék⁵⁰¹; ráadásul a házastársak törvényi

⁴⁹⁹ CZIGLÁNYI 10-12. o.

⁵⁰⁰ BARNA 65-66. o.; SÁNDORFALVI PAP 1939 502-503. o.

⁵⁰¹ BECK 1916 175. o.

kötelezettsége egymás eltartásáról gondoskodni, melyből következően ez a kötelezettség a halál utánra is ki kell, hogy hasson.⁵⁰²

A házastársi kötelelés rész bármilyen formáját elviekben is elutasító nézetek egyre kevésbé jelentek meg a korszakban; az ilyen ritka kritikák alapvetően az ügyvédi gyakorlatból eredő tapasztalatra, ti. a házastársi kötelelés rész pergerjesztő hatására hivatkoztak.⁵⁰³

A kötelelés rész jogi természetéről körüli javaslatok

A kötelelés részesek örökös jogállása, így ebből következően az őket illető hagyatéki hányad természetbeni kiadása a kódex tervezetek időszakában is támogatókra talált. Az indokok jelentős része a már korábban is ezen megoldás mellett hangoztatottaknak felelt meg: erkölcsi szempontokból és a magyar öröklési jog szellemére hivatkozva támadták a kötelelés részben pusztán kötelmi követelést látó nézeteket.⁵⁰⁴ A felhozott érvek szerint a kötelelés rész juris ratiójának annak természetbeni juttatása felel meg, ráadásul emellett „igen figyelemreméltó affekcionális szempontok” indokolják, hogy a jogrend a vérségi kapcsolat alapján igényt formáló családtagot ne közönséges pénzhitelezőnek tekintse.⁵⁰⁵ A tervezetekkel és a bírói gyakorlattal is ellenkező felfogások tehát a kötelelés részes dologhitelezői jogállásának elismerését követelték, melyet alátámaszt a jogforrási erővel bíró ITSZ vonatkozó 7. §-a is.⁵⁰⁶

A törvénytervezetekkel szemben felhozott érvek mellett az 1920-as években új indok jelent meg: méltánytalannak találták a kötelelés rész készpénzbeni kiadását a gazdasági változások, az infláció és a pénz rohamos értéktelenedése okán. A készpénzben való kifizetés dogmája azon is alapult, hogy a pénznek, mint általános érték mérő és csereeszköznek, állandó belső értéke nem változik jelentősen. A

⁵⁰² HORVÁTH 247., 250., 259. o.

⁵⁰³ WEINMANN 1900 327. o.

⁵⁰⁴ BADITZ 151. o.; KUN 156-158. o.

⁵⁰⁵ BÜKF 35. o. Theodor Kipp a kódex tervezetet (pontosabban a paragrafusokra való hivatkozásai alapján a bizottsági szöveget) magyar nyelvre lefordított cikkében *tévesen* üdvözlí, mert visszatérni látszik a természetbeni kiadás főszabályához. KIPP 400-401. o.

⁵⁰⁶ Kiss Albert szerint az ITSZ vonatkozó szakaszának „szövegezési pongyolasága” okozhatta, hogy egyesek pénzkövetelésre való jogot láttak a kötelelés részben. KISS 1910 34. o.; Vö. ALMÁSI 1922 285. o.; ALMÁSI 1923 189. o. Beck ezzel szemben leszögezte, hogy nem maga az ITSZ, hanem az arra támaszkodó, abból kinövő bírói gyakorlat rendelkezik jogforrási erővel (mely bírói gyakorlat éppen a kötelelés rész készpénzkövetelés mivoltát ismerte el). BECK 1924 51. o. Ugyanígy MENYHÁRTH 1931 4. o.

megváltozott gazdasági környezetben azonban a kötelesrészes „állandó értékű vagyontárgyak helyett a bizonytalanná vált, értékében leszállott és állandóan ingadozó pénzkötelemre” szorítása méltánytalansága miatt nyilvánvalóan tarthatatlan megoldás.⁵⁰⁷

Ezen méltánytalanság kiküszöbölésére a budapesti ügyvédi kamara megbízásából *Reitzer Béla* ügyvéd a Kúria elnökéhez és az igazságügyminiszterhez intézendő felterjesztést készített, mely főszabályként a kötelesrész természetbeni megítélését javasolta elfogadásra. A kamarai javaslat szerint a kötelesrész készpénzben való kiadása ugyanis a megváltozott gazdasági viszonyok közepette kettős sérelmet okoz: hátrányos egyrészt a pénz értékvesztése eredményeképpen bekövetkező reálértékvesztés; ugyanakkor a jogosult „el van zárva a vagyonkonzerválás biztos és megnyugtató módozataitól” akkor is, ha a teljes pénzürtéket megkapná. A természetbeni kiadás járhat ugyan bizonyos hátrányokkal, leginkább a gazdaságilag és erkölcsileg egyaránt nemkívánatos kényszer-vagyonközösségek létrejöttével, a javaslat ezt azonban kiküszöbölhetőnek látta a kölcsönös ajánlattételi jog útján való megváltás lehetőségének biztosításával.⁵⁰⁸ Mindazon esetekben pedig, ahol a hagyatékból való közvetlen részesítés magasabb gazdasági szempontokból – különösen gazdasági egységek megóvása érdekében – mellőzendő, az ügyben eljáró bíróság feladata lenne a megoldás megtalálása a készpénzbeli kielégítés eseti alkalmazásával.⁵⁰⁹

Ehhez hasonló volt *Olchvály Zoltán* az Mtj. vonatkozó, 2040. §-át némileg módosító javaslata, mely szerint a végrendeleti örökösnek jogává kellene tenni, hogy a természetbeni osztályt felajánlja – véleménye szerint a kötelesrészesek 90%-a örömmel fogadná az ilyen szabályt. Ha ilyen felajánlás nem történik vagy az ajánlat alapos indokok miatt nem fogadtatott el, a kötelesrész készpénzbeni kiszolgáltatásakor a bíró mérlegelése lehessen, hogy az eset minősége és a szükség alapján a kifizetéskori értéket vegyék alapul. Így a szabályok lényegi tartalma nem változna, de rugalmasabbá válna alkalmazásuk; ráadásul ezzel csökkenthetnénk a perek számát is.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ ALMÁSI 1922 286. o.; ALMÁSI 1923 190. o.; OLCHVÁRY 1929 162. o.; LUDVIG 13-14. o.

⁵⁰⁸ Kiss Albert szerint ezen kérdés törvényhozási úton történő megoldása birtokminimum bevezetésével történhetne. KISS 1910 36. o.

⁵⁰⁹ BÜKF 35-36. o.

⁵¹⁰ OLCHVÁRY 1929 164. o.

A kötelesrész kérdésének a korszakban kismonográfiát és több tanulmányt is szentelő *Beck Salamon* szerint a szabad végintézkedésre alapozott öröklési rend szubszidiáriussá teszi a törvényes öröklést; ebből következően „túlhaladott dolog” volna, ha a jogszabály a kötelesrészesnek örökösi minőséget nyújtana. A jogosultak igényeinek védelmére szolgáló jogintézményként a kötelesrész célja az kell, hogy legyen, hogy a hozzátartozók meghatározott körét részeltesse az örökhagyó vagyonában. Ennek módja azonban nem etikai, igazságossági érveken, hanem célszerűségi okokon dől el: a kötelesrész jogpolitikai célja immár nem elsődlegesen a családi kötelék erősítése, hanem az üzemegységek gazdaságilag célszerű megóvása.⁵¹¹

A kötelesrészes örökösi minősége ellen szóló érv Beck munkáiban, hogy az örökhagyó által kinevezett örökösökkel konkurálva a szabad rendelkezés elvébe ütközne⁵¹²; továbbá meggátolhatná, hogy egyes üzemegységek egy kézben maradjanak, mely feldarabolás nyilvánvalóan negatív gazdasági következményekkel jár. A helyes megoldást Beck szerint akkor választja a törvényhozó, ha főszabályképpen a kötelesrészt készpénzkövetelésként szabályozza, ugyanakkor az örökösöknek bármikor jogukban áll a jogosultat örökössé emelni.⁵¹³

Beck a **jogbiztonságra tekintettel** nem látta célszerűnek a bíróság döntésére bízni annak megítélését, hogy adott esetben készpénzbeli vagy természetbeni kielégítés lenne helyes, hiszen ezáltal az eljáró bíró minden ügyben gazdaságpolitikai értékelésre kényszerülne. Ennek következményeként a jogi vita helyébe közgazdasági érvek lépnének, „a szabályhoz kötöttség helyett mozgó szabad egyéni vélemények lesznek az ítélkezés alapjai.” Ez végső soron a perek számának növekedéséhez vezethet, ráadásul „a pereskedés interregnuma alatt” az alperes végrendeleti örökös gazdálkodásában zavar állhat be a bizonytalan kimenetelű jogvita miatt. Beck hangsúlyozta, hogy az öröklési jog világában nincs helye az eseti döntések nyomán kialakuló sorsjátékszerűségnek.⁵¹⁴

A kötelesrész törvényi szabályozásának többi híve sem tartotta szerencsésnek, hogy a – talán csak időlegesen – megváltozott gazdasági viszonyokra hivatkozva változtassanak a kötelesrész jogi természetén és ebből fakadóan

⁵¹¹ BECK 1913 25-26. és 43-47. o.

⁵¹² BECK 1924 52. o. Ugyanígy SÁNDORFALVI PAP 1931 15. o.; SÁNDORFALVI PAP 1939 491. o.

⁵¹³ BECK 1913 44-49. és 76-77. o.

⁵¹⁴ BECK 1924 51-52. o.

kiadásának módján: ha a jogalkotó enged az ilyen csábításoknak, a jogrendszer szabályai úgy ugrálnának, „mint a barométer higanya a szeszélyes áprilisban”. *Sándorfalvi Pap István* javaslata csak akkor engedné a kötelesrész természetbeni kiadását, ha az az örökhagyó kifejezett akarata volt. Véleménye szerint a bírói gyakorlat is egyértelműen amellet szolt, hogy a végrendeleti örökösök perben sem kötelezhetőek a kötelesrészt örökösükül fogadni, számukra állaghagyatékot biztosítani.⁵¹⁵ A pénzben való kiadást „a családi vagyon fenntartásának régi gondolatával párosulva” birtokpolitikai szempontok indokolják, amit „bíróságaink nemes konzervativizmusa ápol a kötelesrész bölcsőjénél”. Tekintettel arra, hogy a végrendelezők többsége középirtokos, a pénzbeli kiadás az ő birtokaik egyben tartását, azaz társadalompolitikai célt is szolgál.⁵¹⁶

A kötelesrész az 1959. évi IV. törvényben

A szocialista országok polgári jogának alapjait a szovjet polgári jog ideológiával átszótt tanai és tételes normái határozták meg. Az *Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság polgári törvénykönyve*⁵¹⁷ kötelesrészt kizárólag az örökhagyó ellátásra szoruló kiskorú gyermekei vagy egyéb, munkaképtelen örökösei számára határozott meg; jogosultságuk törvényes örökrészükkel volt egyenlő.⁵¹⁸

A magyar Polgári törvénykönyv eredeti tervezete szerint kötelesrészes az örökhagyó leszármazója, házastársa és szülei; a jogosultság mértéke leszármazók és szülők esetében törvényes örökrészének fele, míg a túlélő házastárs esetében annak

⁵¹⁵ SÁNDORFALVI PAP 1931 17. o.; SÁNDORFALVI PAP 1939 492-493. o. SÁNDORFALVI PAP 1933 223. o.

⁵¹⁶ MENYHÁRTH 1924 130., 134-135. o.; BLAU 59-60. o.; SCHWARTZ 3-5. o. A problémára a bírói gyakorlat az ún. valorizálással válaszolt, melyet az egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló 1928. évi XII. törvénycikk szentesített.

⁵¹⁷ Az 1936-os szovjet alkotmány ugyan szövetségi hatáskörbe utalta polgári törvénykönyv megalkotását is, erre azonban nem került sor. Ezért az egyes tagköztársaságok vagy az 1922-es Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság számára készült kódex mintájára fogadtak el polgári törvénykönyvet vagy azt közvetlenül hatályba léptették saját területükön is.

⁵¹⁸ 422. §: „Minden polgár jogosult vagyona egészét vagy annak egy részét végrendelettel a 418. §-ban megjelöltek [az örökhagyó gyermekei, házastársa és munkaképtelen szülei, más munkaképtelenek, akik legalább egy évig az elhunytal közös háztartásban éltek; mindezek hiányában az örökhagyó munkaképes szülei, végül oldalági rokonai] közül egy vagy több személyre, úgyszintén állami szervre és társadalmi szervezetre hagyni. A végrendelező azonban nem foszthatja meg kiskorú gyermekeit és más munkaképtelen örököseit attól az örökrésztől, amely őket törvényes öröklés esetén megillette volna.” SZPTK 100. o.

egynegyede kiegészítve a hagyaték feletti teljes használati joggal. A kötelesrész elsődlegesen pénzkötelem, melyet az örökhagyó kifejezett rendelkezése, illetve a végrendeleti örökös vagy a kötelesrészes keresete alapján bíróság határozata változtathat csak természetbeni örökléssé.⁵¹⁹

Az 1957-ben javasolt szabályok tehát a kötelesrészt alapvetően a fennálló jog alapján rendelték szabályozni: az egyetlen kivétel a túlélő házastárs kötelesrésze jogosultságának elismerése volt. Az indoklás szerint ennek oka, hogy a házastárs a törvényes öröklés szabályai szerint is a leszármazókkal egy sorban örököl, így a törvényes öröklésen alapuló kötelesrész esetében is indokolt ezen személyi kör megtartása. A jogalkotó hangsúlyozta, hogy házastárs számára kötelesrész esetén is elengedhetetlen hagyatéki tárgyak feletti, a személyes szükségleteknek megfelelő mértékű használati jog biztosítása; ennek fényében a többi jogosulthoz képest alacsonyabb mértékű kötelesrész az egyenlőséget szolgálja.⁵²⁰

A tervezetet heves vita követte, mely azonban zömmel az ági öröklés körül zajlott; a kötelesrész kérdésköre csak „szélárnyékban”, mintegy mellékesen merült fel. A házastársi kötelesrész tekintetében merült fel az a javaslat, hogy azt állagöröklésként törvényes örökrészének felében kellene meghatározni. Ennek indoka, hogy a javaslattevő szerint a szocialista átalakulás következtében a hagyatékok zöme alapvetően használati javakból áll, melyek esetében a haszonélvezeti jog nem nyújt többet puszta használatnál. Ezért a házastárs állagöröklése egy gyermekrészben állapítandó meg, melyet azonban a közös használatra szóló javakra maximálnának; a kötelesrész tehát ennek felét tenné ki.⁵²¹ Az igazságügyminisztérium felügyeleti főosztályának meglátása szerint a tervezettel szemben a kötelesrész örökségként szabályozandó, ebből következően természetben

⁵¹⁹ 617. §: *Kötelesrész illeti meg az örökhagyó leszármazóját, házastársát, továbbá szülőjét.*

621. § (1) *Kötelesrész címén az arra jogosultat annak fele illeti, ami neki [...] mint törvényes örökösnek jutna.*

(2) *A házastársat kötelesrésztül a törvényes örökrészének egynegyede és a teljes használati jog, ha pedig állagöröklés helyett haszonélvezetet választ, a haszonélvezet illeti meg abban a mértékben, amelyre azt a leszármazók kívánságára csökkenteni lehet.*

628. § (1) *A kötelesrésze jogosult kötelesrészének pénzben való kiadását követelheti.*

(2) *Természetben jár a kötelesrész, ha ez volt az örökhagyó végintézkedéssel vagy élők között nyilvánított akarata.*

(3) *Ha a kötelesrész pénzen való kiadása akár a jogosultra, akár a kötelezettre nézve sérelmes, bármelyikük keresettel kérheti a bíróság előtt a kötelesrésznek természetben való kiadását.* PTKT 99-101. o.

⁵²⁰ PTKT 427., 430., 436. o.

⁵²¹ VILÁGHY 113-116. o. Weiss ezzel szemben voltaképpen az 1957-es javaslat megoldását támogatta. WEISS 1958 142. o. 9. lj.

kiadandó.⁵²² Az 1959. évi IV. törvényként hatályba lépő Polgári Törvénykönyv máig változatlan formában⁵²³ szabályozza a kötelesrész kérdését.⁵²⁴

⁵²² PTKMT II. 13. o.

⁵²³ 661. § *Kötelesrész illeti meg az örökhagyó leszármazóját, házastársát, továbbá szülőjét, ha az öröklés megnyitakor az örökhagyó törvényes örököse vagy végintézkedés hiányában az lenne.*

665. § (1) *Kötelesrész címén a leszármazót és a szülőt annak fele illeti, ami neki - a kötelesrész alapja szerint számítva - mint törvényes örökösnek jutna.*

(2) *Ha a házastársat mint törvényes örököszt haszonélvezeti jog illetné meg, az ő kötelesrésze a haszonélvezeti jognak olyan korlátozott mértéke, amely szükségleteit biztosítja, figyelembevéve az általa örökölt vagyontárgyakat, valamint saját vagyonát és munkájának eredményét is. Egyébként a házastársat kötelesrészül törvényes örökrészének fele illeti meg.*

672. § (1) *A kötelesrésze jogosult kötelesrészének pénzben való kiadását követelheti.*

(2) *Természetben jár a kötelesrész, ha ez volt az örökhagyó végintézkedéssel vagy élők között nyilvánított akarata.*

(3) *Ha a kötelesrész pénzben való kiadása akár a jogosultra, akár a kötelezettre sérelmes, a bíróság az összes körülmények mérlegelése alapján elrendelheti a kötelesrésznek egészben vagy részben természetben való kiadását.*

⁵²⁴ Az Alkotmány a német Grundgesetz-hez hasonlóan deklarálja az örökléshez való jogot (14. §); ugyanakkor ebből a magyar alkotmányjogi doktrína szerint nem vezethető le a kötelesrészhez való alkotmányos jog: „a kötelesrész nem az Alkotmány 14. § által védett öröklési jog része. A kötelesrész alkotmányosan külön nem védett” (az 1383/B/1990. AB határozat indokolása). ABH 1991 585. o.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 19. század uralkodó eszméi a magánjog területén (is) a szabadság és az egyenlőség jelszavaiban testesültek meg.

„E két hatalmas eszme küzdelme az egyik legérdekesebb és legnagyobb színdarabot kínálja a 19. századra visszatekintő nézők számára”⁵²⁵

A 19. század folyamán a két egymással harcban álló idea küzdelme kétségkívül a szabadság győzelmét hozta a magánjog egésze, és így az öröklési jog területén is. Utóbbi tekintetben ez a végintézkedés szabadságának elismerésében és az örökhagyó hozzátartozóinak törvény által garantált öröklésre való jogának másodlagosságában nyilvánult meg. A szabadság mértékét tekintve az angolszász jogok a 17. század óta egyértelműen a rendelkezési szabadság szinte korlátlanságát hirdették; a német területeken pedig a nagy kodifikációkkal szentesítették a korábban is uralkodó gyakorlatot, mely az örökhagyó akaratszabadságából kiindulva azzal szemben a családtagok meglehetősen korlátozott öröklési igényét ismeri csak el. A skála másik végére helyezhetjük a francia megoldást, mely a másik nagy eszme bővületében mindvégig az egyenlőség keresztülvitelére törekedett – akár az ugyancsak tisztelt szabadság rovására is.⁵²⁶ A 19. század vége óta a magánjogban jelentkező szociális és kollektivisták szempontok az individuális keretek mellé - néha helyette - etikai és politikai posztulátumot jelenítettek meg.⁵²⁷

Ennek következtében az öröklési jog területén is megnőtt az egyenlőség illetve a szolidaritás és az igazságosság értékeinek jelentősége, mely szükségszerűen a végintézkedés szabadságának abszolutizálása ellen, a családtagok érdekeinek fokozott figyelembevételével mellett hatott; még a szabad polgár korlátoktól mentes

⁵²⁵ HEDEMANN 1930 78. o.

⁵²⁶ Grosschmid szerint miután „az 1789-i nagy forradalommal beütnek a liberté, égalité, fraternité nagy akkordjai, az ember azt hinné, hogy a liberté áramlata legelőbb is a végakarát korlátain akad fenn, s azokat söpri el. És nem így volt. [...] Itt is, mint sok egyéb dologban, a liberté csak eszköz volt az égalité felé. A cél emez volt.” ZSÖGÖD 1873 505-506. o.

⁵²⁷ HEDEMANN 1930 79. o.; WIEACKER 1953 14-15., 17-23. o.; SCHLOSSER 167-169. o.

rendelkezési jogára oly büszke angolszász világban is. A passzivitásából kimozduló állam felismerte, hogy az öröklési normák család- és társadalom-fenntartó funkcióval bírnak, így elvetette annak kizárólag az egyén akaratára alapozott szabályozását.

1. A *Code civil* által bevezetett szabályozás eszmei tartópillérei az erős francia etatista hagyományban és a felvilágosodás egyenlősítő ideológiájában gyökereznek; mindkettő alapja az a dogma, melynek értelmében az egyéni tulajdon kizárólag a közjónak alárendelve érvényesülhet. Az államhatalom az egyéni érdekek tekintetében semleges, a közjó megvalósítása azonban kötelessége, így szükségszerűen utóbbi kerekedik felül a végintézkedési szabadság korlátozásának szabályaiban is.⁵²⁸ A hozzátartozók garantált öröklési hányadának védelme „kispolgári örökjog”: nem a bizonyos minimum juttatására helyezi a hangsúlyt, hanem ezen minimumok garantálásával akadályozza meg a hagyaték egészének juttatását; ezáltal az állam gazdaságpolitikai céljának, ti. a nagy vagyonok felhalmozódása elkerülésének áll szolgálatában.⁵²⁹

A forradalmi korszakban fellángoló viták ellentáborra a tulajdon liberális felfogása alapján a rendelkezés szabadságának bárminemű megkurtítását szükségtelen beavatkozásként értékelte. Az 1860-as évektől megjelenő reformjavaslatok új elemként a korlátozó szabályok közjóra gyakorolt pozitív hatásait kérdőjelezték meg. A Le Play és követői által propagált reformokat egyesek a gazdaság által dominált törvényeknek (*loi économique*), míg a forradalmi egyenlőség dominálta szabályokat a politika által dominált törvényeknek (*loi politique*) nevezték.⁵³⁰ Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy voltaképpen mindkét tábor alapvetően a politikai szimbolika síkján érvelt, melyben álláspontjaikat erkölcsi, eszmei, társadalmi, gazdasági érvekkel támasztották alá.

Az egyenlőség eszméjének öröklési jogban való vezérszerepének megváltoztatására, megingatására tett javaslatokat a francia jogalkotás és közvélemény mindvégig a forradalom egyik kiemelt vívmánya elleni támadásnak

⁵²⁸ Dell'Adami Rezső nem éppen hízelgő véleménye a francia etatizmus öröklési jogi következményeiről: „Mindenütt rideg igazgatás, boldogítani akaró merev parancs és szabályozás. [...] Az állam gyámsága kiterjed mindenre, az egyénre nem bízta a családi, házi életet sem. [...] Az állam rendelkezik minden polgár tulajdonáról, megírja végrendeletét a törvényben, melynek nevelő szellemét a nép lelkébe kényszeríteni akarja.” DELL'ADAMI 1879a 65. o.

⁵²⁹ BECK 1913 16-18. o. Ezen állami törekvés okait „meglehetősen nyers politikai megfontolásoknak” nevezte későbbi művében. BECK 1924 51. o.

⁵³⁰ BÜRGE 125. o.

érezkelte, értékelt. Az elutasítás nem racionális érvek mérlegelésén alapult, sokkal inkább a Code civil végintézkedési szabadságot korlátozó szabályainak szimbolikus jellegével magyarázható. Ezek a kvázi-szakrális normák olyan mértékben épültek be a köztudatba, hogy a megváltoztatásukra tett kísérletek szükségképpen elbuktak.⁵³¹

A huszadik század szabályváltozásai az egyenlőség és a szabadság princípiumai közötti kompromisszumként értékelhetőek, melyek a Code civil mintegy 100 évig teljesen változatlan rendszerét ugyan finomították, de alapjaiban meg nem változtatták. A hagyatékok kötelező megosztását rendelő normák fellazítását jelentő sikeres 20. századi reformok érdemben nem csorbították az egyenlőség eszméjét. A változások egyes társadalmi, gazdasági jelenségekre adott reakcióként értékelhetőek, ugyanakkor a szabályozás „szakrális magja”⁵³², a végintézkedési szabadság korlátozása, lényegében érintetlen. A jogintézmény maga megmaradt tehát szinte⁵³³ eredeti formájában, továbbra is hordozva a vagyon egy része lekötöttségének tradícióját; az egyes részletszabályok változásai (alapvetően az egyenlő megosztás elve kizárólagosságának megszűnése) úgy erodáltak a réserve eredeti jogintézményét, hogy az rituális intézményként formálisan mégis változatlan maradt. A tulajdonjog és így a rendelkezés korlátozása a francia jogi kultúra szerves része: a forradalmi egyenlőség a szintén forradalmi szabadságot először eltörölte, majd ugyan fokozatosan teret engedve neki mégis mindvégig megtartotta domináns szerepét.

2. A *BGB* öröklési joga alapvetően elérte a jogegység megteremtését, mely a kódex megalkotásával szemben támasztott egyik általános elvárás volt. A jogszabályalkotás során az egyes német területek normái felhasználásával olyan megoldásokat igyekeztek találni, melyek az új, közös jogszabályok minél egyszerűbb és könnyebb alkalmazhatóságát segítik elő.

A kötelesrész intézménye mindegyik partikuláris jogrendben ismert volt, továbbá olyan mértékben beágyazódott a jogi köztudatba, még elméleti ellenfelei is

⁵³¹ Grosschmid szerint a réserve a francia jog olyan jogintézménye, melyet a hagyomány emelt a francia jog „dogmáinak szentélyébe”: „a vérek törvényes öröklése, mint isten akaratján, a család ősjogain, a vagyoni renden nyugvó nagy szükségesség, nagy szabály, s ezzel szemben a végakarati utódlás, mint erőltet kivétel: ez röviden a francia örökösödési jog szelleme. És ennek a szellemnek mintegy gyúpontja a köteles rész intézménye”. ZSÖGÖD 1873 512-513. o.

⁵³² Jens Beckert kifejezése. BECKERT 2004 64. o.

⁵³³ Elvi szinten voltaképpen csupán a fentebb említett 2006-os reformok hoztak némi változást a szükségörökösök személyi körének módosításával.

leginkább olyan esetekre nézve kérdőjelezték meg szükségességét, amikor az örökgyó valamely gyermekét a többiek kárára kíváná előnyben részesíteni annak elérése érdekében, hogy a hagyaték valamely egységét családon belül egészében átörökítse.

A megoldást a BGB a privátautonómia alapelvéből kiindulva végintézkedés szabadságában találta meg, amelyet azonban csak a hagyaték egy részében adott meg a maga teljességében; a hagyaték másik része tekintetében az azonos fokú közeli hozzátartozók egyenlő mértékű szükségöröklése érvényesült. Ez a hozzátartozói kör voltaképpen a modern társadalmakban kialakuló ún. magcsalád (Kernfamilie, nuclear family) tagjait jelentette; az örökgyó szülei csupán ilyen magcsalád nemlétében jöhettek számításba (ekkor azonban természetesen az örökgyó az ő gyermekükként velük alkotott magcsaládot). A kötelesrész mértékének minden jogosított számára uniformizált megoldása – azaz a hozzátartozói kapcsolat közelsége alapján történő differenciálás elvetése - a világos, egyértelmű szabályozás követelményének felel meg; egyszersmind újra hangsúlyozza a privátautonómia, az örökgyó mint individuum szabad akarata főszabályát. A kódex „rideg, de gyakorlatias” megoldása⁵³⁴, mely a kötelesrészre jogosultakat kötelmi követeléssel felruházva az öröklési vitákból teljesen kizárta, a lehető legjobb megoldásnak látszott a hagyatékok túlzott szétdarabolásának vagy esetleg elárverezésének: tehát szétaprózódásának megakadályozása szempontjából.

Hedemann szerint a kötelesrész intézménye végsősorban kompromisszumot jelentett a szabadság és az egyenlőség nagy ideái között. A nagy kódexek öröklési jogában a 19. század eme két nagy eszméje közül tehát egyik sem volt képes teljesen a másik fölé kerekedni.⁵³⁵ A BGB kétségtelenül pandektisztika és a klasszikus liberalizmus „kései gyermeke”⁵³⁶: megfelelt a korszak polgári-vállalkozói társadalma gazdaságpolitikai elvárásainak, amikor a privátautonómia megteremtésével a tulajdon, a szerződés és az öröklés szabadságának prioritását hirdette.⁵³⁷ A német kódex öröklési joga ennek szellemében a végintézkedési szabadságot, mint

⁵³⁴ Heinrich Mitteis kifejezése. Idézi MERTENS 99. o.

⁵³⁵ HEDEMANN 1930 77-79. o.

⁵³⁶ WIEACKER 1953 9. és 16. o. Szintén Wieacker megfogalmazásában a BGB „a régi polgárság utolsó győzelmét” jelenítette meg. WIEACKER 1953 17. o.

⁵³⁷ WIEACKER 1953 8. o.

főszabályt egy meglehetősen gyenge kötelesrésszel korlátozta csupán⁵³⁸; azaz a szabadság kétségkívül erősebbnek bizonyult.

A Hedemann álláspontjához képest némiképpen más szempögből vizsgálódó *Mertens* értékelése szerint ugyanakkor a törvény által a hagyatéék értékének egy bizonyos hányadában biztosított részesedés – azaz a kötelesrészeze való jogosultság – szintén a polgári társadalom liberális gazdasági igényeihez igazodott. Minden hagyatéék felfogható ugyanis olyan vagyoni értékek összességéként, melyek egymástól értékvesztés nélkül elválaszthatóak és tetszőlegesen feloszthatóak. A kötelesrésze ebből következően olyan indulótökét képez, amely a jól gazdálkodó örökös számára a nagyobb vagyon megszerzéséhez biztosít alapfeltételt.⁵³⁹ Egy ilyen kezdőesély megteremtése *Mertens* konklúziója értelmében inkább összhangban van a liberális gazdasági rend eszméivel, mint a hagyatéék az örökhagyó szabad döntése szerinti egyetlen örökös számára történő, a többi hozzátartozót mellöző juttatása.⁵⁴⁰

Az öröklési jog francia intézménytörténete során hangsúlyos (szociál)politikai jelentősége, hatása a BGB kodifikátorai körében nem vált elfogadottá. A kódex megalkotói nem új, a javak elosztását, forgalmát megváltoztató, befolyásoló öröklési rendet kívántak létrehozni, ezért az egyes szabályok társadalmi hatásának vizsgálata, figyelembevétele kevésbé volt számukra jelentős. Az öröklési jog szabályai mégis bírtak szociálpolitikai jelentőséggel: az általános jogegyenlőség megteremtésén túl a végintézkedés szabadságának főszabályá tételeével a BGB eszményképévé tett tulajdonos-polgár elvárásait foglalta törvénybe. A társadalmi igazságosságnak megfelelően funkcionáló kötelesrészt a 20. század során ugyan jónéhány támadás érte, mégis máig változatlan, immár alkotmányosan védett intézménye maradt a német öröklési jognak.

3. Az angol jogrendszer öröklési szabályai kapcsán a végintézkedés szabadsága evidenciaként emlegetett tétel; ugyanakkor kevesebb figyelmet kap az a tény, hogy a korai évszázadok joggyakorlata ismert a kontinens legitima portio-jához hasonló jogintézményt, a 20. században pedig – ugyan egészen más „ruhában” – immár a tételes jog szabályaként tért vissza az örökhagyó egyes családtagjainak feltételesen

⁵³⁸ WIEACKER 1953 9. o.

⁵³⁹ Ez az érvelés a francia rendszert értékelően már Brentano-nál is megjelenik. Ld. BRENTANO 142-143. o.

⁵⁴⁰ MERTENS 88-89.o.

biztosított öröklési igénye. Az angol jogra oly jellegzetes szabad végintézkedés a korai évszázadokban csupán kivételként – az ingóságokra vonatkozóan és itt is korlátozottan – volt jelen, csak a 17. századtól vált valósággá. Az ezt követő évszázadokban azonban oly mértékben meggyökeresedett princípiuma lett az angol jognak, hogy egészen a 20. századig nem érte érdemi kritika. A család társadalmi fontosságának növekvő elismerése vezetett ugyan az örökhagyó végintézkedésének megtámadását lehetővé tévő – módosításokkal ugyan, de máig hatályos – szabályozás elfogadásához; a törvény által biztosított kereseti jog azonban csak a rászoruló hátramaradottak számára nyílik meg, így a végintézkedés szabadsága ilyenek nem léteben továbbra is az individuális angolszász hagyományoknak megfelelően gyakorolható.

Az *Egyesült Államok öröklési jogrendszerei* alapvetően az angol mintájú szabadságra épültek, azonban egyes déli tagállamok spanyol illetve francia örökségképpen sokáig hűek maradtak – és Louisiana utolsó mohikánként részben ma is hű – a legitima szabályaihoz. Az alapvetően individualista szemléletű, az állami beavatkozást az egyén szabadságát veszélyeztetőnek látó amerikai doktrína csak ott és azt követően volt képes az öröklési jogot a maga képére formálni, ahol maga a társadalom, az általa vallott értékek is amerikanizálódtak.

4. A *magyar tradicionális magánjog* felbomlásának kettős traumája, a régi jogintézményekkel való 1848-as deklaratív és az 1853-as tényleges szakítás alapvetően új utakra terelte a magyar jogfejlődést. Igaz ez az állítás még az öröklési jog területére is, noha – különösen első látásra tűnhet úgy, hogy – itt láthatunk a legtöbbet felsejleni a korábbi normákból, azok szelleméből; különösen az ősiség második, gyengébb kiadásának tartott ági öröklés képében. Ugyanakkor az ezen szellemiség hordozóinak láttatott normák előtt-felett alapelvi szinten lebeg, van jelen az *Optk.* behozatala óta a vagyoneredetre tekintet nélküli szabad végintézkedés, mely a megszorításaként értelmezhető kötelesrész intézményével együtt illeszkedett a 19. század második felének tulajdonra, vagyonforgalomra vonatkozó gazdasági-társadalmi igényeihez.

Erre tekintettel elfogadhatatlan az a kritika, ami számos szerző tollából fakadóan a polgári korszak magyar öröklési jogában egyfajta retrográd folyamatot, a régi, meghaladott, „feudális” eszmék állandó jelenlétét látják-láttatják, melynek

következményeként „a magyar magánjog – különösen annak öröklésjogi része – hosszú évtizedekre ismét megrekedt a fejlődés útján”⁵⁴¹.

„Közönségesen és elterjedt felfogás szerint a végrendeleti szabadságot a polgári világnézet, a kötött törvényes örökösödést a feudális felfogás parallelljének tartják. Ez is azonban, bár politikai vonatkozásban láttatja a dolgokat és alattomban hozzáértetődő gazdasági összefüggéseket akar sejtetni, egyike ama megtévesztő frázisoknak, amelyek, minthogy van valami csekély, de szembetűnő igazság bennük, elállják a teljes igazság keresésének, felismerésének útját.”⁵⁴²

A kötelesrész a magyar magánjog „modernizációs” periódusának terméke, a magyar jogi kultúrában mégis a tradíciók továbbélésének reprezentánsaként tekintettek rá. Természete ily módon többes: a régi magánjog hívei a családi-vérségi kapcsolatok legalább részleges védelmezőjét tisztelték benne; ugyanakkor a magánjog társadalmi-szociális jellegének erősödésével az egyszerre reakciós és forradalmi gondolat, a társadalom magasabb rendű érdekeinek magánjogi normákban is kogens megtestesítőjeként értékelhetjük. A hozzátartozók végintézkedéssel szemben is törvény erejével biztosított részesítése a magánautonómia, a rendelkezési szabadság végleteitől, korlátlanságától az egyént és nagyobb prizmán szemlélve a társadalmat megkímélő jogintézményként az igazságosság és a méltányosság friss fuvallatát jelentette és jelenti ma is.

Nehezen értékelhetőek azok a pusztán formáljogi kritikák, melyek az értekezés középpontjában álló korszak egészében jelen voltak; s időnként ma is felütik a fejüket a magyar irodalomban.⁵⁴³ A családi kapcsolatok csökkenő jelentőségére, az egyén tulajdonszerzésének kiemelkedő szerepére, a privátautonómiára és az abból következő rendelkezési szabadságra, mint a megváltozott világ követelményeire hivatkozni nem jelent mást, mint a jog, és így az öröklési jog mögötti erkölcsi szabályok – részben vagy egészben – el nem ismerését. Modernnek nagy nehézséggel nevezhetnénk az ilyen álláspontot, hiszen a szabad

⁵⁴¹ HOMOKI-NAGY 2000 230. o.

⁵⁴² BECK 1913 15. o.

⁵⁴³ Besenyei Lajos szerint a kötelesrész fenntartását sem jogi sem erkölcsi szempontok nem indokolják, így annak „távlati kiiktatását” illetve a magyar jogrendből való fokozatos „kivezetését” javasolta. Érvei szerint „sem a vérségi kapcsolatot sem a házassági viszonyt nem tartjuk olyan súlyúnak, ami a jelenlegi szabályok szerinti kötelesrész intézményét indokolja. Ennél sokkal erősebbnek tartjuk a tulajdonos szabad rendelkezését”. Megjegyzése szerint egyedül a kiskorú gyermek kötelesrésze indokolható, melyben az örökhagyó tartási kötelezettségét látja, valamint – indokolás nélkül – deklarálta, hogy a távlati kiiktatás nem vonatkozna a túlélő házastárs haszonélvezetének kötelesrészére. BESENYEI 1998 36-38. o.; BESENYEI 2005 91-95. o.

rendelkezés mellett ágálók már két évszázada – alapvetően más társadalmi és gazdasági környezetben! – is hasonló érvekkel operáltak. A doktriner modernizálás hívei Grosschmid kifejezéseit kölcsönvéve „az oly mohón kapva-kapott, de [...] félreértett ‚modern’ jogtudomány csillámaiktól” elvakulva valójában „elfakult eszmekörből” merítik vezéreszméiket.

„Boldog gyermekkor a liberalizmusnak, a mikor még ily egyszerű kosmopolitika abstractiókkal beérünk lehetett! A mikor rikító köntös s a phrásisok csengő-bongó zenéje még ‚modern’ s az időknak megfelelő volt!”⁵⁴⁴

A magánjog tételes szabályai, dogmái mögötti eszméket hiba lenne evolucionalista nézőpontból szemlélnünk. Még ha el is ismerhetjük, hogy a végintézkedés szabadsága az elmúlt két évszázadban alappillérvé vált az öröklést rendező normáknak, az kétségtelen, hogy minden jogrendszer magában hordozza az öröklés ősidőkre visszanyúló erkölcsi magját: a családtagok, elsősorban az örökhagyó lemenőinek öröklésre való jogát. Legyen bármilyen mértékű is az eltérő korszakokban a jogalanyok szabadsága vagyoni halál esetére szóló sorsáról dönteni; az ilyen hangsúlybeli különbségekben túlzás lenne forradalmi változásokat láttatni. A kötelelő rész eszméje megjelenési formájától, a hordozójaként manifesztálódó jogintézmény jogtechnikai ismérveitől függetlenül, az ismert jogrendszerek mindegyikének szerves része. Annak ellenére van ez így ma is, hogy a szabadság korlátlanosságának sokszor hangos támogatói időről időre visszatérő – érvrendszerében lényegileg meg nem újuló – támadást intéztek-intéznak ellene. Az önmagáért való modernizáció ezen reprezentánsai valójában a szabadság, az individualitásból projektált magánautonómia hangoztatásával olyan modernnek feltüntetett eszmékkal indokolják a családtagok öröklési jogait megsemmisíteni kívánó nézeteiket, melyek önmagukban, meztelen fogalmakként a magánjog számára értelmezhetetlenek. A szabadság, jogegyenlőség, a magántulajdon olyan evidenciái az elmúlt évszázadok magánjogának, melyek különböző társadalmi és gazdasági körülmények közepette változó jelentéstartalommal bírnak. A magánjogot szükségszerűen átszövő etikai követelmények és az egyes nemzetek magánjogi hagyományai jelentik azt a talapzatot, melyre adott korszak tételes magánjogi szabályai épülhetnek, melyeknek fényében ezen szabályok értelmet nyernek. Az

⁵⁴⁴ ZSÖGÖD 1882 559. o.

egyres nemzetek jogi kultúrája jogrendszerük hagyományain, szellemiségén, egyes szabályok társadalmi-etikai elfogadottságán alapul: a magánjog egyes intézményeinek stabilitását alapvetően a jogi kultúrába való beágyazottságuk határozza meg. Ez a beágyazottság, a történeti hagyomány és az etikai alapelv helyességének elfogadottsága az, ami a kötelesrész fennmaradását magyarázza – és a jövőre nézve is indokolja.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

A. B. A. J. = American Bar Association Journal

ABGB = Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen
Erbländer der Oesterreichischen Monarchie vom 1. Juni 1811

ALR = Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten vom 5. Februar 1794

Am. J. Comp. L. = The American Journal of Comparative Law

Am. J. Legal Hist. = The American Journal of Legal History

BGB = Bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsche Reich vom 18. August 1896

Bsz. = Törvényjavaslat, polgári törvénykönyv. A képviselőház külön bizottságának
szövegezése szerint. (1915)

Case W. Res. L. Rev. = Case Western Reserve Law Review

Civ. L. Comment = Civil Law Commentaries

Code civil = Code civil des Français (1804)

Cornell L. Q. = Cornell Law Quarterly

Ill. L. R. = Illinois Law Review

ITSZ = Ideiglenes Törvénykezési Szabályok

La. L. Rev. = Louisiana Law Review

OBÉ = Országbírói Értekezlet

Optk. = Osztrák általános polgári törvénykönyv

Mich. L. Rev. = Michigan Law Review

N.Y.U. L. Rev. = New York University Law Review

Real Prop. Prob. & Tr. J. = Real Property, Probate and Trust Journal

Tul. L. Rev. = Tulane Law Review

U. Ill. L. Rev. = University of Illinois Law Review

U. Miami L. Rev. = University of Miami Law Review

U. Pa. L. Rev. = University of Pennsylvania Law Review

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABH 1991 = *Az Alkotmánybíróság határozatai. 1991.* Szerkesztették: Dr. Sólyom László és Dr. Holló András. Budapest: Triorg 1992
- ALFÖLDY = Alföldy Dezső: *Észrevételek a Magyar Magánjogi Törvénykönyv Javaslatának az ági öröklést, özvegyi jogot és kötelesrészt szabályozó részeihez.* In: Adalékok a magánjogi kódexjavaslat öröklési és házasságjogának bírálatához. Budapest: Franklin 1931 29-52. o.
- ALMÁSI 1922 = Almási Antal: *A pénzelértéktelenedés befolyása a pénzdós kötelezettségeire.* Jogállam 1922/9-10.
- ALMÁSI 1923 = Almási Antal: *A kötelesrész kiszolgáltatási módja.* Jogtudományi Közlöny 1923/24.
- ALMÁSI 1931 = Almási Antal: *Mit köszönhetnek a bírák Grosschmidnak?* Jogtudományi Közlöny 1931/26.
- BADITZ = Baditz Lajos: *Az öröklési jog a Magánjogi Törvénykönyvben.* Jogtudományi Közlöny 1929/15-16.
- BÄHR = Bähr, Otto: *Gegenentwurf zu dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich.* Band 5. Kassel: Brunnenmann 1892
- BAKER 1990 = Baker, John Hamilton: *An Introduction to English Legal History.* Third Edition. London: Butterworths 1990
- BAKER 2006 = Baker, Keith Michael: *Political Languages of the French Revolution.* In: *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought.* Edited by Mark Goldie and Robert Wokler. Cambridge: Cambridge University Press 2006 626-659. o.

- BALOGH 1997 = Balogh Judit: *Száz éve történt: BGB „in statu nascendi“*.
Jogtudományi Közlöny 1997/10.
- BALOGH 1999 = Balogh Judit: *A magyar magánjogi kodifikáció gondolata és az 1848-as jogi forradalom*. In: *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc állam- és jogfejlődéséről*. Budapest: Szent István Társulat 1999 148-160. o.
- BALOGH 2001 = Balogh Judit: *A magánjog átalakításának 1848-as kísérlete és az osztrák jog uralma*. In: Mezey Barna – Vörös Imre (szerk.): *150 év. A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténészek 1848-ról*. Budapest: Logod 2001 179-192. o.
- BALOGH 2008 = Balogh Judit: *Magánjog a XIX. század végén Magyarországon*. In: Dr. Katona Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala. Közjegyzői füzetek – Studia Notarialia Hungarica tom. VII*. Budapest 2008 IX-XXIV. o.
- BARNA = Barna Ignác: *Az öröklési jog reformkérdései*. Magyar jogászegyleti értekezések XV. kötet 6. (139.) füzet. Budapest: Franklin 1898
- BAROSS = Baross János: *Az öröklési jog kérdései*. Budapest: Magyar Gazdaszövetség 1901
- BECK 1913 = Beck Salamon: *A köteles részes jogállása*. Budapest: Athenaeum 1913
- BECK 1916 = Beck Salamon: *Kötelesrész*. In: *Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról. Öröklési jog*. Magyar jogászegyleti értekezések új folyam XI. kötet 69-73. füzetek. Budapest: Franklin 1916
- BECK 1924 = Beck Salamon: *A kötelesrész természetbeni kielégítéséhez*.
Jogtudományi Közlöny 1924/7.
- BECKERT 2004 = Beckert, Jens: *Unverdienles Vermögen. Soziologie des Erbrechts*.
Frankfurt/New York: Campus 2004
- BECKERT 2008 = Beckert, Jens: *Inherited Wealth*. Princeton: Princeton University Press 2008

- BECKERT 2007 = Beckert, Jens: *The Longue Durée of Inheritance Law. Discourses and Institutional Development in France, Germany, and the United States since 1800*. Archives européennes de Sociologie / European Journal of Sociology (2007) 48: 79-120.
- BÉLI 2001 = Béli Gábor: *A tulajdonátruházásra vonatkozó kötöttségek és formaságok felszámolása az ősiségi nyiltparancsban*. In: Mezey Barna - Vörös Imre (szerk.): 150 év. A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról. Budapest: Logod 2001 119-124. o.
- BERNÁT = Bernát Gyula: *Az abszolútizmus földtehermentesítése Magyarországon*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1935
- BERTRAM = Bertram, Christopher: *Routledge philosophy guidebook to Rousseau and the Social Contract*. London/New York: Routledge 2004
- BERZEVICZY = Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon. 1849-1865*. Első kötet. Budapest: Franklin 1922
- BESENYEI 1998 = Besenyei Lajos: *De lege ferenda gondolatok az öröklési jog köréből*. In: Tanulmányok Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára (szerk. Tóth Károly). Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Juridica et Politica. Tomus LIII. Fasciculus 1-25. Szeged 1998 33-44. o.
- BESENYEI 2005 = Besenyei Lajos: *Öröklési jogunk reformja*. In: Acta conventus de iure civili. Tomus III. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszékének kiadványa. Szeged: Lectum 2005 79-97. o.
- BIERMANN = Biermann Mihály: *A végrendeleti szabadság és a köteles rész*. Themis 1871/31-33., 36.
- BJ = *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei*. Ötödik füzet. Kiadja a Jogtudományi Közlöny szerkesztősége. Budapest: Franklin 1899

BLACKSTONE = Blackstone, William: *Commentaries on the Laws of England*.
Second Book. Oxford: Clarendon Press 1766

BLAU = Blau György: *A kötelesrész valorizálása*. Jogtudományi Közlöny 1925/ 8.

BÓNIS = Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai 1972

BOZÓKY 1874 = Bozóky Alajos: *A köteles részről*. Nagyvárad: Hügel 1874

BOZÓKY 1878 = Bozóky Alajos: *Adalék a köteles rész kérdéséhez*. Jogtudományi Közlöny 1878/13-16., 18-20., 22., 25., 27-28.

BÖSZÖRMÉNYI-NAGY = Böszörményi-Nagy Emil: *Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus*. In: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848-1944). Herausgegeben von Andor Csizmadia und Kálmán Kovács. Budapest: Akadémiai 1970 413-429. o.

BRASHIER = Brashier, Ralph C.: *Disinheritance and the Modern Family*. 45 Case W. Res. L. Rev. 83 (1994)

BRAUNEDER 1997 = Brauner, Wilhelm: *Europäisches Privatrecht: historische Wirklichkeit oder zeitbedingter Wunsch an die Geschichte?* In: Centro di studi e ricerche di diritto comparato e straniero: Saggi, Conferenze e Seminari 23. Roma 1997
<http://w3.uniroma1.it/idc/centro/publications/23brauner.pdf>

BRAUNEDER 2004 = Brauner, Wilhelm: *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von Albrecht Cordes, Heiner Lück und Dieter Werkmüller unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. 1. Lieferung. Berlin: Erich Schmidt 2004 146-155. o.

BRENTANO = Brentano, Lujo: *Erbrechtspolitik, alte und neue Feudalität*. Stuttgart: J. G. Cotta'schen Buchhandlung 1899

- BRISSAUD 1912a = Brissaud, Jean: France. *The Roman Law and the Regional Customs*. In: A General Survey of Events, Sources, Persons and Movements in Continental Legal History. Continental Legal History Series. Volume One. Boston: Little, Brown, and Company 1912
- BRISSAUD 1912b = Brissaud, Jean: *A History of French Private Law*. Continental Legal History Series. Volume Three. Boston: Little, Brown, and Company 1912
- BROX – WALKER = Brox, Hans – Walker, Wolf-Dietrich: *Erbrecht*. Köln: Carl Heymanns 2007
- BT = *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének főkérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások. Közzéteszi a m. kir. igazságügy-minisztériumban szervezett állandó bizottság vezetősége. IV. Öröklési jog*. Budapest: Grill 1910
- BÜHLER = Bühler, Theodor: *Coutumes*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von Albrecht Cordes, Heiner Lück und Dieter Werkmüller unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. 4. Lieferung. Berlin: Erich Schmidt 2006 907-912. o.
- BÜKF = *A kötelesrésznek természetben való megítélése. A budapesti ügyvédi kamara felterjesztése*. Jogtudományi Közlöny 1924/5.
- BÜRGE = Bürge, Alfons: *Das französische Privatrecht im 19. Jahrhundert. Zwischen Tradition und Pandektenwissenschaft, Liberalismus und Etatismus*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1995
- CAHN = Cahn, Edmond N.: *Restraints on Disinheritance*. 85 U. Pa. L. Rev. 139 (1936)
- CALISSE 1912 = Calisse, Carlo: *Roman and Germanic Law from Justinian to Feudalism*. In: A General Survey of Events, Sources, Persons and Movements in Continental Legal History. Continental Legal History Series. Volume One. Boston: Little, Brown, and Company 1912

- CALISSE 1928 = Calisse, Carlo: *A History of Italian Law*. Continental Legal History Series. Volume Eight. Boston: Little, Brown, and Company 1928
- CHARMONT = Charmont, Joseph: *Changes of Principle in the Field of Family, Inheritance and Persons*. In: *The Progress of Continental Law in the Nineteenth Century*. Continental Legal History Series. Volume Eleven. Boston: Little, Brown, and Company 1918
- COING 1972 = Coing, Helmut: *Empfiehl es sich, das gesetzliche Erbrecht und Pflichtteilsrecht neu zu regeln?* In: Helmut Coing: *Gesammelte Aufsätze zu Rechtsgeschichte, Rechtsphilosophie und Zivilrecht, 1947-1975*. Band II. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1982 227-287. o.
- COING 1984 = Coing, Helmut: *Zur Entwicklung des Pflichtteilsrechtes in der Zeit des 16. bis 18. Jahrhunderts*. In: *Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel*. Herausgegeben von Dieter Nörr und Dieter Simon. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1984 25-35. o.
- COING 1985 = Coing, Helmut: *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München: C. H. Beck 1985
- COING 1989 = Coing, Helmut: *Europäisches Privatrecht. Band II. 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern*. München: C. H. Beck 1989
- CRANE = Crane, Francis Roger: *Family Provision on Death in English Law*. 35 N.Y.U. L. Rev. 985 (1960)
- CZIGLÁNYI = Cziglányi Andor: *A kötelesrész védelmének határa*. Magyar Jogi Szemle 1942/1.
- DAINOW 1938 = Dainow, Joseph: *Restricted Testation in New Zealand, Australia and Canada*. 36 Mich. L. Rev. 1107 (1937-1938)
- DAINOW 1940a = Dainow, Joseph: *Forced Heirship in French Law*. 2 La. L. Rev. 669 (1939-1940)

DAINOW 1940b = Dainow, Joseph: *Limitations on Testamentary Freedom in England*. 25 Cornell L. Q. 337 (1939-1940)

DAINOW 1941 = Dainow, Joseph: *The Early Sources of Forced Heirship; Its History in Texas and Louisiana*. 4 La. L. Rev. 42 (1941)

DAWSON = Dawson, John P.: *The Codification of French Customs*. 38 Mich. L. Rev. 765 (1939-1940)

DELL'ADAMI 1879a = Dell'Adami Rezső: *A köteles rész*. Budapest 1879

DELL'ADAMI 1879b = Dell'Adami Rezső: *Vélemény és indítvány a magyar jogászyűlés állandó bizottsága által kitűzött azon kérdés felett: Kiket és mily mértékben illessen köteles rész és mely esetekben engedjék meg a köteles részből való kitagadás?* Magyar Themis 1879/43.

DESAN = Desan, Suzanne: *The Family on Trial in Revolutionary France*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press 2004

DEZSŐ = Dezső Gyula: *Az özvegyi jog és köteles rész kapcsolatai*. In: Emlékkönyv Szentpéteri Kun Béla hetvenedik születésnapjára. Debrecen: Tiszántúli 1946 131-151. o.

DOMAT = Domat, Jean: *The Civil Law in its Natural Order*. Volume II. Boston: Charles C. Little and James Brown 1850

DÖLEMEYER = Dölemeyer, Barbara: *Das Bürgerliche Gesetzbuch für das Deutsche Reich*. In: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Dritter Band. Das 19. Jahrhundert. Zweiter Teilband. Gesetzgebung zum allgemeinen Privatrecht und zum Verfahrensrecht. Herausgegeben von Helmut Coing. München: C. H. Beck 1982 1572-1612. o.

ECKERT = Eckert, Jörn: *Allgemeines Landrecht (Preußen)*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von Albrecht Cordes, Heiner Lück und Dieter Werkmüller unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. 1. Lieferung. Berlin: Erich Schmidt 2004 155-162. o.

ELFGEN = Elfgen, Anno: *Die Mejora. Geschichte und Dogmatik im spanischen und südamerikanischen Recht*. Berlin: De Gruyter 1962

ENYICZKEY 1877 = Enyiczkey Gábor: *Örökösödési jogunk reformjához*. Magyar Themis 1877/17., 20., 22., 25., 27., 29., 32., 36., 39., 48., 52.

ENYICZKEY 1883 = Enyiczkey Gábor: *Ági öröklés és kötelesrész*. Jogtudományi Közlöny 1883/1.

ÉJ = *Az általános magyar magánjogi törvénykönyv tervezetének megvitatása céljából a kir. igazságügyministeriumban tartott értekezletek jegyzőkönyvei. Öröklési jog*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda 1885

FEKETE = Fekete Izidor: *Még néhány szó a kötelesrészről*. Jogtudományi Közlöny 1866/28.

FLOSSMANN = Floßmann, Ursula: *Österreichische Privatrechtsgeschichte*. Wien – New York: Springer 2008

FN 1843 = *Fenséges Első Ferdinánd Austriai Császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-országgyűlésen a méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója*. I. kötet. Pest 1843

FODOR – KERN = *A kötelesrész*. Dr. Kern Tivadar hátrahagyott kéziratának felhasználásával kidolgozta Dr. Fodor Ármin. In: *Magyar magánjog*. Szerkeszti Dr. Fodor Ármin. V. kötet. Öröklési jog. Budapest: Singer és Wolfner 1905 517-585. o.

FŐELŐADMÁNY = *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag*. Előterjeszti az igazságügyministeriumban szervezett állandó bizottság vezetője. IX. kötet. Budapest: Grill 1906

FRANK 1845 = Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I. rész. Buda 1845

- FRANK 1848 = Frank Ignác: *Ősiség és elévülés*. Buda 1848
- FRIESER = Frieser, Andreas (Hrsg.): *Kompaktkommentar Erbrecht*. Neuwied: Luchterhand 2007
- FROMMHOLD = Frommhold, Georg: *Das Erbrecht des Bürgerlichen Gesetzbuchs*. Berlin: Carl Heymanns 1900
- FÜREDY = Füredy Lajos: *Nézetek a magyar polgári törvénynek a jelen viszonyok szerinti módosíthatásáról*. Pest: Osterlamm 1861
- GIERKE = Gierke, Otto: *Der Entwurf eines Bürgerliches Gesetzbuchs und das deutsche Recht*. Leipzig: Duncker & Humblot 1889
- GINYOVSZKY = Ginyovszky József (szerk.): *Az osztrák polgári törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra. Dr. Szladits Károly ny. r. egyetemi tanár előadásainak jegyzete*. Budapest: Politzer é. n.
- GLANVILL = *The Treatise on the Laws and Customs of the Realm of England Commonly Called Glanvill*. Edited with Introduction, Notes and Translation by G. D. G. Hall. Oxford: Clarendon Press 1993
- GROTIUS = Grotius, Hugo: *A háború és béke jogáról*. I. kötet. Budapest: Pallas Stúdió - Attraktor 1999
- GRUCHOT = Gruchot, Julius Albert: *Preussisches Erbrecht in Glossen zum allgemeinen Landrecht auf römischer und germanischer Grundlage unter Berücksichtigung der neueren Gesetzgebungen*. Dritter Band. Berlin: G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung 1867
- GSOVSKI = Gsovski, Vladimir: *Soviet Law of Inheritance*. 45 Mich. L. Rev. 291 (1946-1947)
- GUDIAN = Gudian, Gunter: *Coutumes*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Herausgegeben von Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammer. I. Band. Berlin: Erich Schmidt 1971 641-648. o.

GUTERMAN = Guterma, Simeon L.: *The Principle of the Personality of Law in the Early Middle Ages: A Chapter in the Evolution of Western Legal Institutions and Ideas*. 21 U. Miami L. Rev. 259 (1966-1967)

GYÖ = *A gyermekek öröklése. Egy szó társadalmi és közgazdasági bajaink orvoslásának kérdéséhez*. Írta: -Y. Budapest: Politzer 1899

HAGEMANN = Hagemann, Hans-Rudolf: Erbrecht. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von Albrecht Cordes, Heiner Lück, Dieter Werkmüller und Ruth Schmidt-Wiegand als philologischer Beraterin. 6. Lieferung. Berlin: Erich Schmidt 2007 1370-1384. o.

HALPÉRIN = Halpérin, Jean-Louis: *Code Civil*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von Albrecht Cordes, Heiner Lück und Dieter Werkmüller unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. 4. Lieferung. Berlin: Erich Schmidt 2006 861-866. o.

HAMZA = Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2002

HEDEMANN 1910 = Hedemann, Justus Wilhelm: *Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert. Ein Überblick über die Entfaltung des Privatrechts in Deutschland, Österreich, Frankreich und der Schweiz. Erster Teil. Die Neuordnung des Verkehrslebens*. Berlin: Carl Heymanns 1910

HEDEMANN 1930 = Hedemann, Justus Wilhelm: *Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert. Ein Überblick über die Entfaltung des Privatrechts in Deutschland, Österreich, Frankreich und der Schweiz. Zweiter Teil. Die Entwicklung des Bodenrechts von der französischen Revolution bis zur Gegenwart. 1. Hälfte: Das materielle Bodenrecht*. Berlin: Carl Heymanns 1930

HELMHOLZ = Helmholz, Richard H.: *Legitim in English Legal History*. 1984 U. Ill. L. Rev. 659 (1984)

- HERCZEGH = Herczegh Mihály: *Magyar családi és öröklési jog*. Budapest: Eggenberger 1874
- HOLDSWORTH = Holdsworth, William Searle: *A History of English Law*. Volume III Third Edition, Rewritten. London: Methuen & Co. 1923
- HOLITSCHER = Holitscher Szigfrid: *Házastársi kötelesrész a Tervezetben*. Jogállam 1903/2.
- HOLTHÖFER = Holthöfer, Ernst: *Fortschritte in der Erbrechtsgesetzgebung seit der französischen Revolution*. In: Mohnhaupt, Heinz (Hrsg.): *Zur Geschichte des Familien- und Erbrechts. Politische Implikationen und Perspektiven*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1987 121-175. o.
- HOMOKI-NAGY 2000 = Homoki-Nagy Mária: *A törvényes öröklés jogi szabályozása Magyarországon 1861-ig*. In: *Tanulmányok Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára* (szerk. Tóth Károly). Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LVIII. Fasciculus 1-41. Szeged 2000 211-230. o.
- HORVÁTH 2006 = Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Jogtörténeti értekezések 33. Budapest: Gondolat 2006
- HORVÁTH = Hotvátth László: *A feleség kötelesrésze*. In: *Ünnepi dolgozatok Dr. Szladits Károly egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Budapest: Arany 1941 245-260. o.
- HUEBNER = Huebner, Rudolf: *A History of Germanic Private Law*. Continental Legal History Series. Volume Four. Boston: Little, Brown, and Company 1918
- ILLÉS = Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. Források története*. (Függelékül a válogatott forráshelyek gyűjteménye). Budapest: Grill 1930
- INDOKOLÁS 1900 = *Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. Ötödik kötet. Öröklési jog*. Budapest: Grill 1902

INDOKOLÁS 1929 = *Indokolás Magyarország magánjogi törvénykönyvének a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatához.* Budapest: M. Kir. Igazságügyminisztérium 1929

JAESCHKE = Jaeschke, Frauke: *Pflichtteilsentzug – Historische Entstehung und Entwicklung unter dem BGB seit 1900.* Frankfurt am Main: Peter Lang 2002

JAKOBS – SCHUBERT (1978) = *Die Beratung des Bürgerlichen Gesetzbuches in systematischer Zusammenstellung der unveröffentlichten Quellen. Materialien zur Entstehungsgeschichte des BGB. Einführung, Biographien, Materialien.* Herausgegeben von Horst Heinrich Jakobs und Werner Schubert. Berlin, New York: De Gruyter 1978

JAKOBS – SCHUBERT (2002) = *Die Beratung des Bürgerlichen Gesetzbuches in systematischer Zusammenstellung der unveröffentlichten Quellen. Erbrecht.* Herausgegeben von Horst Heinrich Jakobs und Werner Schubert. Berlin, New York: De Gruyter 2002

JUSTIZGESETZSAMMLUNG 1844 = *Gesetze und Verordnungen im Justiz-Sache vom Jahre 1844 für die deutschen Staaten der Österreichischen Monarchie.*

KAJTÁR = Kajtár István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – haladás – Magyarország.* Budapest-Pécs: Dialóg Campus 2003

KÁROLYI = Károlyi Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt.* Budapest: Magyar Történelmi Társulat 1936

KARVASY = Karvasy Ágost: *Észrevételek a végrendelkezési jognak a törvényes osztályrész általi korlátozását illetően.* Jogtudományi Közlöny 1866/20., 22.

KATONA = Katona Mór: *A köteles rész.* (Különlenyomat a Jogtudományi Közlöny 1872. évfolyamából.) In: Katona Mór: *Magánjogi dolgozatok gyűjteménye.* Budapest: Politzer 1905 39-171. o.

KECSKÉS = Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben. Történeti vázlat.* Budapest – Pécs: Dialóg Campus 2004

KENT = Kent, James: *Commentaries on American Law*. Volume IV. New York: O. Halsted 1830

KI 1884 = *Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. XX. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda 1887

KI 1887a = *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. II. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda 1887

KI 1887b = *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. XIV. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda 1889

KI 1910a = *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. XXXI. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda 1914

KI 1910b = *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. XLVIII. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda 1915

KIPP = Kipp Tivadar: *Az öröklési jog a magyar polgári törvénykönyv tervezetében*. Jogállam 1915/3-6.

KIPP – COING = Kipp, Theodor – Coing, Helmut: *Erbrecht. Ein Lehrbuch*. Tübingen: Mohr Siebeck 1990

KISS 1910 = Kiss Albert: *A kötelesrész újabb bírói gyakorlatunkban*. In: Kiss Albert: *Dolgozatok a magánjog köréből*. Kassa: Mildner 30-56. o.

KISS 1914 = Kiss Albert: *A kötelesrész a polgári törvénykönyv tervezetében*. Ügyvédek Lapja 1914/9-10.

KLIPPEL = Klippel, Diethelm: *Familie versus Eigentum. Die naturrechtlich-rechtsphilosophischen Begründungen von Testierfreiheit und Familienerbrecht im 18. und 19. Jahrhundert*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. Hunderterster Band. Wien-Köln-Graz: Böhlau 1984 117-168. o.

KOSSUTH 1841 = Kossuth Lajos: *Szerkesztői jegyzetek a Pesti Hírlaphoz. I. (1841)* Szerkesztette: Fazekas Csaba. Miskolc: Bíbor 2003

- KOSSUTH 1843 = Kossuth Lajos: *Adalék az ósiség kérdéséhez*. Pesti Hírlap 1843. 235. sz.
- KUN = Kun Béla: *Az öröklési jog reformjához*. Magyar Jogász-Ujság 1905/8.
- LANGBEIN – WAGGONER = Langbein, John – Waggoner, Lawrence: *Redesigning the Spouse's Forced Share*. 22 Real Prop. Prob. & Tr. J. 303 (1987)
- LEIPOLD = Leipold, Dieter: *Erbrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck 2006
- LEMANN = Lemann, Thomas B.: *In Defense of Forced Heirship*. 52 Tul. L. Rev. 20 (1977)
- LEONHARD = Leonhard, Franz: *Bürgerliches Gesetzbuch. Fünftes Buch. Erbrecht*. Berlin: Carl Heymanns 1912
- LINKER = Linker, Anja Celina: *Zur Neubestimmung der Ordnungsaufgaben im Erbrecht in rechtsvergleichender Sicht: Eine rechtsvergleichende Untersuchung unter Berücksichtigung des deutschen und französischen Rechts*. Tübingen: Mohr Siebeck 1999
- LOCRÉ = Locré, Jean-Guillaume: *La législation civile, commerciale et criminelle de la France, ou Commentaire et complément des Codes français*. Tome XI. Paris: Treuttel et Würtz 1827
- LUDVIG = Ludvig Rezső: *Kötelesrészszabás*. Jogtudományi Közlöny 1923/2.
- MADARASSY – BATTLAY = Madarassy László – Battlay Imre: *Az örökösödési köteles részről*. Kecskemét: Tóth 1874
- MÁDL = Mádl Ferenc: *Das erste ungarische Zivilgesetzbuch – das Gesetz IV. vom Jahre 1959 – im Spiegel der Geschichte der Zivilrechtlichen Kodifikation*. Budapest: Akadémiai 1963
- MÁPTKT = *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg*. Készítették az igazságügyminisztérium kebelében szervezett állandó bizottság szerkesztő tagjai. Budapest: Grill 1900

- MARCZALI = Marczali Henrik: *Adalék a magyar örökjog codificatiója történetéhez*. Magyar Igazságügy XXXVI. kötet 1891.
- MARTON = Marton Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók*. Budapest: Tankönyvkiadó 1958
- MATLEKOVITS = Matlekovits Sándor: *A magyar örököségi jog alapelvei. Azoknak eredete, jogtörténeti fejlődése, s jelenlegi állapota; tekintettel a római és kánonjog befolyására*. Pest: Emich 1864
- MÁZI 2000 = Mázi András: *Az ősiség jogi kritikája a reformkorban*. Kézirat. Pécs 2000
- MÁZI 2006 = Mázi András: *Adalékok a kötelesrész magyarországi bevezetéséhez*. In: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. (szerk.: Mezey Barna és Révész T. Mihály) Budapest, 2006 341-350. o.
- MÁZI 2007 = Mázi András: *Az ősiség felszámolása Magyarországon*. In: De iuris peritorum meritis 2. Studia in honorem István Balogh. Budapest 2007. 37-44. o.
- McKNIGHT = McKnight, Joseph W.: *Spanish Legitim in the United States – Its Survival and Decline*. 44 Am. J. Comp. L. 75 (1996)
- McMURRAY = McMurray, Orrin K.: *Liberty of Testation and Some Modern Limitations Thereon*. 14 Ill. L. R. 96 (1919-1920)
- MEDER = Meder, Stephan: *Rechtsgeschichte. Eine Einführung*. Köln: Böhlau 2005
- MELLOWS = Mellows, Anthony: *The Law of Succession*. London: Butterworths 1970
- MENYHÁRTH 1924 = Menyhárh Gáspár: *A kötelesrész kiszolgáltatásának módjáról*. Magyar Jogi Szemle 1924/4-5.
- MENYHÁRTH 1931 = Menyhárh Gáspár: *A kötelesrész kielégítésének módjáról*. Szeged: Városi Nyomda 1931

MERTENS = Mertens, Hans-Georg: *Die Entstehung der Vorschriften des BGB über die gesetzliche Erbfolge und das Pflichtteilsrecht*. Berlin: De Gruyter 1970

MGH = *Monumenta Germaniae Historica. Legum Sectio II. Capitularia Regum Francorum*. Tomus II. Hannoverae MDCCCXCVII.

MJÉ 1870 = *A Magyar Jogászegyűlés Évkönyve 1870. évre*. Pest 1871

MJÉ 1871 = *A Magyar Jogászegyűlés Évkönyve 1871. évre*. Pest 1872

MJÉ 1872 = *A Magyar Jogászegyűlés Évkönyve 1872. évre*. Szerkesztette: Dr. Siegmund Vilmos, ügyvéd és az állandó bizottság titkára. Kiadja a „Magyar Jogászegyűlés” Pest: Fanda és Frohna 1872

MJÉ 1879a = *A Magyar Jogászegyűlés Évkönyve 1879. évre*. Szerkesztette: Dr. Siegmund Vilmos, ügyvéd és az állandó bizottság titkára. Kiadja a Magyar Jogászegyűlés. Első kötet. Budapest: Légrády 1879

MJÉ 1879b = *A Magyar Jogászegyűlés Évkönyve 1879. évre*. Szerkesztette: Dr. Siegmund Vilmos, ügyvéd és az állandó bizottság titkára. Kiadja a Magyar Jogászegyűlés. Második kötet. Budapest: Légrády 1880

MOLNÁR = Molnár László: *Az öröklésről szóló törvényjavaslatnak 74. és 75. §-ai*. A Jog 1888/8.

MOMMSEN = Mommsen, Friedrich: *Entwurf eines Deutschen Reichsgesetzes über das Erbrecht nebst Motiven*. Braunschweig: Schwetschke 1876

MONTESQUIEU = Montesquieu [Charles Louis de Secondat]: *A törvények szelleméről*. Budapest: Osiris - Attraktor 2000

MOTIVE = *Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Band V. Erbrecht*. Berlin: J. Guttentag 1896

MTJ = *Törvényjavaslat. Magyarország magánjogi törvénykönyve*. Budapest 1928

NATHAN = Nathan, Max: *An Assault on the Citadel: A Rejection of Forced Heirship*. 52 Tul. L. Rev. 5 (1977)

- NUSSBAUM = Nussbaum, Arthur: *Liberty of Testation*. 23 A. B. A. J. 183 (1937)
- OFNER = *Der Ur-Entwurf und die Berathungsprotokolle des Oesterreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches*. Herausgegeben von Dr. Julius Ofner. 1. Band. Wien: Alfred Hölder 1887.
- OGRIS = Ogris, Werner: *Noterben, Noterbrecht*. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Herausgegeben von Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. III. Band. Berlin: Erich Schmidt 1984 1056-1059. o.
- OLÁH = Oláh László: *A végrendelkezési és örökségi ügyekre vonatkozó összes törvények rendszeres kimerítő magyarázata*. Pest: Emich 1854
- OLCHVÁRY 1917 = Olchváry Zoltán: *A törvényes öröklés és kötelesrész szabályozása a Ptk. javaslatban*. Jogtudományi Közlöny 1917/45.
- OLCHVÁRY 1929 = *A köteles rész és ági vagyon sérelme joggyakorlatunkban*. Magyar Jogi Szemle. 1929/5.
- OLZEN = Olzen, Dirk: *Erbrecht*. Berlin: De Gruyter 2005
- ÖA = *Az örökjog alapelvei a magyar polgári törvénykönyv tervezetében. A Magyar Jogászegyletnek 1882 november 11. – december 4. tartott teljes-üléseiben folytatott vita*. Magyar Jogászegyleti Értekezések I. kötet 10. füzet. Budapest: Franklin 1883
- PAJOR = Pajor Ernő: *Kötelesrész*. In: Magyar Jogi Lexikon. Hat kötetben. Számos szakférfiú közreműködésével. Szerkesztette: Dr. Márkus Dezső kir. ítélő táblai bíró. V. kötet. Budapest: Pallas 1904 66-73. o.
- PÁPAY = Pápay Imre: *A törvényes osztályrészeiről*. Jogtudományi Közlöny 1882/8.
- PÁRNICZKY = Párniczky Mihály: *Az ősiség a XIX. században*. In: Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Szerkesztette Eckhart Ferenc és Degré Alajos. Budapest: Stephaneum 1942 415-478. o.

PELÁTHY = Peláthy István: *Szózat az ősiség dolgában*. Pest: Eisenfels és Emich 1851

PETERSEN = Petersen, Julius: *Die Berufung zur Erbschaft und die letztwilligen Verfügungen überhaupt nach dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*. Berlin: J. Guttentag 1889

PETROVICS = Petrovics Lajos: *Köteles rész*. Magyar Kodifikáció. 1903/3.

PFIZER = Pfizer, Gustav: *Was erwartet Deutschland von dem bürgerlichen Gesetzbuch?* Hamburg: Richter 1889

PLANIOL = Planiol, Marcel: *France. The Revolution and the Codes*. In: A General Survey of Events, Sources, Persons and Movements in Continental Legal History. Continental Legal History Series. Volume One. Boston: Little, Brown, and Company 1912

PLESSER = Plessner, Markus Alexander: *Jean Etienne Marie Portalis und der Code civil*. Berlin: Duncker & Humblot 1997

PÓLAY = Pólay Elemér: *Ein Versuch zur Kodifizierung des ungarischen Erbrechts im 19. Jahrhundert*. In: Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Rechtsgeschichtliche Abhandlungen Heft 6. Herausgegeben von Kálmán Kovács. Budapest 1974

POLLOCK – MAITLAND = Pollock, Frederic, Sir – Maitland, Frederic William: *The History of English Law Before the Time of Edward I. Volume II Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press 1898 (Reprinted 1978)

PORTER = Porter, Michael P.: *Forced Heirs, the Legitime and the Loss of the Legitime in Louisiana*. 37 Tul. L. Rev. 710 (1962-1963)

PTKT = *A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Tervezet*. Budapest: [Igazságügyminisztérium] [1957]

PTKMTÉ = *A Polgári Törvénykönyv módosított Tervezetéhez beérkezett észrevételek*. [Budapest] [1959]

RAFFAY 1898 = Raffay Ferenc: *Az ivadék, hitves és a szülő kötelesrésze*. Ügyvédek Lapja 1898/9.

RAFFAY 1902 = Raffay Ferenc: *Észrevételek a Tervezet öröklési jogának V. és VI. címéhez*. Magánjogi Kodifikációnk 1902/46.

RÁTH = *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Közli Ráth György, országbírói elnöki titkár, és az értekezlet jegyzője. Pest: Landerer és Heckenast 1861

REICHSGESETZBLATT 1852 = *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*. Wien: Kaiser-königliche Hof- und Staatsdruckerei. Jahrgang 1852

REPGEN = Repgen, Tilman: *Bürgerliches Gesetzbuch*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von Albrecht Cordes, Heiner Lück und Dieter Werkmüller unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. 4. Lieferung. Berlin: Erich Schmidt 2006 752-765. o.

RÓNAY = Rónay Nándor: *A kötelesrész intézménye és a svéd jog*. Budapest: Arany 1941

RÓTH = Róth Ferenc: *Az öröklési jog köréből*. Jogtudományi Közlöny 1885/23., 25.

ROUGEAU = Rougeau, Vincent D.: *No Bonds but Those Freely Chosen: An Obituary for the Principle of Forced Heirship in American Law*. 1 Civ. L. Comment. 3, 1 (2008) at <http://www.civil-law.org/v01i03-Rougeau.pdf>.

RUSZOLY = Ruszoly József: *Európa jogtörténete*. Budapest: Püski 2006

SACHS = Sachs, Michael: *Verfassungsrecht II: Grundrechte*. Berlin/Heidelberg: Springer 2003

SÁNDORFALVI PAP 1931 = Sándorfalvi Pap István: *Hozzászólásaim a Magyar Magánjogi Törvénykönyv javaslatához*. In: Adalékok a magánjogi kódexjavaslat öröklési és házasságjogának bírálatához. Budapest: Franklin 1931 4-24. o.

SÁNDORFALVI PAP 1933 = Sándorfalvi Pap István: *A kötelesrész kérdésének köréből*. Jogtudományi Közlöny 1933/39.

SÁNDORFALVI PAP 1939 = Sándorfalvi Pap István: *Kötelesrész*. In: Magyar magánjog. Főszerkesztő: Dr. Szladits Károly. Hatodik kötet. Öröklési jog. Budapest: Grill 1939 384-510. o.

SCHIFFNER = Schiffner, Ludwig: *Pflichtteil, Erbenausgleichung und die sonstigen gesetzlichen Vermächtnisse nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich*. Jena: Gustav Frische 1897

SCHLOSSER = Schlosser, Hans: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext*. Heidelberg: C. F. Müller 2005

SCHULTZENSTEIN = Schultzenstein, Max: *Ueber die Beibehaltung und Gestaltung des Pflichttheilsrechts*. In: Beiträge zur Erläuterung des deutschen Rechts, in besonderer Beziehung auf das Preußische Recht mit Einschluß des Handels- und Wechselrecht. Gegründet von Dr. J. A. Gruchot. XXIII. Jahrgang. Berlin: Franz Bahlen 1879 661-700. és 812-870. o.

SCHWARTZ = Schwartz Tibor: *A köteles rész kiszolgáltatásának módja, tekintettel az átértékelési javaslatra*. Ügyvédek Lapja 1926/1.

SHAMMAS = Shammass, Carole: *English Inheritance Law and its Transfer to the Colonies*. 31 Am. J. Legal Hist. 145 (1987)

SIMON = Simon Florent: *A magyar örökjog és örökösödési rendszer*. Jogtudományi Közlöny 1869/47-50.

STEIN = Stein, Peter: *A római jog Európa történetében*. Budapest: Osiris 2005

STEIN – FRANK = Stein, Ekkehart – Frank, Götz: *Staatsrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck 2007

STOLLEIS = Stolleis, Michael: *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2006

STROHAL = Strohal, Emil: *Das deutsche Erbrecht auf Grundlage des Bürgerlichen Gesetzbuchs*. Erster Band. Berlin: J. Guttentag 1903

STURM = Sturm, Fritz: *Personalitätsprinzip*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Herausgegeben von Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. III. Band. Berlin: Erich Schmidt 1984 1587-1597 o.

SUHAYDA = Suhayda János: *A köteles rész*. In: Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok közlönye. Az Akadémia rendeletéből szerkeszti Csengery Antal rendes tag. V. kötet. 1865. I. szám. Pest: Eggenberger 1865 3-32. o.

SZÁSZY 1928 = Szász Béla: *Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatáról*. Budapest: Franklin 1928

SZENTKIRÁLYI 1841 = Szentkirályi Móric: *Ősiség*. Pesti Hírlap 1841. 23-24. sz.

SZENTKIRÁLYI 1842 = Szentkirályi Móric: *Az ősiségről*. Pesti Hírlap 1842. 127. sz.

SZLADITS 1903 = Szladits Károly: *Deák Ferencz és mai magánjogunk*. Jogtudományi Közlöny 1903/42.

SZLADITS 1913 = Szladits Károly: *Adalékok a kötelesrész szabályozásához*. Jogtudományi Közlöny 1913/1.

SZLADITS 1931 = Szladits Károly: *Grosschmid jelentősége magánjogunk fejlődésében*. Jogtudományi Közlöny 1931/26.

SZLADITS 1941 = Szladits Károly: *A magánjog fogalma, fejlődése és tudománya*. In: Dr. Szladits Károly (Főszerkesztő): *Magyar Magánjog*. Első kötet. Általános rész. Személyi jog. Budapest: Grill 1941

SZÖGYÉNY-MARICH = *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai*. Második kötet: 1849-1859. Kiadja fia. Budapest: Hornyánszky 1917

SZPTK = *Polgári Törvénykönyv*. Hivatalos szöveg az 1952. évi január 1. napjáig terjedő módosításokkal és szakaszonként rendszerezett joganyagot tartalmazó függelékkel. Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság Igazságügyminisztériuma. Moszkva: A Jogi Irodalom Állami Kiadója 1952

TELESZKY 1876 = Teleszky István: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához*. Budapest: Franklin 1876

TELESZKY 1882a = *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Öröklési jog*. Készítette a magyar királyi igazságügyminister megbízásából Teleszky István jogtudor, budapesti ügyvéd. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda 1882

TELESZKY 1882b = Teleszky István: *A magyar örökösödési jog tervezetének vezéreszméje és a törvényes örökösödést tárgyazó intézkedései*. Magyar jogászegyleti értekezések. I. kötet 6. füzet. Budapest: Franklin 1882

TELESZKY 1883 = Teleszky István: *Utóörökösödés és köteles rész az örökjogi tervezetben*. Jogtudományi Közlöny 1883/2.

TETÉTLÉNI – FELES = Tetétleni A. – Feles S.: *Az ausztriai általános polgári törvénykönyv commentárja*. Budapest: Politzer 1894

THEEWEN = Theewen, Eckhard Maria: *Napoléons Anteil am Code civil*. Berlin: Duncker & Humblot 1991

TOMCSÁNYI = Tomcsányi Mór: *A törvényes osztályrész jogintézménye*. Törvénytörvénykezési Csarnok 1862/18-19.

TÓTH 1854a = Tóth Lőrincz: *Örökösödés az ausztriai általános polgári törvénykönyv szerint, nevezetesen végrendeletekről, törvényes örökösödésről, és a hagyatékok tárgyalásáról, örökösödés-rendi táblával s irománypéldákkal világosítva*. Pest: Heckenast 1854

TÓTH 1854b = Tóth Lőrincz: *Az ősiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. november 29-ki legf. nyiltparancs ismertetése s magyarázata*. Pest: Heckenast 1854

TÓTH 1860 = Tóth Lőrincz: *A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei más jogokkal összehasonlítva.* In: Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok közlönye. Az Akadémia rendeletéből szerkeszti Csengery Antal akadémiai jegyző. I. kötet III. és IV. szám. Pest: Emich 1860 278-343. és 405-455. o.

TÓTH 1862 = Tóth Lőrincz: *A magyar örökösödési jog szelleme és elvei. (Székfoglaló értekezés. Folytatás.)* In: Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok közlönye. Az Akadémia rendeletéből szerkeszti Csengery Antal akadémiai jegyző. III. kötet II. szám. Pest: Eggenberger 1862 305-342. o.

TREFORT 1845a = Trefort Ágoston: *Örökösödési jog.* In: Trefort Ágoston: *Kiseb dolgozatok az irodalom, a közgazdaság és a politika köréből.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1882 192-207. o.

TREFORT 1845b = Trefort Ágoston: *Ósiség.* In: Trefort Ágoston: *Kiseb dolgozatok az irodalom, a közgazdaság és a politika köréből.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1882 215-226. o.

UNGER = Unger, Joseph: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Sechster Band. Das österreichische Erbrecht.* Leipzig: Breitkopf und Härtel 1894

VARGA = Varga Csaba: *A kodifikáció, mint társadalmi-történelmi jelenség.* Budapest: Akadémiai Kiadó 2002

VILÁGHY = Világhy Miklós: *A túlélő házastárs öröklésének kérdései a Polgári Törvénykönyv tervezetében.* Magyar Jog 1958/4.

WEINMANN 1882 = Weinmann Fülöp: *Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetének az öröklési jogot tárgyzó részére.* Jogtudományi Közlöny 1882/43.

WACKE = Wacke, Andreas: *Pflichttheilsrecht.* Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Herausgegeben von Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann

unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. III. Band. Berlin: Erich Schmidt 1984 1737-1742. o.

WEINMANN 1900 = Weinmann Fülöp: *A köteles rész a magyar általános polgári törvénykönyv tervezete szerint*. Jogtudományi Közlöny 1900/46.

WEISS 1958 = Weiss Emilia: *A házastársi öröklés vitájához*. Magyar Jog 1958/5.

WEISS 1984 = Weiss Emília: *A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban*. Budapest: Akadémiai 1984

WEISS 1999 = Weiss Emília: *Grosschmid családjogi és öröklési jogi munkásságáról*. Jogtudományi Közlöny 1999/11.

WESENBERG/WESENER = Wesenberg, Gerhard: *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte*. Von der zweiten Auflage an bearbeitet von Gunter Wesener. Wien – Köln – Graz: Böhlau 1985

WIEACKER 1953 = Wieacker, Franz: *Das Sozialmodell der klassischen Privatrechtsgesetzbücher und die Entwicklung der modernen Gesellschaft*. Karlsruhe: C. F. Müller 1953

WIEACKER 1996 = Wieacker, Franz: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1996

WILHELM = Wilhelm, Walter: *Gesetzgebung und Kodifikation in Frankreich im 17. und 18. Jahrhundert*. In: *Ius Commune*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte. Herausgegeben von Helmut Coing. Band I. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1967 241-270. o.

WINDSCHEID = Windscheid, Bernhard: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Dritter Band. Frankfurt am Main: Rütten und Loening 1887

YIANNOPOULOS = Yiannopoulos, A. N.: *The Civil Codes of Louisiana*. 1 Civ. L. Comment. 1, 1 (2008) at <http://www.civil-law.org/v01i01-Yiannopoulos.pdf>.

ZACHARIÄ /CROME 1894 = *Handbuch des Französischen Civilrechts begründet von [Karl Salomo] Zachariä von Liegenthal, bearbeitet von Dr. Carl Crome. Erster Band.* Freiburg: Ernst Mohr's Verlag 1894

ZACHARIÄ/CROME 1895 = *Handbuch des Französischen Civilrechts begründet von [Karl Salomo] Zachariä von Liegenthal, bearbeitet von Dr. Carl Crome. Vierter Band.* Freiburg: Ernst Mohr's Verlag 1895

ZALÁN = Zalán Kornél: *Grosschmid és a régi magyar magánjog.* Jogtudományi Közlöny 1931/26.

ZLINSZKY 1872 = Zlinszki [sic!] Imre: *A törvényes osztályrész jogi minősége.* Jogtudományi Közlöny 1872/35-36.

ZLINSZKY 1877 = Zlinszky Imre: *A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés.* Budapest: Athenaeum 1877

ZLINSZKY – REINER = Zlinszky Imre: *A magyar magánjog mai érvényben. Különös tekintettel a gyakorlat igényeire.* VIII. kiadás. Dr. Reiner János egyetemi magántanár által újra dolgozott munkának harmadik kiadása. Budapest: Franklin 1902

ZSOLDOS = *Az ősiség tárgyában Bécsben 1850-ben Schmerling Antal igazságügyi minister elnöklete alatt tartott értekezlet üléseinek jegyzőkönyve Zsoldos Ignácztól.* In: Zsoldos Ignác: Adalékok élet-töredékeihez. Kézirat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában. Történel. 2-r. 258. sz. LV.

ZSÖGÖD 1873 = Zsögöd Benő: *A köteles rész.* In: Zsögöd Benő: Magánjogi tanulmányok, tervezetek és kisebb dolgozatok főként az öröklési, kereskedelmi és családi jog köréből. Első kötet. Budapest: Politzer 1901 317-524. o.

ZSÖGÖD 1879a = Zsögöd Benő: *Öröklött s szerzett vagyon. Tanulmány újabb irodalmunkból. Függetlenül a kiskorúak utáni törvényes öröklésről.* 2. kiadás. A szerző engedelmével sajtó alá rendezte Vámbéry Ruzstem Budapest: Politzer 1897

ZSÖGÖD 1879b = Zsögöd Benő: *Az 1879. évi VII. magyar jogászyűlés tárgyalásai a köteles rész tárgyában.* In: Zsögöd Benő: Magánjogi tanulmányok, tervezetek és kisebb dolgozatok főként az öröklési, kereskedelmi és családi jog köréből. Első kötet. Budapest: Politzer 1901 307-314. o.

ZSÖGÖD 1882 = Zsögöd Benő: *Az örökösödési törvénytervezetről.* In: Zsögöd Benő: Magánjogi tanulmányok, tervezetek és kisebb dolgozatok főként az öröklési, kereskedelmi és családi jog köréből. Első kötet. Budapest: Politzer 1901 547-717. o.

ZSÖGÖD 1887 = Zsögöd Benő: *Az örökjogi törvényjavaslat.* In: Zsögöd Benő: Magánjogi tanulmányok, tervezetek és kisebb dolgozatok főként az öröklési, kereskedelmi és családi jog köréből. Második kötet. Budapest: Politzer 1901 327-363. o.

ABSTRACT

Law of succession has been one of the most constant fields of civil law systems. All societies that recognize property laws must set rules regulating allocation of property after the owner's death. In the European history of inheritance law gradual abolishment of restrictions upon private property involved freedom of disposition *inter vivos* as well as *mortis causa*. According to modern civil law systems, each owner is free to dispose his or her property by *inter vivos* conveyance or by devise.

Nevertheless, since the 18th century necessity of restriction of the right to bequeath has appeared as one of the major issues regarding the rules of succession. Although freedom of testation is an adequate means of guaranteeing private autonomy of equal citizens, possible disinheritance of the closest family members of the testator might lead to serious injustice. Hence most civil law systems limit this freedom by allocating a forced share of the testator's estate in favour of his or her direct family members.

The aim of the doctoral thesis is to investigate and analyse the debates over the necessity of a reserved legal share in Hungarian law of succession in comparison to similar legislative and academic discussions in revolutionary and post-revolutionary France, late 19th century Germany, 20th century England and United States.

The degree of testamentary freedom has been strikingly different in the examined legal systems. The rights of the individuals to control the transfer of property *mortis causa* are strongly constrained in France in order to guarantee the revolutionary principle of treating the testator's children equally. The German Civil Code limits the right to bequeath by laying down a compulsory portion for the direct descendants and the surviving spouse set at half of the worth of the intestate portion of the entitled persons. By contrast, state laws of the United States allow the testator to disinherit any of the family members except the surviving spouse. The principle of freedom of testation imported once to the American colonies from England was itself altered in its place of origin: after long-lasting discourses in the 1930s an act of

Parliament gave the possibility for dependent children and spouse of the testator to claim maintenance from the testator's estate.

Hungarian civil law implemented the Austrian-German model of compulsory portion by upholding the inheritance system of the Austrian Civil Code after the restoration of Hungarian judicial autonomy in 1861. The rules of succession of the uncodified civil law of 19-20th century Hungary were based on the principle of freedom of testation restricted by the compulsory share of close family members, which were upheld in the Hungarian Civil Code of 1959. Nevertheless, the legal idea of protecting family property had been familiar to the traditional law of succession of pre-modern Hungary: the strict rules of *aviticitas* had been constituted on the theory of common ownership of all members of the family, hence the current owner had no right to dispose the land he inherited neither by last will nor by *inter vivos* conveyance.

While intense criticism of limits on testamentary freedom as well as strong incline towards broadening testators' rights had been present since the late 19th century in all civil law countries, rules of the compulsory share hardly have been changed. Opponents of these limits supporting their points by the profound changes of social and political structure as well as of family solidarity urged for modernising the legal system reflecting these changes. Moral foundations and national traditions however are important factors of legal culture which frequently appear to be stronger than changing demands of modernisation: the long-term stability of an institution of civil law is substantially based on its social and cultural embeddedness. The moral core of the compulsory share: the bond between parent and child has always been basic to human civilization. This relationship set in the legal form of compulsory share means a reasonable limit on personal freedom in the interest of creating and sustaining broader collective goals.